

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA
SOCIETY•SCIENCE•CULTURE

XLIV. évfolyam, 2014. 2. szám
Year XLIV, issue 2014/2

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET
Published by the Forum Publishing Company

Angol tartalommutató és rezümék:
Rakić-Ódri Kornélia

Szerb tartalommutató és rezümék:
Pásztor Kicsi Mária

ETO-besorolás:
Ispánovics Csapó Julianna

A folyóiratban megjelent tanulmányokat felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are refereed by external professionals from the relevant field.

A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma a *Létünket* M52-es értékű tudományos folyóiratnak minősítette.

Mellékletek: Bosnyák Ernő (1878–1963), Pechán József (1875–1922) és Zádor István (1882–1963) fotói. Magángyűjtemények és hagyatékok anyagából kerültek közlésre.

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

TARTALOM

■ ■ *Elmélet – történet – kísérlet*

Történetek a 19. század második feléből

- Györe Zoltán A magyar politikusok és a szerb Vajdaság
kérdése a 19. század második felében
(Németh Ferenc fordítása) 9

Történetek és dokumentumok a Nagy Háborúból

- Frei Antal *Naptára* az első világháborúból
(Csorba Béla) 26
- Németh Ferenc A Nagy Háború vajdasági fotósai és festői 60
- Karikó Sándor Miért léteznek háborúk? (Röpke filozófiai
kitekintés a háborúk okairól) 75

Napló és kortörténet a 20. század második feléből

- Gulyás József Ludas könyve (Napló. Ludas, 1952–1954) 87

■ ■ *Emlékezet*

- Kiss Ernő R. J. Boscovich tanainak követői
a magyarországi fizikus kortársak köréből 106
- Zóka Péter A francia állambölcselet hatásainak
megnyilvánulásai Alexander Bernát
történetfilozófiájában 119

■ ■ *Perspektíva*

- János Géczi "...when I approach my garden on a rose-scented
path..." (The first anthropological space of the
hero of *Little Prince* in the work of Antoine de
Saint-Exupéry) / „... amikor belépek kertembe
a rózsailatú ösvényen...” (Az első antropológiai
tér Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* c.
művében). 131

■ ■ *Örökség*

- Szilágyi Mária–
Anica Tufegđić Az uradalmi majorok épületállománya
a zsombolyai Csekolics-birtok példáján 139

■ ■ *Műhely*

- Bene Adrián Ady Endre elbeszélő technikája 161
- Roginer Oszkár A jugoszláviai magyar irodalom és
a geokulturális identitás viszonya az ötvenes
években (1951–1961) (III.) 174

■ ■ Szemle

Törteli Telek Márta	„Erős szárnyakat szeretnék adni neked...” (Kádár Annamária: <i>Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban</i>)	191
Rokvić Erzsébet	Tanítástaktika (Hózsá Éva–Horváth Futó Hargita: <i>Tanítástaktika. Magyartanárok kézikönyve</i>)	195
	E számunk szerzői	199
	Recenzensek	200

SADRŽAJ

■ ■ *Teorija – istorija – eksperiment*

Priče iz druge polovine 19. veka

- Zoltan Dere Odnos mađarskih političara prema pitanju
autonomije Vojvodine u drugoj polovini 19. veka
(Prevod Ferenc Nemeta) 9

Priče i dokumenti iz Velikog rata

- Kalendar Antala Freja iz Prvog svetskog rata
(Bela Čorba) 26
- Ferenc Nemet Vojvođanski fotografi i slikari Velikog rata 60
- Šandor Kariko Zbog čega postoje ratovi? (Kratak filozofski
osvrt na uzroke izbijanja ratova) 75

Dnevnik i priča iz druge polovine 20. veka

- Jožef Gujaš Knjiga Ludoša (Dnevnik. Ludoš, 1952–1954) ... 87

■ ■ *Sećanje*

- Erne Kiš Sledbenici učenja R. J. Boškovića iz redova
fizičara savremenika u Mađarskoj 106
- Peter Zoka Manifestacije delovanja francuske filozofije
države u filozofiji istorije Bernata Aleksandera .. 119

■ ■ *Perspektiva*

- Janoš Geci „...kada kročim u svoju baštu na stazu sa mirisom
ruže...” (Prvi antropološki prostor heroja romana
„Mali princ” Antoana de Sen-Egziperija) 131

■ ■ *Nasleđe*

- Marija Siladi – Inventar zgrada vlastelinskih majura kroz
Anica Tufegdžić primer imanja Čekonićevih u Žimboliji 139

■ ■ *Radionica*

- Adrijan Bene Pripovedačka tehnika Endrea Adija 161
- Oskar Roginer Odnos između književnosti jugoslovenskih
Mađara i geokulturalnog identiteta u pedesetim
godinama (1951–1961) (III) 174

■ ■ Prikazi

Marta Terteli Telek	„Želela bih da ti podarim snažna krila...” (Anamarija Kadar: <i>Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban/Psihologija bajki. Razvijanje emocionalne inteligencije u detinjstvu</i>)	191
Eržebet Rokvić	Taktika podučavanja (Eva Hoža–Hargita Horvat Futo: <i>Tanítástaktika. Magyartanárok kézikönyve/Taktika podučavanja. Priručnik za nastavnike mađarskog jezika</i>)	195
	Autori ovog broja	199
	Recenzenti	200

CONTENTS

■ ■ *Theory – History – Experiment*

Events from the Late 19th Century

Györe, Zoltán	Hungarian Politicians and the Issue of Serbian Vojvodina in the Late 19 th Century (Translated by Ferenc Németh)	9
---------------	---	---

Events and Documents from The Great War

Csorba, Béla	Antal Frei's <i>Naptár [Calendar]</i> from World War I	26
Németh, Ferenc	Painters and Photographers of the Great War . . .	60
Karikó, Sándor	Why do wars exist? (Short philosophical outline on the causes of wars)	75

Diaries and Histories of the Late 20th Century

Gulyás, József	The Book of Ludas (Napló. Ludas, 1952–1954)	87
----------------	---	----

■ ■ *Remembrance*

Kiss, Ernő	Followers of R. J. Boscovich's Doctrines from the Ranks of Contemporary Hungarian Physicists	106
Zóka, Péter	The Manifestations of the Influence of French Philosophy of State in Bernát (Bernhard) Alexander's Philosophy of History	119

■ ■ *Perspectives*

János Géczi	“...when I approach my garden on a rose-scented path...” (The first anthropological space of the hero of <i>The Little Prince</i> in the work of Antoine de Saint-Exupéry)	131
-------------	--	-----

■ ■ *Heritage*

Szilágyi, Mária– Anica Tufegđić	Building Stock of Manorial Estates on the Example of the Csekonics Manor in Zsombolya	139
------------------------------------	---	-----

■ ■ *Workshop*

Bene, Adrián	The Narrative Techniques of Endre Ady	161
Roginer, Oszkár	The Connection between Hungarian Literature in Vojvodina and Geocultural Identity in the 1950s (1951–1961) (III)	174

■ ■ Review

Törteli Telek, Márta	“I wish to give you strong wings...” (Kádár, Annamária: <i>Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban</i> [<i>Psychology in Stories. Developing Emotional Intelligence in Childhood</i>])	191
Rokvić, Erzsébet	Teaching Tactics (Hózsá, Éva–Horváth Futó, Hargita: <i>Tanítástaktika. Magyartanárok kézikönyve</i> [<i>Teaching Tactics. Handbook of Hungarian Teachers</i>])	195
	Authors in this issue	199
	Reviewers	200

Györe Zoltán

: Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

: Történelem Tanszék

: gyz@uns.ac.rs.

A MAGYAR POLITIKUSOK ÉS A SZERB VAJDASÁG KÉRDÉSE A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

*Hungarian Politicians and the Issue of Serbian Vojvodina
in the Late 19th Century*

*Odnos mađarskih političara prema pitanju autonomije Vojvodine
u drugoj polovini 19. veka*

A tanulmány célja, hogy bemutassa, miként gondolkodtak a magyar politikusok a magyarországi szerbek területi autonómiájára vonatkozó követeléseiről. Az elemzést mindenekelőtt a magyar országgyűlés képviselőinek válogatott beszédeire alapoztuk, az 1868. évi nemzeti-ségi törvénnyel kapcsolatosan, miközben azokra a beszédekre összpontosítottunk, amelyek e kérdéssel kapcsolatosan a legjellemzőbb álláspontokat tükrözik. E beszédeken keresztül világosan látni a lényeges nézetkülönbségeket a magyar és a szerb politikusok között, amelyek a két nép teljesen eltérő nemzeti-politikai programjából és törekvéseiből adódtak.

Kulcsszavak: Osztrák Császárság, Magyar Királyság, Vajdaság, nemzeti kérdés, szerb-magyar viszonyok, a magyar országgyűlés, nemzeti-ségi törvény

Vajdaság kérdése az utóbbi 165 évben nem kerül le a politikai viták napi-rendjéről és a politikai elméletek homlokteréről. Ez idő alatt számos állam és társadalmi rendszer változott meg, forradalmak robbantak ki, az államhatárokat többször is átszabták, ám Vajdaság létezésének indokoltsága, annak jellege és politikai opportunitása ma is heves vitákat vált ki. Azok, akik kitartanak létezése mellett, rendszerint a nemzeti és területi jellegzetességet emelik ki, mint egyediségének alapját, azok viszont, akik ellentétes állásponton vannak, az efféle követeléseknek, vagy egyáltalán az autonóm Vajdaság létezésének nyílt vagy rejtett szeparatizmusát hangoztatják.

E tanulmányunkban azt szándékozunk bemutatni, hogyan gondolkodtak a magyar politikusok másfél évszázaddal ezelőtt a magyarországi szerbek etnikai elvű területi autonómiájának eszméjéről. Mindenekelőtt a magyar országgyűlés

képviselőinek beszédeit elemeztük, amelyek a nemzetiségi törvény vitája kapcsán hangzottak el, s amelyek a legjellemzőbb álláspontokat tükrözik az említett kérdéssel kapcsolatosan. Nagy általánosságban leszögezhetjük, hogy a viták részletesek, nyíltak és korrektek voltak, miközben annak résztvevői igyekeztek nem sérteni a másik oldalt, hogy ne szaggassák fel a sebeket az 1848–49-es magyar–román és magyar–szerb harcok véres eseményei kapcsán. Megemlíthetjük, hogy a vitázók között volt az 1848–49-es szerb mozgalom egyik központi katonai és politikai személyisége, Đorđe Stratimirović is. A Gyümölcsoltó Boldogasszony napján megtartott szabor határozatait, illetve a szerb autonóm terület iránti követeléseket a képviselők a kisebbségek jogairól szóló törvénytervezettel kapcsolatos beszélgetések során érintették, amelyet a kisebbségek képviselői fogalmaztak meg, miután e tervezet külön etnikai autonómiák létesítését irányozta elő, így a szerb követeléseket ezekből külön nem emelték ki.

Vajdaságnak, pontosabban az önálló szerb autonóm körzet eszméjének születése a Magyar Királyság, illetve az Osztrák Monarchia keretein belül a szerbek Magyarországra történő nagy népvándorlásához és az I. Lipóttól nyert kiváltságokhoz (1690, 1691 és 1695) kapcsolódik. Azok széles körű autonómiát szavatoltak az egyház és az iskolaügy terén, továbbá szabályozták a szerb pátriárka illetékességét is bizonyos világi ügyekben. Az Osztrák–Magyar Monarchia széteséséig e kiváltságok képezték az alapját a magyarországi szerbek nemzeti politikájának. Azok nem tesznek említést külön szerb területről, vagy a szerb vajda megválasztására vonatkozó jogról, ám abban a meghívólevélben (*Invitatorium*, 1690. április 6.), amelyben I. Lipót császár fegyverbe szólította a szerbeket, ígéretet tett, hogy az Oszmán Birodalom elleni háború sikere esetén (akkor folyt, 1683 és 1699 között, az úgynevezett nagy bécsi háború) a Szávától és a Dunától délre létesítenek majd külön szerb területet és igazgatást. Ám a karlócai békét (1699) követően az esélyek Szerbia felszabadítására és a szerbek visszatérésére a minimálisra csökkentek. Ilyen körülmények között pedig nem valósulhatott meg az *Invitatorium*ban ígért területi politikai önkormányzat. Felmerült egy összetett probléma: miként alkalmazkodjanak a kiváltságok a szerbek tartós ottlétéhez a Habsburg Monarchiában, illetve Magyarországon.

Tekintettel arra, hogy háborús körülmények között s a magyarokkal való igen feszült viszonyok közepette I. Lipót császár nem vezette végig a privilégiumok törvényes megerősítésének eljárását a magyar országgyűlés előtt, ezáltal azok gyakorlatilag kivonták a szerbeket az általános magyar törvények érvényessége alól. Eközben I. Lipót a szerbek kérdését *res Austriacoma*nak tekintette, a szerbeket pedig *patrimonium domus Austriacae*nak, ami jelentősen korlátozta a magyar állami szervek lehetőségét, hogy mind pozitív, mind negatív értelemben hatást gyakoroljanak a szerbek helyzetére saját országuk területén, s politikai szempontból egyben lehetetlenné tette, hogy a magyarok és a szerbek közvet-

len kommunikáció útján oldják meg az egymás közötti viszonyukban felmerült problémákat. Ugyanakkor, miután I. Lipót a privilégiumok érvényességét az uralkodó iránti lojalitással, illetve az annak érdekében vállalt hadkötelezettséggel feltételezte, ezzel a szerbeket szorosan a császári udvarhoz kötötte.

A szerbek dinasztia melletti politikai állásfoglalása abban mutatkozott meg, hogy a császár, nem pedig a király iránti hűségüket hangoztatták, de az látható volt a szerb elit elkötelezettségében is az osztrák–magyar háborúk vagy a politikai viszonyokban megmutatkozott súlyosabb válságok idején (1703–1711, 1790–1791, 1848–1849), amikor is a szerbek a Habsburg-uralkodó, nem pedig a magyar rendek oldalán álltak, akik Magyarország egyházi és alkotmányos jogaiért harcoltak, azaz a liberális szabadságjogokért és a polgári átalakulásért. A szerb elit efféle viszonyulását a közös haza iránt a magyar politikusok igencsak emlékezetükbe vették, és hangsúlyozták is. 1842-ben Teodor Pavlović a szélesebb társadalmi-politikai közösségre vonatkozó álláspontját magyarázva írta: „Biztosíthatjuk, hogy mi mindenekelőtt hűséges alattvalói vagyunk Ausztriának, azután hűséges és őszinte fiai Magyarországnak, továbbá szívós és stabil szláv-szerb nép vagyunk.”

A szerbek politikai helyzete Magyarországon gyakorlatilag az osztrák–magyar viszonytól függött. A Habsburg-császárok magyar királyokként mindig gondot viseltek Magyarország állami érdekeiről, hacsak azok nem ütköztek az Osztrák Monarchia egészének érdekeivel. A szerb érdekek vonatkozásában a bécsi udvar látszólag kedvezőbb viszonyulására a Bécs és a magyarok közötti súlyosabb válságok vagy háborúskodások idején került sor, melyek során a császár a szerbeknek hajlamos volt kedvezőbb jogi státust kilátásba helyezni, vagy esetleg elismerni területi igényeiket. Így volt 1848–49-ben is. A forradalom idején, amikor Magyarország gyengítésén fáradozott, Ferenc József császár lehetővé tette Vajdaság szecesszióját, ám amikor úgy döntött, hogy rendezi viszonyát a magyarokkal, s hogy királlyá koronáztatja magát, azt megszüntette. Fontos szem előtt tartani, hogy a leendő királyoknak esküt kellett tenniük a Magyar Királyság területi integritására és egységére, valamint törvényeik tiszteletben tartására, így nem állt jogukban engedélyezni a terület bármely részének szecesszióját sem.

Az elmondottak vonatkozásában nem meglepő, hogy a magyar uralkodó osztály negatívan viszonyult a szerbek kiváltságaihoz. A magyar fél elégedetlen volt azzal, hogy a bécsi háború alatt I. Lipót igényt támasztott Szerbia és Havasalföld vonatkozásában a magyar korona joga alapján, s hogy a magyarországi szerbeknek széles körű önkormányzatot adott anélkül, hogy arról konzultálta volna a magyar rendeket, illetve rendi intézményeket, s így gyakorlatilag azok érdekei ellen cselekedett. Hasonlóan, a kiváltságok szövege nem volt eléggé pontos, és eltérő értelmezésre adott lehetőséget, amit a politikai viszonyoktól függően az Udvar és a szerb előljárók a saját hasznukra fordítottak. A tágan

meghatározott önkormányzati jogok, a kiváltságok, amelyek nem illeszkedtek be a magyar jogrendszerbe, az Udvar azon nézete, hogy a szerb kérdés a dinasztia gondja s nem a magyar állami intézményeké, valamint az, hogy a szerb privilégiumok Magyarország törvényei felett állnak, gyakran okoztak politikai összetűzéseket a magyar közigazgatási és igazságszolgáltatási intézmények, vagy a nemesség meg a szerbek és a pravoszláv egyház között.

Első területi követelésüket Magyarország keretein belül a szerbek nem sokkal megérkezésük után terjesztették be, még az osztrák–török háború idején, 1694-ben. Akkor, amikor az osztrák–magyar viszonyok még közelről sem voltak rendezettek. A szerb népvézérek bajai gyűlésén a Kunság és az úgynevezett Kis-Oláhország területét követelték maguknak. A területi igényrel előhozakodtak az 1708. évi krušedoli egyházi és népgyűlésen, 1790-ben a temesvári kongresszuson és 1848-ban a májusi szerb nemzeti kongresszuson. A szerbek területi autonómiája iránti kérelmét az említett térségekben államalapítási törekvésként értelmezhetjük, mint amilyenre volt példa Montenegróban, vagy a Belgrádi pasalikban, csakhogy természetesen teljesen más történelmi megalapozottsággal.

A 18. század utolsó tizedéig annak a ténynek, hogy Magyarország többnemzetiségű volt, nem volt jelentősége az ország egysége és stabilitása szempontjából. A 19. századig, az etnikaitól fontosabb volt a vallási hovatartozás, a vallásgyakorlás kérdését pedig Magyarországon viszonylag jól szabályozta a törvényesen elfogadott vallások/egyházak rendszere (katolikus, református, evangélikus, 1791-től pedig a pravoszláv is), valamint a pravoszlávoknak adományozott külön vallási-iskolai privilégiumok. A 19. században a liberalizmus és nacionalizmus eszméjének terjedésével az etnikai identitás, valamint az állam és a nemzet viszonya került a politikai és társadalmi események középpontjába. E kérdéskör különösen a többnemzetiségű államokban éleződött ki, így a Osztrák Császárságban és a Magyar Királyságban is.

Azok a népek, akik a Porosz, Osztrák, Orosz, illetve Oszmán Császárságban éltek, annak érdekében, hogy önálló államot alapítsanak, a nyelvi-etnikai nemzet koncepcióját hangoztatták, amely a nyelvi-kulturális egységet tekintette a nemzet keletkezésének meghatározó tényezőjeként. E koncepció szerint valamennyi politikailag öntudatos nép kollektív jogát képezte, hogy nemzetként ismerjék el az ebből adódó jogokkal egyetemben (külön terület, igazgatás, kormány, törvényhozó testület és hadsereg). Ez az elképzelés a kollektív jogokat az egyéni szabadságok fölé helyezte, a valamely néphez való tartozást az adott államhoz való tartozás fölé, továbbá a *nemzetek egyenjogúságát* hangoztatta a történelmi jog ellenében. Ezzel párhuzamosan az angolszász és skandináv népeknél meg Franciaországban elfogadták a politikai nemzet eszméjét, amely a nemzetet az állammal azonosította. Ez a koncepció ragaszkodott az *egyének egyenjogúságához*, valamint a polgárok egyenlő jogaihoz, függetlenül azok etnikai, vallási,

szociális és egyéb hovatartozásától. Érthető, hogy a többnemzetiségű államok vezető politikai struktúrái a nemzet politikai koncepcióját részesítették előnyben.

Magyarországon is ez volt a helyzet, ahol a magyar politikusok a 19. század első felétől a politikai nemzet koncepciója felé hajlottak. Azt hitték, hogy a politikai jogoknak a nemességről a lakosság többi részére való kiterjesztése, függetlenül azok etnikai, vallási és szociális hovatartozásától, valamint a feudális terhek megszüntetése, erőteljesen serkenteni fogja a különböző osztályokhoz tartozók érdekeinek harmonizálását, illetve, hogy a polgári átalakulással elért szabadságok és egzisztenciális jólét háttérbe szorítja majd a nemzeti kérdést. A nemesi politikai nemzet fogalmát a polgári politikai nemzet fogalma váltotta fel. Pap Zsigmond, a románok képviselője 1868-ban szép magyarázatot adott a politikai nemzet fogalmának keletkezésére: a feudális korban a politikai nemzetet a nemesség alkotta, függetlenül a vallási vagy nemzeti hovatartozástól. Amikor a magyar liberális nemesség elhatározta, hogy lemond a politikai jogok kiváltságairól, s hogy e szabadságokat kiterjeszti az ország minden lakosára, a politikai nemzet fogalmát is kiterjesztették valamennyi polgárra, függetlenül vallásuktól, szociális státusuktól és etnikai hovatartozásuktól, vagyis, a politikai nemzetet az ország minden lakosa alkotta. A magyar politikusok hitték, hogy a polgári átalakulással kapcsolatos közös érdekek egyesíteni fogják az ország lakosságát, amely majd a nemzetiségeknek szavatolt széles körű szabadságokért cserébe eláll a kollektív nemzeti jogoktól. Eközben úgy vélték, hogy a magyar lakosság egyenjogúságának kifejezéseként elegendő a nemzetiségi nyelvek használatának biztosítása az egyházi, iskolai és magánszférában.

Az 1848-as év kulcsfontosságú volt Vajdaság létrejötté szempontjából: a forradalmi események első hónapjaiban Magyarországon sor került a Szerb Vajdaság kikiáltására és annak erőszakos elszakítására a Magyar Királyság többi részétől. Ez a végsőkéig kiélezte a szerb–magyar viszonyt. A magyar forradalom leverése 1849-ben a szerb célok részleges megvalósítását jelentette: I. Ferenc József 1849. november 18-án közzétett pátensével létrehozta a Szerb Vajdaság és Temesi bánság koronakerületet. Ám sem a lakosság etnikai összetétele, sem a terület politikai megszerveződése nem nyert szerb nemzeti jelleget, s Vajdaság élén a szerb vajda helyett I. Ferenc József császár állt, adminisztratív székhelye pedig Újvidék vagy Karlóca helyett Temesvár lett. A Bach-korszak neo-abszolutisztikus rezsimjének bukásával, s az Udvarnak azzal az óhajával összhangban, hogy a császárság stabilitását a többi között a magyarokkal való viszony rendezésével biztosítsa, 1860. december 27-én felszámolták a Szerb Vajdaságot és Temesi bánságot, melynek egykori területeit bekebelezte a Magyar Királyság megyerendszere.

1848–49 forradalmi eseményei néhány fontos tényre hívták fel a magyar politikusok figyelmét. Bebizonyosodott, hogy az érdekek egyesítésének koncepci-

ója, szociális értelemben, szolid eredményeket mutatott fel, s hogy a különböző társadalmi rétegek tagjai eltökéltek voltak arra, hogy életükkel védjék a forradalom vívmányait. A magyarságnak és Magyarország nem magyar lakosságának érdekegyesítése szempontjából más volt a helyzet: a németek, a zsidók és a szlovákok túlnyomó többsége a forradalom oldalára állt, de a horvátok, a szerbek és a románok egy része politikai önállóságra és a Magyar Királyságtól való elszakadásra törekedett. Bebizonyosodott, hogy nemzeti mozgalmak erősek, jól fejlettek, politikailag világos megfogalmazásúak, s hogy nemzetpolitikai törekvéseikben a Magyarország határain kívül élő nemzettársaik támogatását is élvezték. A vezető magyar politikusok belátták, hogy az ország integritása megőrzésének egyedüli lehetősége a nemzetiségek kollektív jogainak szavatolása lehet. E pozitív változásról tanúskodik a románokkal való egyezmény és az 1849-ben elfogadott nemzetiségi törvény. Ám a forradalom bukása miatt a törvényt nem alkalmazták, s a nemzetiségi kérdés megoldása Magyarországon közel két évtizeddel későbbre halasztódott, merőben más politikai körülmények közepette.

Ez idő alatt a magyar politikai nyilvánosságon belüli heves viták nyomán fogalmazódott meg a nemzeti kérdéshez való viszony, amelyet a nemzet fogalmának geopolitikai értelmezésére alapoztak. A magyar politikai köröknek a szerb vajdaság kérdéséhez való viszonyulása részben a nemzeti kérdéssel kapcsolatos általános álláspontjaikból eredt, részben pedig a magyarok és a szerbek politikai viszonyának történetéből. A politikusok tudatában és a nyilvánosságban még élénken éltek a szerbekkel és románokkal folytatott súlyos, 1848–49. évi harcok emlékei, eközben mindkettő fegyveres felkelését úgy élték meg, mint indokolatlan hátbatámadást, olyan időben, amikor a magyar politikusok politikai és fegyveres harcot folytattak az Udvarral az általános szabadságok érdekében s a feudális terhek megszüntetéséért.

A magyar politikusok következetes álláspontja az ország széteséséig az volt, hogy a magyar politikai nemzetet az ország valamennyi polgára alkotja, eközben minden nemzetiség egyenjogú, mindegyiknek joga van ápolni anyanyelvét, vallását, kultúráját, tudományát és művészetét, s e célból egyesületeket is alapíthat. Volt egy olyan meggyőződés, hogy a nemzetiségi kérdést törvényes úton csak a hivatalos nyelvhasználat vonatkozásában lehet szabályozni. A közvélemény és a magyar politikusok kissé meglepődtek, s csaknem megsértődtek amiatt a tény miatt, hogy a nemzetiségi politikusok, mindenekelőtt a szerbek és a románok, nem becsülték meg eléggé a magyar nemességet amiatt, hogy azok önként lemondtak saját, több évszázados előjogaikról a közös ügy érdekében, az általános szabadságok és a polgári átalakulás javára, ugyanakkor erélyesen követelték a külön nemzeti státus elismerését és a területi autonómiát, miközben a szerbek túlnyomórészt a feudális korból származó előjogaikra hivatkoztak.

A magyar politikusok azt hangoztatták, hogy a vallási és a területi autonómia létezése fontos eleme volt Magyarország alkotmányos és jogi fejlődésének a legrégibb időktől kezdődően, s hogy a feudális korban a magyar királyok az autonóm jogok adományozásával szándékozták biztosítani az idegen etnikai közösségek tagjainak integrációját a magyar társadalmi és politikai rendszerbe, anyanyelvük és szokásaik megőrzésével egyetemben. A magyar liberálisok azonban azon a véleményen voltak, hogy a polgári társadalom kiépítésének egyik feltétele a feudális korban létrejött valamennyi privilégium megszüntetése, s hogy a polgári társadalomban, olyan jogrendszerben, amely minden egyénnek egyenlő jogokat biztosít, anakronisztikusak a kollektív jogokra alapuló privilégiumok. Ezzel összhangban szüntették be a Hajdúság, a Jászkunság és a Szászság területi autonómiáját.

A magyar politikusok egyöntetűen elvetettek minden olyan lehetőséget, amely bármilyen módon megkérdőjelezte volna az ország területi egységét. Hangsúlyozták, hogy a magyarok nem törekszenek az ország területének bővítésére, ám, hogy megbocsáthatatlan bűn volna lemondani akár egyarasznyi földterületről is, amelyet őseik annyi áldozat árán őriztek meg. Elvetették a nemzeti alapú területi autonómiát, mert úgy gondolták, hogy az az etnikai nemzet ideológiájával összhangban, amelyet a nem magyar nemzetek képviseltek, első lépés volna az önálló állam létesítése és a Magyarországtól való szecesszió felé. Ez a nézet a nemzetiségek mint etnikai entitások egyenjogúságának elfogadását jelentette, ám annak elutasítását is, hogy politikai entitásokként egyenjogúak legyenek.

Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter hangsúlyozta, hogy a nemzetiségi kérdés igazságos megoldása minden polgár érdeke, s hogy a különbségek egyedül a felkínált megoldási módokban létezhetnek. Emlékeztetett arra, hogy a nemzetiségi képviselők sem mentesültek az összes képviselő számára kijelölt kötelezettségek alól, hogy gondot viseljenek az ország egészének érdekeiről. Külön kiemelte, hogy az, aki úgy gondolja, hogy Magyarország egységének és jövőjének kérdése csak a magyarokat érdekli, vagy hogy a szerbek, románok és más nemzetiségek felemelkedésének kérdése csak az ő gondjuk, s nem az ország minden lakosáé, mindenképpen nem értik a problémát. Azt a nézetet vallotta, hogy a haza szerencsés fejlődését csak minden egyes polgár legfontosabb érdekeinek megvalósítása biztosíthatja, s hogy egyes nemzetiségi előjárók javaslatai, amelyek külön etnikai területek létesítésére irányulnak, nem biztosítják e nemes cél megvalósítását. Megállapítása szerint az ország közigazgatási rendszerének etnikai alapú felaprózása több elégedetlenséget és összetűzést váltana ki, mint amennyire a nemzetiségi kérdés megoldását szorgalmazná. Meglátása szerint az első kérdés, amely feszültséget keltett volna az egyéneknél és a közigazgatás szintjén, a nemzeti hovatartozás meghatározási

módjának kérdése, amely nélkülözhetetlen lett volna az autonóm területek elválasztásához. Még több gond eredt volna abból a tényből, hogy a különböző nemzetiségek vegyesen éltek, s hogy Magyarországon nem lehetett elhatárolni etnikailag tiszta területeket, csupán olyan térségeket, amelyen egyes nemzetiségeknek relatív, vagy jobbik esetben abszolút többségük volna (legalább 51%). Ilyen esetben a többség élvezné a kiváltságokat, a kisebbség pedig saját elemi jogaival sem élhetne. Ugyanakkor egy adott nemzetiséghez tartozó egyén az egyik térségben a többség tagja volna, a másikban a kisebbségé, így az országban senki sem érezné magát mindenütt otthon, s nem élvezne azonos jogokat. Arra a tényre is rámutatott, hogy az országon belüli migráció következtében s más okból kifolyólag is, idővel változik a lakosság etnikai szerkezete az egyes vármegyékben, kerületekben; s hogy ez a körülmény kiváltaná az etnikai alapú, belső, adminisztratív határok időnkénti kiigazítását, vagy a nemzetiségi autonómiák határainak tartós kijelölése esetében ahhoz vezetne, hogy az egyik nemzetiség nyelve hivatalos lenne egy körzetben, amelyben már nem élvezne többséget, s az bizonytalanságot és politikai összetűzéseket eredményezne. Eötvös hangsúlyozta, hogy még a népes, gazdasági és kulturális értelemben igen jelentős német kisebbség is, specifikus földrajzi elrendeződése miatt, saját etnikai területe nélkül maradhatna, s érdekeinek, az ország ilyen jellegű etnikai parcelálása közepette nem tudna érvényt szerezni. Eötvös csípősen jegyzi meg, hogy már megszokott dolog, hogy a magyarországi nemzetiségi érdekekről szóló vita során a németek és a magyarok érdekeit más nemzetiségek nem veszik figyelembe. Ugyancsak azon a véleményen volt, hogy Magyarország föderalizálása hasonlítana a *cuius regio, eius religio* régi eszméjéhez, amely a kora újkorban a vallási ellentétek megoldásának módja volt. Ez az eszme, a kedélyek csillapítása helyett, véres, évtizedekig húzódó harcokig vezetett a különféle felekezetek tagjai között, a tényleges békét pedig csak a szabad vallásgyakorlás liberális elve biztosította. Szerinte a nemzetiségek nemzeti érdekeinek megvalósítását a korral összhangban szükséges biztosítani, a szabadság századában, egyenlő demokratikus szabadságokkal az országban élő valamennyi nemzetiség tagjai számára, s nem külön kiváltságokkal és külön etnikai területekkel, mert az visszalépést jelentene a rendi társadalom felé. Másrészt azt hangoztatta, hogy a kisebb nemzetekre leselkedő veszélyt, amely a modern társadalomban a nemzetek felerősödése és a kisebb nemzetek eltűnése következtében jelentkezik, a saját nemzet felemelkedésére irányuló kitartó munkával szükséges áthidalni, ebben pedig a Magyarországon élő nemzetiségeknek szolidaritást kell tanúsítaniuk.

A szolidaritás szellemében szólalt fel Bartal György is, Tolna megye képviselője. Kiemelte, hogy a nemzetiségeknek rettegniük kell az Orosz Császárság agresszív politikája miatt, amely valóban veszélyezteti a más, kisebb népeket, s nem a magyaroktól kell félniük, akiknek nincs szándékukban ellehetetleníteni

nemzeti létüket, s akik támogatják a nemzetiségeknek a saját tudomány, kultúra, anyanyelv és művészetek ápolására irányuló buzgalmát, mint ahogyan támogatják a szerbek és románok nemzetállamának erősödését is Magyarország határain kívül.

Gróf Szapáry Gyula, Külső-Szolnok vármegye képviselője azt hangoztatta, hogy a nemzetiségi kérdést csak oly módon lehet megoldani, ha mindkét fél engedékeny, igazságos és ésszerű, eközben pedig lehetetlen eleget tenni azoknak, akik követelik a magyar nyelv exkluzív használatát, vagy nemzeti alapú különálló területek létrehozásáról ábrándoznak, és külön feudális kiváltságokra hivatkoznak. Meglátása szerint, hozzájuk képest a polgárok túlnyomó többsége reálisan látja a problémát, s hogy ők elégedettek lesznek a kisebbségi törvényben foglalt megoldásokkal. Észrevétele szerint a törvény politikai értelemben szavatolja az ország és a nemzet egységét, a magyar nyelv hivatalos használatát olyan keretekben, amilyeneket a hatékony állami adminisztráció megkövetel, de ugyanakkor meghirdeti minden polgár egyenjogúságát is, függetlenül annak nemzetiségi, vallási stb. hovatartozásától; szavatolja valamennyi állami tisztség elérhetőségét a nemzeti hovatartozástól függetlenül, községi szinten a hivatalos nyelv szabad választását, a megyékben a nemzetiségek nyelvén történő felszólalások lehetőségét; szavatolja a nemzetiségek nyelvének használatát a templomokban és iskolákban, akárcsak különféle egyesületek alapítását a nemzetiségi kultúra, az anyanyelv, valamint a tudományok és művészetek ápolása érdekében, illetve nemzetiségi gazdasági egyesületek és bankok létesítését.

Gróf Szögyény László, Fehér megye főispánja kifejtette, hogy a Magyar Királyság lakosai évszázadokon át magától értetődőnek tartották, hogy a magyar király, a magyar korona alattvalói, s hogy tágabb értelemben a magyar nemzet tagjai; illetve, hogy a magyarok úgy tekintettek önmagukra, hogy az egyenlők között az elsők, nem pedig úgy, mint uralkodó nemzetre, s így mindazokat a szabadságokat és jogokat, amelyeket a magyar osztályok kiharcoltak (vallási tolerancia, a jobbágytság megszüntetése, a jobbágyok szabad költözködése, a jobbágyi viszonyok megszüntetése, az 1848-as liberális szabadságok stb.) mindig megosztották, az etnikai hovatartozástól eltekintve az ország minden lakosával, s hogy a szabadságokat soha, egyetlen néptől sem vonták meg. Ugyancsak, sohasem korlátozták egy meghatározott nyelv használatát, ezért a több évszázados közös történelem során a gyakorlatban – törvényes szabályozás létezése nélkül – minden nyelv használatban volt. A modern eszmei és politikai fejlődést méltányolva Szögyény megállapította, hogy a szabadságok maximuma, amelyet szavatolni lehet anélkül, hogy kérdésessé válna az ország magyar jellege, éppen a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvény, s reményét fejezte ki, hogy ezt a törvényt a nemzetiségek a magyar politikusok igazságosságának bizonyítékaként fogják értelmezni. Ugyancsak reményének adott hangot, hogy a nemze-

tiségek tagjai őszintén, becsületesen és testvériesen fognak ténykedni a közös haza és a magyar állam felvirágzása érdekében, ugyanolyan mértékben, mint amilyen mértékben azt szükségesnek tartják honfitársaik esetében az ő országaikban (Szerbia, Románia), amelyek fejlődését egyébként a magyarok teljes mértékben támogatják.

Azzal a ténnyel kapcsolatosan, hogy a nemzetiségi felszólalók közül néhányan igen erélyesen követelték, és részletesen indokolták az egységes Magyarországtól való külön etnikai területek létrehozásának szükségességét, a magyar képviselők arra emlékeztettek, hogy minden képviselő jogi és erkölcsi tekintetben az *ország képviselője*, nem pedig az egyes népek részérdekei vagy érdekei, s hogy mindenekelőtt az egész érdekeiről kell, hogy gondot viseljenek, nem csak a saját nemzetükről. Tury Gergely arra emlékeztetett, hogy minden polgár alapvető hazafias kötelezettsége, etnikai hovatartozásától eltekintve, hogy óvja a közös haza államiságát és területi egységét. Hangsúlyozta, hogy ilyen értelemben nem helyesli egyes nemzetiségek javaslatait (románok, szlovákok, szerbek), amelyek az ország közigazgatási feldarabolására irányulnak, és kiemelte, hogy az nem is lehet a nemzetiségek összeinte célja, mert a feldarabolt Magyarország, a szembehelyezkedett nemzetiségekkel, a politikai reakció céljainak megvalósítását jelentené, nem pedig a nemzetiségi kérdés megoldását. Arra intett továbbá, hogy Magyarországon a nemzetiségi kérdést nem szabad külön államok létesítésének eszközéül felhasználni, amire egyébként a román lapok buzdítottak, mert a magyaroknak sikerült megőrizniük államiságukat a vészterhes 1848–49-es forradalom idején is, és sikerülni fog most is, amikor a bécsi Udvar belátta, hogy a dinasztia és Magyarország érdekei azonosak. A továbbiakban arra emlékeztette a képviselőket, hogy a kivívt politikai és szociális szabadságokat a magyarok közös örökségnek tekintik, függetlenül a tényről, hogy egyes nem magyar népek annak idején Magyarország szabadsága ellenségeinek oldalán harcoltak, s az egykori ellenségeskedéstől eltekintve a magyarok nekik is baráti kezet nyújtanak.

A magyar politikusok és a magyar közvélemény elvetette a Szerb Vajdaság visszaállításának lehetőségét azzal a megindoklással, hogy az államot jelentene az államban, és a szecesszió lehetőségét. Ez az álláspont nem kellene, hogy túlságosan meglepjen bennünket, tekintettel arra, hogy a magyar közvélemény előtt nem volt dilemma, vajon a szerbek hajlandók-e elszakadni Magyarországtól, vagy sem: az 1848–49-es forradalmi események során kihirdették a Szerb Vajdaságot, és külső katonai és politikai támogatással, jelentős pusztítás és áldozatok árán végrehajtották Magyarország területe egy részének politikai és területi szecesszióját. Eközben megmutatkozott, hogy a szerb politikusok területi igényei jelentősen meghaladják az abszolút szerb többséggel rendelkező területeket. E körülmények miatt a 19. század második felében a szerbek

Dél-Magyarországról érkező minden olyan politikai követelése, amely akár csak emlékeztetett egy szerb autonóm terület létrehozásának törekvésére, heves ellenvetést váltott ki a magyar közvéleményben, mint az ország egysége ellen irányuló támadás.

A magyar politikusok szerint a szerb területi autonómia akkor lett volna indokolt, ha adódott volna történelmi alapja, vagyis, az a feltétel, hogy a szerbeknek a követelt területeken a múltban lett volna saját államuk, ami ez esetben nem létezett. Ennek szellemében beszélt Tomcsányi József, Békés megye főispánja, aki kifejtette, hogy a nemzetiségi programok a kezdeti követelésekhez képest gyorsan evolúáltak attól kezdődően, hogy a nem magyar lakosságot minősítsék *idegen anyanyelvű polgároknak*, addig a követelésig, hogy alkotmányosan ismerjék el őket *nemzeteknek*, miközben ez alatt értették azt is, hogy a nemzeteknek joguk van a saját területre, kormányra és külön alkotmányra. Ilyen értelemben mondotta, hogy nem ismeri el a Magyar Királyságon belül sem a szerb, sem a román nemzetet, de nézete szerint szerb nemzet létezik Szerbiában, román nemzet pedig Romániában. Ezzel kapcsolatosan reményét fejezte ki, hogy a szerb és a román kormány saját országaikban biztosítani fogják a magyaroknak a nemzetiségi jogok legalább egyötödét ahhoz képest, amit a nemzetiségek Magyarországon élveznek. Igen meglepő tényként értékelte, hogy a szerbek saját nemzetiségi jogait feudális privilégiumaik alapján követelik, olyan időben, amikor az már nem időszerű, s amikor a magyar nemesség már régen lemondott saját évszázados kiváltságairól az általános szabadságok érdekében. Tomcsányi felvetette a kérdést: vajon mindenkinek le kell-e mondania saját kiváltságairól, s csak a szerbek tarthatják azt meg maguknak? Tomcsányi felhívta a szerb és román vezetőknek és nemeseknek, hogy a forradalom előtti időkben, amikor a magyarok súlyos politikai harcot folytattak az Udvarral a latinoknak mint hivatalos nyelvnek a megszüntetése érdekében, a nemzetiségi vezetők közül egy sem csatlakozott hozzájuk saját nyelvének emancipációja ügyében, hanem ezzel a követeléssel csak akkor jelentkeztek, amikor a magyar liberálisok már győzelmet arattak az Udvarral szemben. Tomcsányi elmondta, hogy támogatja a nemzetiségi törvény elfogadását, némi rezignáltsággal ugyan, ám a kormány iránti bizalomtól ösztönözve, amely már korábban is számos elképzelhetetlen sikert valósított meg, s teszi ezt annak reményében, hogy a nem magyar ajkú polgártársak az elkövetkező válságos időkben tudni fogják becsülni és értékelni azt az áldozatot, amelyet a magyar nép a nemzetiségi törvény elfogadásával hozott.

Stefanides Henrik arra mutatott rá, hogy egyértelmű ellentét van a szerbek és a románok követeléseiben, hogy ismerjék el őket politikai nemzetként, és azon állítás között, hogy azzal nem veszélyeztetik az ország közigazgatási és területi egységét. Stefanides azon a véleményen volt, hogy több politikai nemzet létezése és azok alkotmányos elismerése, hallgatólagos vagy kifejezett követelést

jelentene az elismert nemzetek külön területei iránt, sőt mi több, a hat nemzet elismerésével (ahogyan az a szerb, román és szlovák képviselők által megfogalmazott törvénytervezetben állt) megszűnne a magyar politikai nemzet, s azzal együtt pedig Magyarország létezésének indokoltsága is. Az állam, gyakorlatilag, saját államalkotó nemzete nélkül maradna. Hasonló véleményen volt Justh József is, Turóc megye turócszentmártoni körzetének képviselője, aki leszögezte, hogy függetlenül az argumentáció fajaira és módjára, minden olyan követelés, amely a nemzetiségek törvényes nemzeti státusának elismerésére vonatkozik, voltaképpen Magyarország feldarabolását jelentené. Állítását argumentálva magyarázta, hogy a nemzet fogalma nem ugyanaz, mint a középkorban volt: nép, lakosság, mert a modern felfogás szerint a nemzet politikai közösség, amely az államban minden jogot gyakorol, így a nemzet fogalma elválaszthatatlan a külön terület és az állam fogalmától, azaz, a nemzet saját állama nélkül nem létezhet, akárcsak állam se nemzet nélkül, ezért a nemzetiségek kérelme e vonatkozásban voltaképpen a külön államiság iránti kérelem. Szerinte egyes nemzetiségek hivatalosan éppen ezt követelik: a külön nemzetként való elismerést, külön területet, külön közigazgatást, külön törvényhozási testületet és vajdát, saját nemzeti, állami szimbólumokat (itt a Gyümölcsoltó Boldogasszony napján megtartott szabor döntéseire hivatkozott).

Mocsonyi Sándor képviselő dilemmájára reagálva, hogy a magyaroknak vajon sikerül-e meggátolniuk a külön román, szerb stb. nemzet létrejöttét, Justh azt válaszolta, hogy a magyarok arra nem is törekednek, ám, hogy e nemzetek afirmálódásának helye a román vagy a szerb állam, amely már létezik. Észrevételt tett arra, hogy a magyaroknak semmiképpen sem szabad önként beleegyezniük az ország szétdarabolásába, mindaddig, amíg nem kényszeríti őket arra rá valamilyen elháríthatatlan körülmény. Ugyancsak azon a véleményen volt, hogy az a liberális elv, miszerint az ország minden polgára azonos jogokat élvez, nagyobb mértékben összhangban van az európai normákkal és közfelfogással, mint a szecessziós követelések.

Azonos gondolatmenete volt Madocsányi Pálnak is, aki leszögezte: kicsi a valószínűsége annak, hogy a magyar politikusoknak az ország föderalizálásába való beleegyezése is kielégítené a nemzetiségi követeléseket, s ezt félhivatalos román lapok írásaival támasztotta alá, amelyek a román államhatár kibővítését követelték, Magyarországon a Tiszáig, valamint azzal a ténnyel, hogy a szerbek 1861-ben megfogalmazott követeléseikben kevesebbet kínáltak a nem szerb lakosságnak a saját etnikai alapú területükön, mint a magyarok a kisebbségekről szóló törvény tervezetében.

Több képviselő is úgy vélte, hogy a kisebbségi kérdést nem szükséges külön törvénnyel rendezni. Ilyen állásponton volt Simor János bíboros, hercegprímás is, aki a nemzetiségi jogokról szóló törvénytervezet vitáját az egyik legössze-

tettebb kérdésnek tartotta a magyar nemzetgyűlés történetében. Ő elvi okok miatt a nemzetiségi kérdések törvénnyel való szabályozása ellen foglalt állást, de nem ellenezte annak meghozatalát, hiszen meggyőződése szerint a törvény javaslattevői biztosak voltak egy ilyen jogi aktus létezésének szükségességében, és tették ezt a legjobb meggyőződéssel és becsületes szándékkal. Kiemelte, leghőbb vágya, hogy az ország polgárai között testvéri egyetértés és béke uralkodjon, osztályra, nyelvre, szociális vagy vallási különbségre való tekintet nélkül, abban pedig a magyaroknak kell példát mutatniuk a többieknek. Elvben két ok miatt ellenezte a törvényt: egyrészt, mert az érintette a magyarnak mint hivatalos nyelvnek a használatát, másrészt, mert azon a véleményen volt, hogy a nemzetiségek helyzete külön törvény nélkül is biztosított. Rámutatott a magyarok és nem magyarok több évszázados együttélésére, azok jó életfeltételeire, valamint arra a tényre, hogy a nemzetiségi törvény nélkül is működnek nem magyar nyelvű iskolák, illetve, hogy az istentiszteletet minden nemzetiség nyelvén végzik. Hangsúlyozva, hogy a nemzeti kisebbségek kedvező helyzete ellenére is, azok képviselői oly radikális követelésekkel állnak elő, amelyek teljesítése lehetetlen, mert kérdésessé tenné magának a magyar államnak a létét. Kiemelte azt is, hogy a holt latin nyelv felváltása egy élő nyelvvel szükségszerű volt, s hogy a múltban a latin nyelv a mohácsi csata utáni szomorú események során vált hivatalos nyelvvé (a királyi udvar országon kívülre helyezése, idegen uralkodóházzal való kapcsolattartás szükségessége). Nézete szerint a magyar állam léte szoros kapcsolatban áll a magyar nyelv hivatalos használatával, s furcsa lenne korlátozni a magyar nyelv hivatalos használatát olyan időkben, amikor az uralkodóval történt megegyezés nyomán végre létrejött a Magyar Királyság egysége és önállósága. Azon a véleményen volt, hogy a magyar állam és a magyar nemzet elleni támadás leghatékonyabb módja éppen megkérdőjelezni a magyar nyelvnek mint hivatalos nyelvnek a bevezetését, illetve földrajzi és funkcionális szempontból korlátozni annak használatát. Úgy értékelte, hogy ezek a követelések a nacionalizmus ideológiájából adódnak, amelyek a területi igények hangsúlyozásával bomlasztják a történelmi jogot és mindazt a pozitívumot, ami évszázadok fáradozása nyomán jött létre, holott ez az ideológia nem szavatolhat jobb életet a népeknek.

Baró Wenkheim László Békés megyéből úgyszintén osztotta azt a nézetet, hogy nincs szükség külön törvényre, hiszen Magyarország jövője az uralkodóházzal történt kiegyezés folytán szavatolt, s hogy az nem függ a nemzetiségi kérdés megoldásától. Megállapítása szerint a nemzetiségeknek vannak megvalósítható és megvalósíthatatlan követelései, miközben a megvalósíthatóknak, illetve a jogos követeléseknek eleget lehet tenni a községekről, a vármegyékről, a bírósági eljárásról, az oktatásról stb. szóló törvény keretein belül, s nem szükséges külön törvényt elfogadni a nemzetiségek jogairól. Hangsúlyozta, hogy a

túlzott követeléseket (amelyek a külön etnikai területek létesítésére vonatkoznak) egyébként sem lehetne törvénnyel megoldani.

A nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvény elfogadását a szerb és román politikusok, valamint a szlovák népvézérek egy része erősen elvetette, azzal a megindoklással, hogy benne nem ismerték el külön nemzeti státusukat. Ez a reagálás elmélyítette az űrt a magyar és a nem magyar politikusok között, ami negatív következményekkel járt a törvény gyakorlati megvalósításának mértéke vonatkozásában. Attól kezdődően, de különösen a 19. század kilencvenes éveitől a magyar kormányok mind keményebb álláspontra helyezkedtek a nemzetiségekkel szemben, így a szerb autonómia kérdésével szemben is. Ha tudjuk, hogy a már említett körülmények mellett a szerb autonómia kérdését 1860-ban Ferenc József császár sem támogatta, leszögezhetjük, hogy a 19. század második felében nem léteztek kedvező politikai körülmények az autonóm szerb vajdaság megalakítására a Császárság vagy a Magyar Királyság keretein belül.

Észrevehető azonban, hogy más feltételek sem voltak arra, hogy az egykori Szerb Vajdaság keretein belül autonóm körzet alakuljon. Elvben, annak előfeltétele lett volna, hogy az a terület külön régiót alkosson, miközben régió alatt azt a térséget értjük, amely meghatározott mérce szerint specifikus, s amellyel különbözik a környező területektől. Ám egyik mérce sem volt biztosítva: nem volt sem olyan földrajzi egység, amely meghatározott földrajzi jellegzetességei alapján különbözött volna az állam más részeitől, s ugyancsak a kortársak sem látták külön térségként, hanem csak mint a Magyar Királyság integrális részét. Hiányzott a lakosság regionális öntudata is, mint például a Kunságban és a Hajdúságban. A térség etnikai szempontból sem volt egységes, hiszen a szerbekkel vegyesen élt több százezer nem szerb lakos is: magyarok, németek, románok, szlovákok, ruszinok, zsidók és mások. A Szerb Vajdaság megalakítására előírányzott területek sohasem alkottak egységes gazdasági térséget egy erős gazdasági, kereskedelmi vagy kulturális központtal. Ténylegesen létezett néhány gazdasági és kulturális központ, mint Temesvár, Nagybecskerek, Versec, Nagykikinda, Újvidék, Szabadka, Zombor, Valkóvár, Törökbecse és Karlóca.

Bácska, Bánát és Szerémség a térség specifikumait csak 1918 után alakították ki, miután csatlakoztak a Szerb Királysághoz. Az akkori Szerbia többi részéhez képest minden tekintetben külön egységet képeztek: történelmi, földrajzi, etnikai, mentalitás- és életmódbeli meg kulturális hagyaték vonatkozásában; jogi és gazdasági rendszer viszonylatában. Az új állam kereteiben a mai Vajdaság területén kialakultak a térség objektív ismérvei, s ez a két háború közötti időszakban serkentette a területi autonómiával kapcsolatos politikai követeléseket. Részletes és tárgyilagos elemzés tárgya lehetne a kérdés: vajon a 20. század végsőig bonyolult és heves forrongásai okozták-e a Vajdaság térségi

jellegzetességeit csökkentő változásokat, vagy ellenkezőleg, azok idézték volna elő jellemző vonásainak felerősödését?

Láttuk, hogy a magyar politikusoknak a szerb területi autonómia iránti viszonyulását a 19. század második felében számos tényező befolyásolta. Maga a követelés nem volt új, s egybefonódott Magyarország újkori történelmével, a 17. századtól kezdődően 1918-ig, az Osztrák–Magyar Monarchia széteséséig. A szerb–magyar politikai viszonyra jelentősen hatott a bécsi Udvar politikája, amely megpróbálta kibékíteni az ellentéteket a Magyar Királyság területi egysége, a szerb privilégiumok, a növekvő nacionalizmus s a Császárság egészének érdekei között. Eközben, a magyar–osztrák kapcsolatok súlyos válságának éveiben, a bécsi Udvar a szerb kérdést a magyarokra történő nyomásgyakorlásra használta. Számos más, gyakorlati, gazdasági, történelmi, jogi és demográfiai jellegű ok felsorakoztatásával, a magyar politikusok elutasító álláspontja a szerb területi autonómia kérdésében, általában nézve, ellentétes nemzeti koncepción alapult: a magyarok az egységes politikai nemzet eszméjén inszisztáltak, amely kiegyenlítette az államot a nemzettel, a nemzetiségek pedig (mindenekelőtt a szerbek, románok és szlovákok) a nyelvi-kulturális koncepción, amely a nemzet egységét az érvényes államhatárok fölé helyezte. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a magyar politikusok nem támogatták a külön etnikai területi autonómiák létesítését, mert úgy vélték, hogy az az ország közigazgatási egységének szétrombolásához vezet, az állam magyar jellegének megsemmisítéséhez, a Magyar Királyság fennállásának értelmetlenné tételéhez s végezetül területi feldarabolásához. Ebből kifolyólag utasították el a szerb vajdaság eszméjét, miközben az elutasítás erélyét az a tény is növelte, hogy igen keserű tapasztalatuk volt 1848–49-ben a Szerb Vajdaság létesítésének módjával és formájával. A magyarok és a szerbek közötti területi viszályt az első világháború kimenetele oldotta meg, de Vajdaság kérdését nem: abban az időben, amikor számos körülmény (demográfiai, történelmi, jogi, kulturális, gazdasági stb.) az egykori osztrák–magyar térségeknek a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságon belül minden kétséget kizáróan térségi jelleget adott, nem létesítettek autonóm területet. A második világháborút követően, teljesen új körülmények között alakult meg Vajdaság AT, mint az általános politikai megoldások fontos eleme a szocialista Jugoszlávia keretében. A nyolcvanas évek nacionalista mozgalmi, majd a JSZSZK szétesése a kilencvenes években ismét időszerűsítették Vajdaság AT létezésének indokoltságát és politikai értelmezését.

NÉMETH Ferenc fordítása

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- BEŠLIN, B., GYÖRE, Z.: *Vojvodina* = Bermejo, S. M., Martykánová, D., Samardžić, M. (urednici), *Layers of Power: Societies and Institutions in Europe*, Pisa, Plus-Pisa University Press, 2010.
- ГАВРИЉОВИЋ, В.: *Темишварски сабор и Илirsка дворска канцеларија (1790–1792)*. Нови Сад, 2003
- FÖRENDI HÁZ naplója 1865/1868, I knjiga.
- GYÖRE, Z.: *Mađarski i srpski nacionalni preporod*. VANU, Novi Sad, 2009.
- ЂЕРЕ, З.: Концепција „усаглашавања интереса“ као основа реформне политике мађарских либерала у *Vormärzu* = „Истраживања“. Уредник Бешлин, Б. Нови Сад, 2009.
- HEGEDŰS A.: *A kiváltságolt szerb nemzet a 18–19. században Magyarországon = A szerbek Magyarországon*. Szeged, 1991
- KÉPVISELŐHÁZI Napló, 1865. XI tom
- KÉPVISELŐHÁZI Napló, 1865. XI tom
- KÉPVISELŐHÁZI iratok, 1865, I knjiga
- СЕРБСКЕ Народне Новине, бр. 60 од 6. августа 1842.
- VARGA J. J.: *I. Lipót 1690–1695. évi kiváltságai* = „História“, 2012. br. 1–2.

Hungarian Politicians and the Issue of Serbian Vojvodina in the Late 19th Century

The aim of the study is to show the standpoint of Hungarian politicians regarding the claim to territorial autonomy by the Serbs in Hungary. The analysis was primarily based on the speeches of Hungarian MPs, regarding the 1868 Nationality Law, focusing on the ones which best reflect the typical stances. Through these addresses, the significant differences are clearly seen between the Hungarian and Serb politicians, having derived from the two nations' entirely different national political programs and aspirations.

Keywords: Austrian Empire, Hungarian Kingdom, Vojvodina, national issue, Serbian-Hungarian relations, Hungarian Parliament

Odnos mađarskih političara prema pitanju autonomije Vojvodine u drugoj polovini 19. veka

Cilj rada je da pokaže na koji način su mađarski političari razmišljali o zahtevu Ugarskih Srba o formiranju posebne autonomne teritorije. Analizu smo zasnovali prvenstveno na odabranim govorima mađarskih poslanika Državnog sabora u vezi sa nacrtima narodnosnog zakona 1868. godine, pri čemu smo se usredsredili na govore koji odražavaju najkarakterističnije stavove u vezi sa tim pitanjem. Kroz te govore jasno se uočavaju suštinske razlike u razmišljanju ma-

đarskih i srpskih političara koji su proisticali iz potpuno različitosti nacionalnih političkih programa i težnji dva naroda.

Ključne reči: Austrijska carevina, Kraljevina Mađarska, Vojvodina, nacionalno pitanje, srpsko-mađarski odnosi, Državni sabor Mađarske

Beérkezés időpontja: 2014. 04. 25.

Közlésre elfogadva: 2014. 05. 15.

FREI ANTAL NAPTÁRA AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBÓL

Antal Frei's Naptár [Calendar] from World War I

Kalendar Antala Freja iz Prvog svetskog rata

Frei Antal elmagyarosodott temerini német család gyermekeként 1896. november 14-én született Temerinben – apja neve Péter, anyja Hönisch Apollónia –, és 1963. május 26-án halt meg mint köztisztviselőként álló szobafestő iparosmester. A plébánia anyakönyveiben még Freyként szerepel, de a családi síremlék mit sem tud az y-ról, s az 1917-ben egy teljes éven át vezetett napló – amelyről a továbbiakban szó lesz – tanúsága szerint a mester úr már fiatalkorában is inkább a polgárabb i-hez ragaszkodott.

A 41. honvéd tüzérezredhez vonult be Veszprémbe, majd az orosz frontra, Galíciába, ahonnan később átvezényelték Észak-Olaszországba, a Piava mellé. Élményeit, megfigyeléseit egy, az 1917-es esztendőre szóló kalendáriumfüzetbe írta, hevenyészve, sietve, hol tintával, hol ceruzával – ami éppen a keze ügyébe került – a kurta mondatokat naptára rubrikáinak ketrecébe.

Frei Antal feljegyzései – leszámítva a rövid itthoni (temerini, őthalmi, aradi és fehértvári) epizódokat, lényegében két, hadtörténeti szempontból is fontos eseménysorozathoz nyújtanak adalékokat a legénység nézőpontjából. Az első a Kerenszkij tábornokról elnevezett orosz offenzíva, amelynek keretében Kornijlov a Dnyeszter és a Prut között, Stanislau térségében indított támadást öt hadosztállyal az osztrák–magyar vonalak ellen. Frei Antal is itt látta el tüzéri feladatait, amely, mint a naplójából kiviláglik, mindenekelőtt az ellenség mozgásának megfigyeléséből állt: 1917-től kezdődően korszerűsítették a tüzérfelderítés felszerelését és módszereit, tüzér mérőosztagokat és mérőszázadokat hoztak létre, amelyek nagyban hozzájárultak az ütegek sikeres tevékenységéhez, mindehhez viszont nélkülözhetetlen volt a telefonvonalak le- és felszerelése, az összeköttetés biztosítása. Frei szinte napi rendszerességgel ír ilyen jellegű feladatairól. A Kerenszkij-offenzíva összeomlását követően kerül Frei Antal is az olaszországi frontra, ahol a világháború legádázabb és legtöbb áldozatot követelő csatái zajlanak. Doberdó, Isonzó, Piave fogalma beépült a magyar zsigerekbe, hisz talán egyetlen európai nemzet kultúrájában sincs annyi reménytelen szomorúság, mint amennyi az olaszországi frontélményeket megéneklő magyar népdalokban. „Széles a Pijava vize, keskeny a híd rajta, / Ne menj ára nyócas huszár, mer leesel róla! / Nem esek, nem esek én a Pijava vizébe, / Úgyse lesz a háborúnak soha többé vége!” – fájdjátja a szívet a temerini katonadal.

Az osztrák–magyar csapatoknak két és fél évig tartó véres küzdelemben sikerült megakadályozniuk, hogy az olaszok hadereje a Karszton, majd a Dráván átkelve benyomuljon az országba, és elfoglalja Bécset. Eközben az Isonzónál tizenkét ütközetet vívtak, az addigi embervesztéseget ezen a fronton nem ezekben, hanem százezrekben mérik. A legfontosabb, a 12. csatában, amely 1917. október 25-étől december 2-áig tartott, és végül az ellenség pánikszerű visszavonulásával ért véget, Frei Antal tüzérütege is részt vett. Hogy milyen iszonyú vérfürdő zajlott ekkor is, azt mindennél jobban illusztrálja az olaszok embervesztésének mérete: 10 000 halott, 30 000 sebesült, 300 000 fogoly. A szűkszavú őszi naptárbejegyzések történeti háttérét ez adja meg.

A naplóíró kiváló katona lehetett, hiszen többször kitüntették és előléptették tizedessé, megkapta a Károly Csapatkeresztet, majd – erről pár szót említ naplójában is – a Bronz Vitézségi Érmét. Pedig megpróbálta elkerülni az olaszországi hadműveletben való részvételt, s szlovéniai tartózkodásuk idején, ha erről igen szűkszavúan is ír, mintha a szökés gondolata sem állt volna tőle távol, ami annyi átélt borzalom, többévnnyi szenvedés után teljesen érthető.

Megállapításai tényszerűek, s mindenekelőtt személyes használatra készültek, ezért írójuk ritkán kacsint ki a sorok mögül. Eredeti célja az lehetett, hogy élményeinek magvát megőrizze a feledéstől, és a leírtak alapján később visszaidézhetőek legyenek a nem mindennapi napok és hetek nem mindennapi kalandjai és viszontagságai, de kellemes élményei is.

Helyesírása nem alkalmazkodik szabályokhoz, a saját normáit követi, ám ebben sem mindig következetes, de ne feledjük, Frei Antal sem ekkor, sem később nem a toll mestere. Általában kerüli a központozást, vesszőt, pontot ritkán használ, s többnyire hiányoznak a mondat eleji nagy kezdőbetűk is – ezeket viszont a tulajdonnevek írásakor általában megtartja, ugyanakkor számára fontos fogalmakat is nagy kezdőbetűz.

Naplója az 1917-es előjegyzési zsebnaptár kereteit követi. Az év első napjával kezdődik, és Szilveszter napján zárul, amit a füzet következő évre fenntartott néhány üres oldalán néhány utólagos bejegyzés egészít ki. Ezeket *-gal ellátva, /-ek közé zárva azokhoz a napokhoz kapcsoltam adalékként, amelyekre vonatkoznak.

Talán közvetlenül a világháború után, talán évekkel később Frei Antal írt még egy szöveget, amelynek ugyan a Napló címet adta, de az nem más, mint az 1917-es Naptár szövege alapján készült emlékek füzére, döcögő ritmusú, páros rímeiket alkalmazó, mindezt prózai részekkel vegyítő versfaragvány, aminek sajátos báját épp a naivitása adja. Ezeket a „verses” részleteket is beillesztettem a megfelelő dátumokhoz, ugyanis nemegyszer kiegészítik a korábban lejegyzett szűkszavú információkat.

A szöveg átírásakor az eredeti nyelvi, helyesírási állapotot nem változtattam, viszont indokolt esetben []-ben kiegészítettem egy-egy csonkán maradt ki-

fejezést. Szögletes zárójelben oldottam fel az olvasók többsége számára ma már ismeretlen ukrán, lengyel, szlovén, német és olasz földrajzi nevek azon hányadát, melyek számomra már ismertek voltak, vagy megfigyelhetőnek bizonyultak. Ugyanígy jártam el a nem közismertnek számító, vagy mára már elavult idegen nyelvi elemekkel, a korabeli katonai zsargon kifejezéseivel is.

Frei Antal kéziratának fénymásolatát Újvidéken élő lánya, Frei Erzsébet bízta a temerini TAKT gondjaira, azzal a kifejezett céllal, hogy ne vesszenek kárba édesapja első világháborús feljegyzései, emlékei. Vállalkozásunkkal, azt hiszem, ennek a feladatnak méltóképpen eleget tettünk.

CSORBA Béla

E NAPTÁR TULAJDONOSSA FREI ANTAL

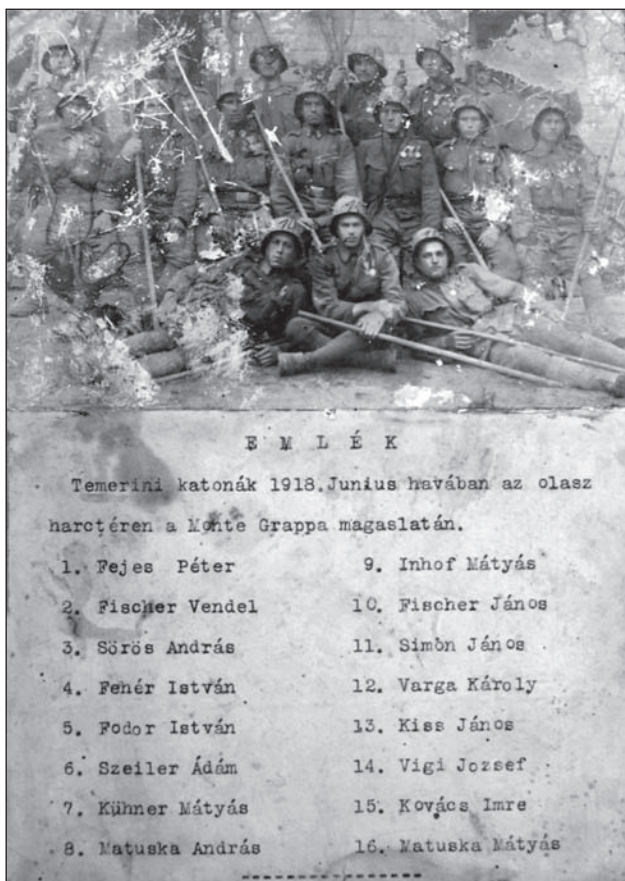
Bács Bodrog Megye – Temerin

1917 Január	1 hétfő	civilbe otthon voltam és a Beck Andrész és Mosthof is ma este mentek el utolsó este voltam moziban Bözsémmel (hugom)
	2	ma disznót vágtunk és este megindultam a B. kijöt az álomásra
	3	fehérvárig jöttem a Keszlerrel.
	4	jelentkeztem és mindjárt eltettek a nyulaktul ¹ mert be vagyok osztva a hegyi ütegbe.
	5	ma lettem előléptetve főtü[zé]rré
	8	ma vettük fel az új ruhát.
	14-étől 18-áig	egy kevés test és vioskola [vívóiskola] gyakorlat a lakás a pokróc gyárban Már egész bátran vezénylek
	19	ma éjjel szolgálatba terveztem a Bszalanlk m prslan levonulls elvlelt éjjel $\frac{1}{2}12 \frac{3}{4}12$. ²
	22	Kaptam kardot és revolvert
	25	ma volt éjjeli kivonulás a bakákkal térdig érő hó és 10 fokos hidegbe erős havas szél[l]el
	28	Templom után a hideg kilelt és... feküdtem egész nap a pokroc gyárba.
	29	ma térdig érő hóba, hideg szélbe vezényelni a tegnapi hideglelés után megfáztam
	30	ma orvosi vizsgánál a gyöngélkedőbe fektetet az orvos
	31	ma vizitnél még egy nappot kaptam
Február	1	ma kérdezett, hogy van-e lázam? igen 38.4 . háttakor csak feküdjek.
	2	ma szintén azt mondta. hejaj! ma már hatan kaptunk egy kiló kenyeret. ez már ezentul így lesz Istenem, hova jutunk?

	3	ma értesítettek, hogy az üteg elmén Kimentem és dél 12.20 indultunk Székes fehérvár felé, ahol éjjel 12 kaptunk [...]
	4	ma du 5 h értünk kőbányára ot ettük a reggelit és ebédet és aztán mentünk tovább vonattal.
	5	Reggel értünk Szolnokra ahol megkaptuk a vacsorát, reggelit és egész nap ott maradtunk éjjel indultunk Arad felé
	6	reggel értünk Békés Csabára kaptunk kávé. Délbe[n] értünk Aradra ebédeltünk és elindultunk Öthalom [régebben Glogovác, román neve ma Vladimirescu] felé 6 km. ³ Négy órákor kaptam egy jó helyet ahol tej és fluta [?]
	7	Ma telefon ügyeletes vagyok a községházán ⁴
	8	othon a lánynak segítettem a házi dologba azért kapok enni
	9	ma ismét Telefon ügyeletes vagyok ⁵
	11	Aradrol kijött meglátogatni Stájer Andrész bácsi II. 6-án jött el Temerinből.
	13	ma reggel nyugodtan meg reggeliztem jó szalonnát egyszer csak fújtak sorakozot és elhagytuk Klovovácot [Glogovácot, azaz Öthalmot] de. 11 órára 4 órai gyalogolás után ide értünk a honvédhuszár barakokba
	15	eddig 18 fokos hidegbe priccsen aludtunk ma már kaptunk szalmát és kájhát.
	16	ma megjöttek az ágyuk és a lovak tanuljuk a málházást.
	17	este a Majerral sétáltunk. az aradi álmáson stb.
	18	mivel Öthalmon sírtak mikor eljöttünk és sok ennivalót adtak, így ma is kimentem hozzáuk ott reggeliztem és jó ebédet és még egy mákos kalácsot utra is adtak ⁶
	20	ma este jött a Nani most már van egész kenyér, egész sonka 3 kg szalonna, egész svartli 6 kolbász stb
	21	Öthalomba voltunk vendégségbe
	22	a Nani még it van, süt főz it az Andrész bácsinál.

	23	ma délután ment el a Nani testvérem este meg beüt a készülség a várba.
	24	ma délbe jöt értem egy szakasz vezető
	25	Reggel 8 h templomba mentünk, d. u. szolgálatba vagyok
	26	délig szolgálatba voltam délután fürdeni voltunk este az Andrész bácsival
	27	rendes foglalkozás.
	28	ma kivonulás volt élessel löt[t]ünk tartalékos Kezelő voltam jobb mint Telefonistának
Március	1	Öthalomba voltam az anyagokér ⁷ póstáér 2 óra kikötésem volt ma este. ⁸
	2	Ma rendes irányzás délb[en] Andrész bácsinál megírtam a Bözsémnek a kiprobáló levelet ⁹
	3	még mindig elég hideg van szépen esik a hó ma déltől- holnap délig szolgálatba[n] vagyok
	4	ma d. u. kimentem Öthalomra ahol vacsoráztam és egy fél kenyeret is kaptam
	5	ma reggelre megint 10 cm magas hó eset d. u. elolvadt az egész hó
	6	ugy hallottam hogy holnap elmegyünk kértem az Andrész bácsitól 20 koronát holnap vagonérozunk hogy mellik frontra nem tudom.
	7	6án este sürgönyöztem a Nani jöjjön Szabadkára mivel nem az olasz frontra megyünk, sürgönyöztem, hogy ne jöjjön és így lekéstem a vonatunkat

	8	és így éjjel 12 orakor személyvonattal mentem B. Csabán át Nagyváradra Este 8 h Debrecenre onnan Nyiregyházán át Sátoraljauhelyre és innen d.u. 5 indultam Stribe [Stryibe – mai ukrán neve Sztrij, Lembergől délre] ahol ettem és máris indult a vonat Stanislau [Stanisławow, ukrán neve ma Ivano-Frankivszk] felé Khogovicára ahonnan erdei vasuton jöttem Brechinszkára [ukrán neve Perehinszke] ahol már elhagytam az üteget it is kaptam egy fél kenyeret és konzervát d.u. 2 h itt ért az ütegem
--	---	--

Itáliai mementó

11	Ma reggel eljöttünk Majdan[ba] [ma Huta Štěpánská Lengyel-Galíciában] ahol pihenők volt egy csujes házban vagyok ma este éget[t] egy ház <i>A Kárpátokban már a háború is látszat, mejeket az utunk mentén a sok sár mutatott. Vonatoztunk három napig, gyalog mentünk még két napig. A kétnapi gyaloglás után elértük Majdán faluját, ahol kapott az üteg éjjeli szállást. Majdán falu a front mögöt 4 km-re lehetet, it egy kissé biztonságban volt életünk, hogy nem tör ránk a gonosz ellenségünk. Erre nagyon szegény népek vannak. még mindig faházakban laknak. Ezen faházban van egy kemence, ez a szoba összes ékessége. A csujes nép megérkezésünket avval jelezte, hogy a falu közepén levő házat leégette. De az Isteni gondviselés mindentől meg mentet, hogy az orosz ránk mégsem törhetet. Itt már aztán megkaptuk aszt, amit a fronton minden katona kap a Tetűt! Galícia címerét, amitől aztán a Katona vakarhatja a bőrét. Ettől a falutól 2 km-re egy nagy fenyves erdő szélébe minden nap kijártunk dolgozni, figyelő és felderítővonalakat építeni. Itt a hidegtől nagyon sokat kellett szenvedni, és sokat kellett éhezni, mert naponta csak negyed kenyeret kaptunk, szóval nagyon sokat kellett koplalnunk.</i>
12	ma már kimentünk az ütegállásba, ami innen 2 km, és onnan be ide és a megfigyelőbe építettünk vonalat képzelheti hegyes völgyes erdőben fél méteres hóban

	14	ma már kész let a vonal it Majdán községben jó ágyban alszok, s minden másnap tartok Telefon szolgáltatott egy jó fűtöt szobában. 20-30 fil [?] sütnék egy tál krumplit.
	16	a legénység kimegy a löveg állásba lakást építeni ¹⁰
	17	jó hátul vagyunk védőállásban az erdő szélében, ma szolgálatban vagyok minden hat óra az enyém mert négyen vagyunk esik a hó fúj a szél
	18	ma reggel az utolsó darab kolbászt megdinsztöltem és vettem hozzá egy csajka hajába krumplit, mert kenyeret keveset faszolunk.
	19	ma egy kissé meggyöngült az idő más semmi különös egész 20ig
	20	akkor egy kis vonalfektetés 2/26-tól a Klevára
	21	<i>Március 21 én vittük ki az ágyukat tüzelő állásba ráirányítottunk velük az oroszokra. az nap megcsináltuk a belövést, ami után elkezdtük a tüzelést. Naponta lőttünk is egy néhányat. Közben megcsináltuk a legénységi és tisztai házat, már jól készen is voltunk vele, mire felvirradtunk Nagypéntekre. Ekkor félbehagytuk a dolgunkat és másfelé vettük az utunkat.</i> 21 én kimentünk a lövegállásba az első éjjel se ablak se ajtó azon a kis szobán 21 én d[él]ut[án] belövés volt 31 lövés én meg kimentem vonalvizsgára, mert csak egy vezetőnk volt az egyiket ellopták ma Benedek igazán jó meleg van olvad a hó
	22	ma már kész a fából épült kis szobánk ágy asztal kályha lövés nincs a szolgálatot 3man tartjuk
	23	tegnap és az éjjel eset[t] a hó és erős gyalogsági harc hallatszot a köd miatt mi nem tüzelünk

	24	ma egész szép tavaszi nap van. A koszt is már pár nap ota regel kávé, délbe megint hús fél kenyér dohány, papír gyufa, amit én eladok este kávé és jó házi szalonna.
	25	az első vasárnap az álásba erős vonal építés és megkaptam a 20 án írt leveleket, mejben írják, hogy 13 án eltemették a kroszmutert a Bözse meg azt írja, hogy ő megbeszélte a Hancal a dolgot it van ! mi let az én vic kipróbáló levelemből hát Isten vele most megírom neki az igazat. ma egy szerencsétlen napom volt reggel mentem Maidanba és eltévedtem az őzire rálótem mostam 25 lövés este 7-9 vonalvizsgára 9-12 ig telefontól parancsokat vagy leveleket írni..
	28	ma 49 lövés az ellenséges elő őrsőkre in Krivics ma szép tavaszi nap van
	29	mareggelre megint eset két annyi hó, mint ami tegnap elolvadt este átmentem a 2/5-höz, a földimhöz beszélgetni
	30	ma semmi más újság, mint az idő egész tavaszias 20 lövést adtunk le a krivicsi Templomra
Április	1	ma szép idő. Tíz lövés a Jablonkai Templom és iskolára ¹¹ , dél után unalomból mentem vadászatra. 3 őzet láttam de messze.
	2	szép idő és nagymosás ma én voltam az ütegnél a legboldogabb mert 3 kornáért kaptam 2 komiszt ¹²
	3	mától egész 5 ig rendes foglalkozás
	5	5 én vonalleszedés.
	6	és hatodikán reggel 6 orakor elhagytuk a lövegállást Nagypénteken a kálvária menés megvolt mert egész dut. [délután] 3 h ra értünk Jazien [Jazin] községbe ¹³ ahol konzerv és bor volt, az ebéd vacsora meg kolbász így bőjtöl a katona..

	7	szombaton ebéd it a községben, gujás, este meg én megfőztem az én hazai sonkám hej a jó lövegálást otthagytuk ide jöttünk ki ebbe kis falu környékére gyakorlatozni, ami holnap már meg is kezdődik.
	8	hej te katona élet ma is Husvét van és mi? ma reggel 7 h-kor kivonulás, ahonnan 11 h jöttünk meg az ebéd konzerv és kukoricakása és ½ liter bor <i>Nagypénteken délután értünk Jazienbe Ez van Majdántol 25 km-re Még Husvét napján se volt nyugvásunk, merd még akkor is kellett gyalogolnunk. Jasien falu nagy hegyekkel van körül véve, mejeknek még Áprílus derekán is havas a teteje. Ezeket mászkáltuk azután, hogy gyakoroljuk a hegyi tüzéséget. Majdánban még csak tetűvel dicsekedhattünk, de itt már poloska csípte bőrünket. Nem elég, hogy az idegen föld a Magyar vért issza, hanem még ez a kutya álat is aszt kívánja. Csak már a jó Isten elégedne meg sorsúnkal, hogy ne kellene már küzdenünk a randa állatokkal.</i>
	9	im soldatenheim [a katonai szálláson] ma pihenő it vagyunk a soldatenheimba hej ma egy éve!
	10	ma reggel kivonulás ebéd után mostam a Lomnica fojóba aztán a konyhán segitettem tésztát gyurni este it a soldatenheimbe d.u. szolgálat
	11	ma d. e. pihenés. d. u. fürdés. déltől holnap délig szolgálatba.
	12	ma reggel kiment az üteg a falu végére ahová jöt[t] a Trestyánszki [Tersztyánszky] vezérezredes szemlét tartani. ¹⁴

	13	a flórival írtam vonalfejtetés Jazientől Perehimkszko felé hegyen vizen át 2 km. délig.
	14	ma d. előtt kivonulás Jazientől keletre a hegyekre. 839 méter magas
	15	ma nincs kivonulás. Szép tisztán 8 h Templomba vol- tunk. Szép mise volt, katona zenével a civileknek ma van húsvétjuk. ¹⁵
	16	Lifi néninek egy levelet.
	17	reggel kivonulás
	19	az éjjel még hó esett d. u. elolvadt.
	20	ma reggelre elég nagy hó lett délbe meg kaptam a szü- leimtől 2 pak.
	22	ma nincs kivonulás szépen esik a hó ma csináltam be egy kájhát
	23	ködös idő
	24	ma esős hó pakolás mert holnap megyünk Ozmolodára. ¹⁶
	25	ma reggel esik az eső az út havas sáros d. e. 7-től d. u. 2-ig mentünk osmolodára. Jasentől 17 km. ot mindjárt telefon szolgálat
	26	még mindig it vagyunk a Lomnica fojó mel[l]et[t].
	27	It Oszmolodán 7 ember[rel] egy állomásnál szolgálá- tot tartok
	28	csak vadászni járunk de hiába.
	29	reggel mosás d. u. a Hauzerral vadászni az idő elég szép itt a völgybe[n] nincs is már hó
Május	2	most fél kenyér van mindig és hetenként 2-3 fél liter bor.
	3	az idő elég jó
	4	a Bözsémmel ismét a legjobban vagyunk
	6	ma elég jó meleg idő ½ liter bor.

	7	ma reggelre szép fehér volt minden a hótol d. u. szépen olvadt. <i>Ezek aztán magas csucskok, Megmászni nem is tréfa dolog Május 7-ig voltunk a faluba, ekkor mentünk egy erdőbe fabarakkokba. Innen jártunk Löveg és Figyelő állást építeni a Szivulára, a Kárpátok egyik legmagasabb csucsára.¹⁷</i>
	8	ma reggel 8 h [órakor] parancsot kaptam hogy 10 km a Hilfplac¹⁸ oda megy az első vonal, tehát oda kell innen telefon ami reggeltől este 8-ig tartot [egy szép úton a Lomnica folyó mellett óriási hegyek között, szép fenyves úton].
	10	Hilfplac it tartunk szolgálatot egy álomásnál hat ember jó dolgunk van, szép az idő
	11	bor minden nap
	12	ma csináltam két darab nyírfahéj kosarat a Jagi komámmal a Pistrica¹⁹ fojód mellett.
	16	ma vonal fektetés a lövegállástól a megfigyelőig a magaslatra it még két méter hó van
	17	gyönyörű szép idő nagy mosásom van d.u. Hilfplactól lövegig vonal fektetés
	18	estétől kezdve szolgálat a lövegálásban három ember
	19	ma a Poth Bözséjétől jöt csomag d. u. eset[t] az eső az idő elég gyöngé, it gyönyörű lakás készül
	21	ma d. e. 6-12-ig aludtam. 12-3 ig szolgálatba aztán átmentem a Lopusna 2 íg a Poth[t]al sétáltunk este 9-12 ig szolgálat 12-6 alvás
	23	ma gyönyörű idő volt. lent a forrásnál mostani tőlünk bal[ra] mint egy 20-30 km-re erős tűzérsegi harc volt Stanislaunál.
	24	ma küldtem az öcsémnek 15 cigarettát és egy jó vicces levelet

	25	ma akartuk a belövést, smivel négy oldalt négy nagy tűz támadt annyira hogy már az üteget is fenyegette otthagya mindent futólépésbe jöttünk le a Lopucznról */Május 25 én d. u. egy szép meleg nap felvittem az ebédet a megfigyelőbe ot levén az Alezreds, Langer szzds, Tiszai stb. d. u. 3 órára volt kitűzve a belövés amikor az üteg mögöt oriás tűz támadt és még hozzá szabad szemmel láttam hogy az oroszok zászló jelet adtak. ez előtt való éjjel egy félt vakánk [?] eltűnt. e gyanú véget másnapra lett mind/
--	----	--

<i>E Naptár tulajdosa. Frei Antal</i> <i>Bos Bodrog, Megye, Temesvár</i>		-(((1917)))- <table border="1"> <thead> <tr> <th>31 nap</th><th>Január</th><th>31 nap</th></tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Hétfő 1 Kath. Ujév Prot. Ujév</td><td> <i>Én a 12. órában voltam a bel. ütegben, a 12. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i> </td><td></td></tr> <tr> <td>Kedd 2 Kath. Jéz. neve Prot. Ász. k. vt.</td><td> <i>ma délután 2 óráig voltam a bel. ütegben, a 2. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i> </td><td></td></tr> <tr> <td>Szerda 3 Kath. Oenöv. Prot. Gordius</td><td> <i>1. Jánosvári jött a Kenderrel.</i> </td><td></td></tr> <tr> <td>Csütörtök 4 Kath. Titusz Prot. Titusz</td><td> <i>jelentkeztem a mindjárt elmentek a gyűlésre, a 12. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i> </td><td></td></tr> <tr> <td>Péntek 5 Kath. Teleszf. Prot. Simeon</td><td> <i>1. ma délután 2 óráig voltam a bel. ütegben, a 2. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i> </td><td></td></tr> <tr> <td>Szombat 6 Kath. Vlkár. Prot. S. király</td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>	31 nap	Január	31 nap	Hétfő 1 Kath. Ujév Prot. Ujév	<i>Én a 12. órában voltam a bel. ütegben, a 12. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i>		Kedd 2 Kath. Jéz. neve Prot. Ász. k. vt.	<i>ma délután 2 óráig voltam a bel. ütegben, a 2. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i>		Szerda 3 Kath. Oenöv. Prot. Gordius	<i>1. Jánosvári jött a Kenderrel.</i>		Csütörtök 4 Kath. Titusz Prot. Titusz	<i>jelentkeztem a mindjárt elmentek a gyűlésre, a 12. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i>		Péntek 5 Kath. Teleszf. Prot. Simeon	<i>1. ma délután 2 óráig voltam a bel. ütegben, a 2. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i>		Szombat 6 Kath. Vlkár. Prot. S. király		
31 nap	Január	31 nap																					
Hétfő 1 Kath. Ujév Prot. Ujév	<i>Én a 12. órában voltam a bel. ütegben, a 12. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i>																						
Kedd 2 Kath. Jéz. neve Prot. Ász. k. vt.	<i>ma délután 2 óráig voltam a bel. ütegben, a 2. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i>																						
Szerda 3 Kath. Oenöv. Prot. Gordius	<i>1. Jánosvári jött a Kenderrel.</i>																						
Csütörtök 4 Kath. Titusz Prot. Titusz	<i>jelentkeztem a mindjárt elmentek a gyűlésre, a 12. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i>																						
Péntek 5 Kath. Teleszf. Prot. Simeon	<i>1. ma délután 2 óráig voltam a bel. ütegben, a 2. óráig is ma este mentek el utolsó este voltam mellette Rózsával. (hiszen)</i>																						
Szombat 6 Kath. Vlkár. Prot. S. király																							

A Naptár első oldalai

27	D.[él]e.[lőt]t aludtam. d. u. szolgálatba a Bözsének 15 cigaretta. Hajj boldog napok taval? <i>Még most is van hó a Kárpáti hegyeken, it kellett most pünkösdkor szenvednem. Azon hegynek a neve amejjen most vagyunk (Szivula) Lopusna</i> <i>amelyen van a szenvedésem [...] Pünkösöd napján lőtük be magunkat, azota nem is háborgattuk az oroszokat, Mert se mink nem lőtünk sem az oroszok talán már békére mutat a dolog. Jaj de magas a Szivula hegysége, felhőket ér annak a teteje. Ha én oda figyelő szolgálatba felmegyek, hogy bánatomban a felhőktől szüleimnek üzenjek. Igy szólok én a felhőknek. mond meg az én apámnak, rossz sora van most it az ő fiának. A felhőnek nehéz volt az üzenet, előttem egy másik hegyre leaset. Zápor esőt hullasztot a kövekre, nem vitte el üzenetem messzire. Igy hát ezért magam tudom sorsomat, panasz[t] ajkam hiába is ad. Véletlenül föltekintek az égre, a jó Isten jut énnékem eszembe, aki asztat mondja most nekem, (hogy) a hazámért kell most itt szenvednem.</i>
28	d. e. szép idő 2. szakasz 35, 1. szakasz 7 lövéssel lőte be magát d. u. esett az eső én a lövegál[1]ásba vagyok
29	most már it is megkezdődik a nagy forróság és ég dörgeések
30	ma a Hilfplacra mentem maródira, és másnap oszmolodára kihuzatni ezt a rosz fog gyökeret. VI/8án [június 8-án] megint el kel[1] mennem, hogy mi lesz, még nem tudom

Június	1	ma jó meleg idő d. u. eső ebéd fél kenyér 0.5 liter bor 1 konzerva, tíz cigaret[ta] és édes kása.
	3	a megfigyelőbe voltam az idő borult volt, a déli gujástól rosszul lettem este bejöttünk az üteghöz, ahol a villám feldobot
	5	itt a megfigyelőbe[n] még most is hóból olvasztottam vize
	6	ma a Lopucna figyelőbe voltam az oroszok belőték magukat a Szivulára szép tiszta az idő látni 50 km Stanislauba[n] az erős tűzérési harcot. <u>Zörög.</u>
	8	ma gyönyörű szép idő van, a löveg ál[l]ásban vagyok, mosok stb. Este jó pörkölt lóhúsból
	9	ma reggel mikor 7 h felkeltem szép fehér volt minden a hotel a segítéjre mentem orvosi vizitre d. u. meg be Oszmolodára a löszeroszlophoz. <i>Ez volt aztán a fárasztó munka, megfizet még ezért a muszka. Nekünk kellett az ágyúkat földhúzni, pedig még üresen, gyalog is elég oda felmenni. Vál[l]on kellett felhordani a földözéknek való fát. meg is nyomta vállunkat a sok láda gránát. A drot sövényt húzzuk az ágyúk előtt, haza szeretetünk felér a csillagos égig. A drot sövényünk előtt egy méj völgybe ripeg-ropog a muszka fegyvere. Tőlünk balra Júniusba megkezdődött az ofenzíva, ami rákényszerítet bennünket a vissza vonulásra</i>
	10	ma Oszmolodán voltam a fogaimmal nyolc nap múlva megyek? Ot Oszmolodán megkaptam a Nanitól jövő csomagot d. u. feljöttem a lövegálásba
	11	ma is a löveg álásba vagyok elég szép az idő
	12	ma belövés 13 srapel az Újvidéki fogorvosnak ma küldtem 15 cigarettát.

	13	ma a megfigyelőben voltam az egész megfigyelés 5 orosz lőt 1 szarvasra és mégis elment az idő esett fujt hideg volt
	14	ma a löveg állásba leves, hús és kása volt az ebéd, utánna megittam 3 fél liter bor[t] így aztán ki törődött a háborúval?
	16	ma 16 án a figyelőben voltam a Sivulára 56 lövést adott a muszi a Studenkáról egész nap fegyver lövések és nagy mozgások voltak este felé észrevettük, hogy egyenként előre bújnak ekkor megkaptuk az engedéjt lőni és leadva 9 sr. [sorozatot] mind visszafutottak az oroszok.
	17	tegnap este ide bejött a löveghez egy szarvas, amit lelőttünk, és ma jól éltünk 80 kg húsa volt. obor [óbor] is volt.
	18	tegnap este lejöttem a II vonalhoz és ma reggel ide Oszmolodára. Most itt vagyok a lőszeroszlopnál.
	19	az este visszamentem a II vonalhoz, így ma reggel bejöttem Oszmolodára innen vonaton Perihicskora [ma Perehinszke] ²⁰ ahol megfürdöttem, és másnap az orvoshoz mentem.
	21	ma megint elmentem, és július 4 re megint el kell menni most d. ú. [délután] a II vonalba mentem
	22	ma reggel felmentem a Löveghez
	23	ma a figyelőbe voltam, de nem láttunk semmit, mert felhőbe volt az egész csúcs
	24	Bisztránál vagyok, szép napos idő van. ma küldtem sogoromnak 17 cigarettát Kiszácsi
	25	Bistra sza[ka]sznál vagyok ma megint szavas hús belövés 9 lövés
	26	Bistránál vagyok belövés 10 lövéssel az idő jó

	27	Ma a Lopusni figyelőbe vagyok Gorgán[?] és Bistra belőte magát az orosz m. g. stb. 27 lövés.
	28	Bistra zugnál [szakasznál]. Ma 7 lövés a Negrovára mert mozogtak az oroszok
	29	ma is ben a szakasznál Lopusna sz.[akasz] lőt 49 s.[rapnelt] a Studenkán levő arbeitsleit [felvonulási utat].
	30	ma a figyelőbe voltam mind a két szakasz belőte magát egyes pontokra a Studenkán két helyen figyelőt láttam.
Július	1	ma a szakasznál vagyok a Bözsémnek válaszoltam <u>arra a kérésére!</u> az eső eset[t].
	2	ma is Bistránál vagyok az eső egész nap esett bor, 25 cigaretta.
	3	ma a II. vonalnál vagyok. D. u. megyek Ozmolodára onnan holnap reggel Perehimckoba ²¹
	4	itt d. e. megfürdöttem d. u. az első lukas fogamat beblombálta.
	5	ma d. u. vettem 2.60 ér fél kg. borjú húst, salátával stb.
	6	6-án reggel a kisvonattal ozmolodára. d. u. a II. vonalhoz onnan este fel a Bistrához öt óra járás. Az eső eset[t] 120 k.[oroná]ér[t] vásároltam 79×16 cigarettát
	7	ma a Bistránál vagyok az éjjel 49 lövés a Negrovára. az orosz 200 at lőt a 17 álsunkra 1 súlyos sebesült, tőlünk északra 40 km. az oroszoknak 12000 halottja let.
	8	Bistránál voltam az eső eset d. u. mostam, mert holnap a Szivulára kel mennem 14 napra
	9	ma felmentem a Szivulára 1836 m. m.[agas] itt a felhők allig vannak 1000 m. magasan így mindig ködben vagyunk
	10	A bakák közt alludtam ülve a muszi erőssen lőt de a jó Isten megsegített és ma a főhadnagy úr parancsára lelettem váltva.

	11	ma délután háromkor az állást elhagyni. egész éjjel meneteltünk. ²²
	12	reggel Rinkofra értem? Ma éjjel egy csucson temetőbe aludtunk
	13	Ma reggel esőbe valahogyan lejutunk a faluba Lipovica ot is aludtunk
	14	ma délben kimentünk a Jázientől északra hegyre az eső eset este vonal vizsgára egész éjjel a tűz mellett
	15	ma délbe elhagytuk az állást, és mentünk előre Perehimkó felé este odaértünk.
	16	ma rendbe hoztam a szereléket megszáritottam mindent (haj de zörög)
	17	ma is elég jó idő még mindig itt vagyunk az erdőben a hegy csucson
	18	ma délbe át vettem a szolgálatot a lövegnél szép idő csak a levegő zörög.
	19	ma még mindig it vagyunk naponta közel 100 lövést adunk le ha látunk egy kis mozgást az oroszoknál
	21	elég szép idők vannak küldözzük a csomagokat Jazienbe a musziknak
	22	Ma éjjel meglogtak az oroszok ma déltől szolgálók. este 11 óráig szépen danoltunk a Tisztekkal együtt
	23	ma délután 1h indultunk este 11h Majdanba voltunk regelig vonalvizsgán
	24	regel tovább ma éjjel két h pihenő s tovább
	25	ma is egész nap menetelni az a jó hogy lehet zabráni
	26	ma búcsújárás otthon! ²³ mi Nadvornába [ukránul Nadvirma] értünk este a temetőbe csirkét főzni a petroleum [?]

	27	reggel 4h tol 10 h ig Koloniába [Kolomijában] három halot stb. este egy faluba sütünk disznót. <i>Amere mentünk volt nagy nyári hőség Szenvedésből is elég bőség. Nagyon sokat szenvedtünk, míg elértük Nadvornát, Galicia töb nagyobb várossok Koloméát, ahol díszmenetet csináltunk annak örömére, hogy győzelmesen bevonultunk a város közepébe.</i>
	28	ma délelőtt 6 h-12 erős menetelés. d. u. 3-5-ig egy faluba értünk, itt meg ált az orosz
	29	Ma a Csernes [Czeremasz] folyón²⁴ átkeltünk. Bukovinába az utcáról lőttünk. <i>Galatina mellet egy faluba Petroleum forrást gyújtott fel a muszka Mejnek lángja az égig felhatott. Az égés három napig eltartot. Előttünk a muszka égetet, pusztított és nagyon sok hidat felrobbantot, így hát sok vizen gyalog kellett átmenni, pedig voltak akkorák mejjek az embert hóna aljig elnyelték.</i> <i>A Brud fojon mikor át akartunk menni a musz erőssen kezdet ránk tüzelni. Kárt azért nem okozot az ütegbe, s mi azért bátran mentünk tovább is előre. Nagyon gyorsan mentünk előre, vertük a muszkát nyakra-főre.</i>
	30	ma d[él]el[ött] vágunk egy disznót 96 K. d. u. mentünk álásba egész a kozákok elé
	31	ma hajnalba meglogtunk le egy faluba. Innen d. u. egy másik faluba, álásba
Augusztus	1	ma d[él]el[ött] az orosz meglogott így megint estig mentünk álásba.
	2	ma d[él]ut[án] 3 h kor erős támadás az oroszok megadták magukat d[él]ut.[án] 6 h tól.

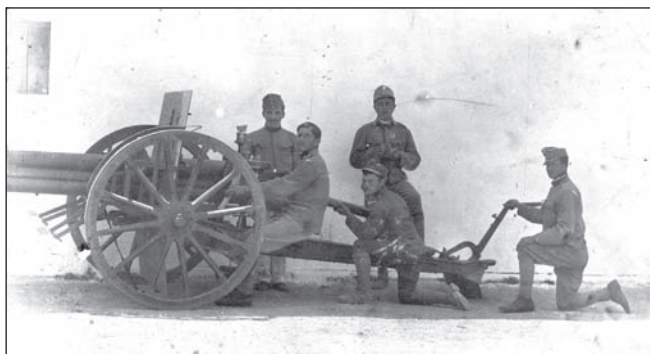
	3	ma dut 5 h ig meneteltünk most it Csernovicba pihenünk este bent voltam a városba. <i>Augusztus 2 án már Bukovinába voltunk, it szintén volt sikeres támadásunk. 3 án már bent voltunk Csernovitzbe Bukovina szép fővárossába. Elég szép város aszt lehet mondani. Kár hogy a muszka egy évnél tovább kéznél tudta tartani.</i> <i>Elfoglaltuk az ot lako nép örömére, kik nemzeti zászlót lobogtattak előre. Itt aztán egy éjjel meg pihentünk, de másnap már tovább kellett mennünk, míg végre 14 napi menetelés után elértünk a határ szélére.</i>
	4	ma d[él]el[ött] 9h tól este 9 ig beértünk Molodiába. ettünk ittunk <i>erre aztán sorsunk is megenyhült merd a falu népétől enni valot vehettünk; volt is elég kenyér alma körte volt mit aprítani a tejbe</i>
	5	ma reggel a figyelőbe építeni d. u. leszedni egy falunál ennivaló sok
	6	ma mosás d. u. rekvirálás este meg a rajvonalba vonalépítés
	7	egész ma reggel 6-ig ma aludtam este meg kimentünk leszedni azt a vonalat <i>*/7 én a támadás a Király Csernovicba léte véget elmaradt 9[-én] del[előtt] 6 h kor kezd[t]ük a mikor a Szumrák hadnagyal felderítőbe voltam./</i>
	8	ma reggel délre ment az üteg álásba este vonalvizsga az orosz lőtte a konyhát!

	9	d[él]el[ött] hatkor kezdtük a tüzer előkészületet a támadásra én a figyelőbe mentem a támadásra a bakák jó ráfizettek.
	10	az este bementem a faluba lőszer véget most d[él]- ut.[án] kimemegyek. ²⁵ vittem kenyeret stb. lekvárt
	11	ma ben a lövegnél voltam aludtam
	12	ma reggel a figyelőbe mentem ki egész nap lövöldözés főzzük kukoricát és krumplit
	13	ma d[él]el[ött] aludtam d[él]ut[án] rekvirálni gyümölcsöt egy kis tüzéségi harc
	14	ma szintén elég csönd van borzasztó hőség
	15	ma is elég csönd repülők raja és egy pár üteg tüze Jaj, de meleg van
	16	ma az orosz leadot 200 lövést, a hej[zet] változott. főztünk egy kotla kukoricát
	17	ma hűvös esős idő elég csönd van. Reggel supa [le- ves], gujás, fél kenyér este kávé, marmeládé
	18	reggelre majd kiöntött a sok eső a sátorból. főzzük a kukoricát ma dut hoztunk Molodiából [ukrán neve Molodiatyn] tejet és hátsák almát
	19	ma jó meleg idő az orosz zörget. d[él]ut.[án] krumplit hoztam és főztem. este kaptam a szüleimtől 3.35 dkg cs.[omagot]
	20	ma is elég csönd van Főztük a mindennapit ma ettem meg a pogácsákat.
	21	ma is elég csönd, az ég hajlat forró. délbe és este is gulás
	22	ma már megint esik az eső sütöm a sonkát és főzöm a kukoricát
	23	ma is elég jó az idő Ma jött az ütegek 2 nagy és 7 kis ezüst ????
	24	ma is elég meleg van az orosz dél[előtt] 160 l[övést] adot le.

	25	ma jó idő. Dél[előtt] krumplit, d[él]út[án] pedig kukoricát főztem
	26	ma vasárnap nagymise alatt írok it a figyelőbe a muszi erőssen vereti az álásunkat este vonalfelszedés, és bementünk Molodiába.
	27	Molodia nyugati szélén van az álás. It egy házba van a figyelő. Itt aztán megkezdték ma a németek kissé balra a támadást, ami sikerült is 27 én
	28	ma is a figyelőbe vagyok eszünk tej van elég
	29	az éjjel 12 h leszedni a vonalat és 3 órára már a régi álásba voltunk dél[előtt] építünk a figyelőbe most megint it vagyok
	30	ma szép idő mosok, fürdök. hoztunk egy zsák krumplit és 61 cső kukoricát most főzünk
	31	Jaj ma reggelre ált a víz a fődőzékben. Ma jött a Vardal fényképe. Saját tüzérségünk 300 lövést lőt
Szeptember	1	ma is nagy belövések Csordokira [ukrán neve Csordkiv] ²⁶ , ma elég jó idő van főzzük mindennapit. a re[n]des menázs kávé, hús leves, bab. este gulás, kávé fél dőci [?], cigaretta
	2	ma dél[előtt] főztem krumplit 12-3-ig szolgálatba elég csönd Ma adtam fel 20 Kor[onát]
	3	ma esik az eső este hat óra[kor] kezdődött a pergőtűz Csordakiér[t] sikerült is az oroszokat leverni 6.30 ó[rakor] is van 1.5 h tűz.
	4	ma reggel 4 h kor az oroszok visszavették Csordakit egész nap tüzérségi harc én csak főztem
	5	ma szép idő elég csönd szeretetadomány 30 Duna cigarettát Lőrinc sogoromnak
	6	ma csönd, jó meleg idő.
	7	kávé, marha hús leves bab, fél kenyér. este gulás és kávé.
	8	Hajaj én it a krumplit főzöm, otthon meg.....Ezt leírni nem tudom amit ma érzek. már a fejem is fáj. Ma 2. hónapos a szakálam igen hosszú

	9	ma reggel mégis sikerült tejes kávé enni. 10 órai is az volt, d. u. szalonnát süttem krumplival a menázi is jó
	10	ma az orosz belőte a figyelőnket 32 l[övéssel] ma kaptam az új ruhát
	11	ma a figyelőt kiássák szombat óta minden nap hozunk tejet reggelire
	12	ma két hátszák b[...] It ma egy tetőt hoztunk a földözékbe elég csönd
	13	ma reggelre ellopták a tetőt hiába várom a búcsúi süteményből nem küld senki
	14	ma esős idő máskéülben csönd úgy mink, mint az orosz építünk erősen
	15	még mindig kétszer főzünk naponta krumplit reggel tejes kávé A tejnek 1 k.[orona] literje Molodiából
	16	az est[e] is mentem krumpliér de az orosz záro tüzet adot rám azér még is hoztam ma főzünk (Itt az ősz)
	17	most már egy pár nap óta belőte az orosz a figyelőnket, mert 29 átlógtak és ezek elárultak ma is 8 gr.[ánát]
	18	ma délután Kotul Bajuckiba voltam ablakot csapni ²⁷ este mentünk deszkaér a figyelőbe padlonak
	19	ma reggel 9 há kor [órákor] a vonalat leszedni egész nap várjuk az indulást
	20	ma is egész nap a löveg álásba vártuk az indulást
	21	ma reggel belettem küldve a Trénhez Molodiába
	22	ma is még Molodiába vagyunk hogy mikor megyünk nem tudom?
	23	ma dél[előtt] leszedtük a vonalat és délután egykor már Csernovicba vagyok. Estefelé kimentünk Szadogorára.
	24	It vagyunk a rakodón várjuk a vagonírozást
	25	ma a Brúd [Prut] mellett egy leéget gyárban mostam fürdöttem
	26	ma is egész nap aludtunk várjuk a vagonírozást
	27	még mindig it vagyunk bent voltam a városba Linzert sütni a Tiszteknek az Andrisal

	28	még ma is itt vagyunk
	29	ma is még mindig it vagyunk ma van bor is és minden este kávé kolbász.
	30	ma egész nap a sátorba írok, nagy lázam van meg vagyok fázza
Október	3	ma a városba csaptam egy Kakast dél u. meg is főztük.
	4	ma reggel 7 h indul a vonatunk. 12 óra Kolomiába [Kolomijába] 6 h Stanislauba. <i>Oktober 4 én reggel 7 órákor ültünk vonatra s indultunk nagy utra. Még az ég is gyászba borult felettünk, hogy nekünk az olasz frontra kellett mennünk.</i>
	5	az éjjel Strin át.
	6	Hat h reggel Ungváron, dél 12 Nyiregyházán. Dél u[tán] 4 h Debrecenbe, este 9.30 Nagyváradon
	7	ma délbe Szegeden. D[él]út[án] 4 h Szabadkán. Beszéltem a Partzent G. este volt Baján.
	8	reggel Dombóvár [Dombóvár] Kaposvár Dél után négy h Gyékényes este 10 h Zágráb.
	9	m Zágrábtól tovább mind kis megálók az alma olcsó
	10	dél[előtt] 9 h Laibach [Ljubljana] este 9 h Szt. Dánielbe [Sveti Danijel] ²⁸ kivagonérozt[unk], és regel 3 h ig mentünk

Frei Antal tizedes (balról a második) és bajtársai

11	ma reggel felkeltem a víz állt alattam. d[él]ut[án] 5 indultunk, 10 h elhagytam az üteget <i>Édes Magyar hazánkon mentünk keresztül. míg 11 ére az olasz frontra érkeztünk. Szent Dánielbe vagoníroztunk ki, ahova már az ágyúdörgést lehetet hallani. Ott már voltak ojan magas hegyek, hogy tetejüket erik a fellegek. Szent Dánielből elindultunk gyalog oda, ahonnan jól lehetet lőni az olaszra. Mentünk éjjel nappal hideg esőbe, mig végre fölértünk egy magas hegy tetőre. Nagyon hideg volt, az eső eset[t], bizony akkor dideregni is eleget kellett. Szent ott a kő, szent minden darabja, könnyből és vérből van annak minden har[mat]ja. It vártunk aztán a támadásra. tudtuk, hogy közel van már az az éjszaka.</i>
12	Lokvénál²⁹ vártam az üteget esett a hó ma egész nap. előre hátra autón dut 2.30 h az első olasz lövés. Jaj de nagy a sár (Csapova).
13	az éjjel egy gangon aludtam. Most tovább Grahovora 40 km erős szerpentin út it kaptam ofene Befelt [nyílt parancsot] Hudajuzsnára [Hudajužna]³⁰ de én 12 h it vagyok As[s]lingba ha lehet megyek tovább tegnap az Isonzó [szlovénul Soča] mellett teleszedtem a Hátzsákomat almával, most cipelem vissza. (Hogy mit érzek azt le nem írhatom).
14	ma délelőtt 9-re Laibach[ba] értem meggondoltam a dolgot és visszamentem Hudajuzsnára az éjel 3 h As[s]lingba [Jesenice] értem álomás[...] étkezek
15	ma délelőtt 11-kor idul a vonat Hudajuzsnára ahonnan elküldtek Laibachba. Itt vagyok As[s]lingba */15 én mikor Laibachból vissza jöttem Hudajuzsna előtt ment a vonat Alagutban a tetején már hó van/

	16	ma dél megyünk Laibachba az után [...] ³¹ 9 h d[él]ut[án] már ide is értem hogy mi lesz nem tudom
	17	ma is it bent várjuk a jó szerencsét már 6 an vagyunk az ütegből
	18	ma az álomáson vagyunk dolgozni az eső esik én azér nem ázok
	19	Hej csak ne volna lezárva a katonaforgalom be az or- szágba, a padlásra az almát
	20	még mindig itt bent vagyunk, az eső esik mióta Csernovicbol eljöttünk, ma úgy volt, hogy Pótüteghez megyünk
	21	ma zsoldfizetés 4,36 K[orona] mostanába almából és gesztenyéből élek
	22	ma lettünk össze szedve és elleszünk küldve a Krainsburgi [kranji] Persononal [Zu]Zamenstalle[be] [személyzeti gyűjtőhelyre]
	23	ma it csavargunk a városba van 3 csomagom és snap- szot rekvirálunk
	24	ma is csak kint a faluba. Az alma után járunk regge- lenként
	25	megyek Templomba it a hegyek szép fehérek lent pe- dig jó meleg van

Bácskaiak olasz hadifogságban (1919)

26	az éjel eltűnt a protszak [kenyereszsák] egy civil kenyér és a kis bögre ma visszaküldtek ide Laibachba */26 án jöttünk el Krajburg Sör gyárból a hidtól jobbra a Bözséhöz küldtem egy lapot/ <i>Oktober 24 én kezdődöt az ágyuzás Vagyis akkor kezdődöt meg a támadás. Az ágyuzás 26 áig tartot, Míg az olasz csinált hátra arcot pár nap alatt elértünk a határ szélére, azután mentünk az olasz földjére. Ki tudná megmondani hány ember holt teste maradt az út szélén fekvé. Az a sok sebesült nyögése, Bizony, megfájdul mindenki kő szíve. Az olaszoknak nagyon sok emberük és ágyújuk maradt hátra a Magyarok számára. Ere már láttunk sok élelmet egész raktárakkal, pezsgőt és konyakot egész nagy házakkal. Szóval az olasz földön volt modunk mindenben, Áldva legyen érte a magyarok Istene. De azért tovább kellett menni az olasz után, akit hamar el is értünk. Nagyon sok városon, falun mentünk keresztül, ahol eleget ihattunk, ehettünk. Rekviráltunk sok mindent lovakat ökröket Úgy hogy az ágyukat huzatni is ökrökkel lehetet.</i>
27	ma is ítvagyunk szép barakokba, ha így megy akkor sikerül a tervem ettől a nagy ofenzívától meglogni
28	ma d[él]út[án] kilógtunk gesztenyét szedni este 9 h meg ki az álomásra
29	Unterlojcs [Unter-Loibl]³² ma reggel ide értünk délbe gomboc és aztán tovább 12 km. 20 almát és 1 konzervát ettem az uton.
30	az éjel egy pajtába aludtunk ma tovább 20 Km. Az eső esik csupa víz vagyok délben Idrián voltunk³³

	31	ma egy szalma pajtán aludtam. ma d[él]út[án] 3 h ig 3 h leves, 5 h husleves este vettem 1 kenyé[ret] 4 K.[orona]
November	1	ma is egész nap mentünk a feketével este már az olasz rajv.[onalon] is tul volt minden
	2	ma déltől mindig az Isonzó f.[olyó] mellet mázoltuk az olasz zsákmányt 4 halot este főztük az olasz tésztát
	3	ma délbe zenével beértünk Görzbe [Goricia (ol.), Gorica (szlov.)] egész d[él]ut[án] zabráltunk [foszto- gattunk] éjjelre jó madracot hoztam holnap reggel megyünk tovább
	4	ma eljöttünk Görzből este értünk egy nagy állomás- hoz bor tészta stb. gormons [Cormons] ³⁴ , citrom.
	5	ma este Monteklianoba [Mortegliano] ³⁵ értünk it volt Károl király minden éjjel annyit álmodok otthonról a B. és Sz.
	6	ma bementünk Pozzunalo St. Kondo[ba] [Pozzunalo St. Condo] szép idő van már egy hét óta mint Juniusba
	7	ma este Godraipo ig [Codroipo] ³⁶ mentünk, itt is egy is- tállóba aludtunk, még mindig tésztával élünk tejbe stb.
	8	ma este a Kazarzai Kávéházba ³⁷ főztünk lekv.[áros] tészt[át] Kenyeret már 8 napja nem láttam, fő, hogy bor van.
	9	ma a Kácsa vágásnál felejtettem a késem is sütünk főzünk
	10	ma mivel a Vargától is elmaradtunk, se az üteget nem találjuk jelentkeztünk a 13 X. A. B.
	11	Ma a 6/24 től az üteg kocsiával megyünk az ütegehez 10-en tyukászunk

	12	Ma már a Janival megyünk Manzuén [Manzano] ³⁸ át Limadulnára az üteghez <i>Elértük a Piave folyóhoz, ahol már meg tudott állni az olasz. Csimadolma község határába voltunk egy hétig tüzelő állásba.</i>
	13	sütünk, főzünk bor van doszt [mértéken felül] este az üteghez értünk a sátor körül erősen veret a Talián.
	14	ma még egész kosár szőlőt találtunk d[él]út[án] ki- mentem a figyelőbe a fojo partra
	15	ma voltunk szüretelni és mézelni egy fél disznót is vettünk a bakáktól 10 cigarettáér bor is van egy hordó erős tűz is van. ezért jó élünk
	16	ma is még szüretelni voltam az jó hogy van még c[v]ibak [kétszersült] merd kenyér ebbe hónapba még nem volt.
	17	ma délután kimentem felderítőbe a szigetre it más nincs mint vonalvizsga
	18	ma a szigeten mikor írtam feltreffe[l]nek [lentről beletalálnak] a házban, éjjel nappal löl, de én azért fentartom az összeköt[tetést]
	19	ma is délig vonalvizsga délután leszedtük a vonalat most este a kocsmába aludtunk ³⁹ */17 én kimentem a szigetre (a figyelőből a felde- rittőbe) és amér ot az erős fojtonos lövésekbe is fen- tartottam 19 délig az össze köttetést úgy a mi és még két üteg és a Batalionnal zászlóaljjal ezér f. hó 30 án már megkaptam a Bronz vitézségi érmet/
	20	ma d[él]ut[án] az új álásba építettünk vonalat
	21	ma egy szép házba vagyok a figyelőbe. Főzöm a polentát [kukoricakását] bor az van, ma már kenyér is van
	22	ma délbe bementem a tiszt lakra szolg[álatra]
	23	ma is innen mentem a Grupéhoz leszedni, és a kályháér

	24	ma d[él]ut[án] a figyelőbe, este a kezelőkkel levágtuk a kisborjut és vagy tíz tyukot. most mentek el a civilek
	25	ma reggel fejtem. Délbe bementem a tiszt lak[ra] szolg[álatra]
	26	ma a tiszt lakba süttem hét csirkét az éjjel a vendég a tetőn át jött be mulatni
	27	ma reggel egy ki[s] vonal vizsga és 1 km építés a Grupéhoz délután a figyelőbe [...] este 6-tól reggel 8 ig alszunk
	28	ma is szép meleg nap van az éj már hűvös it is d[él]ut[án] a tiszt lak[ba] szolg[álatra] este 10-12 h ig iszunk mulatunk
	29	ma a Kapolnába építettem és bicigliztem, este jó szórakozás
	30	ma délbe megint a figyelőbe szép napos idők vannak.
December	1	ma délbe bejöttem a tiszt lakásba it csak biciglizünk minden éjjel legkevesebb 10 h alszok
	2	ma d[él]ut[án] a Piave partjára mentünk, a rajv.[onal]-ba álást nézni Készülünk a támadásra. */2 án a figyelőbe jót boroztunk úgy hogy a 2,5 éves orám elejtettem. Az ujság aszt írja hogy Orosz országgal fegyverszünet/
	3	ma délután megint a figyelőbe láttam mikor az olasz rep.[ülő] felgyújtotta a mi [...] bal[l]onunkat. <i>Sok kárunkat okozott az olasz. Többek között lelőt három Balonunkat</i>
	4	ma dél[ben] a figyelőből bejöttem a tiszt lakra it csak sütünk főzünk iszunk biciglizünk.
	5	ma szintén lelőtek egy balonunkat. Ugyan ez a repülő amióta olasz országba vagyok nappal süt a nap éjel hűvös van már kezd fagyni
	6	ha a mul[t] hónapot nem Laibachba hanem a fronton töltöm, most mennék szabadságra de inkább egy hónappal később mint soha.

	7	ma csak 9 kor a Grupéhoz vonal vizsg[a] visszafelé egy jó biciglit hoztam.
	8	ma reggel 8 h kor az Irus[...] így én átvettem az itteni szolgálatot.
	10	ma mikor az ütegtől az ebédről jöttem a légnyomás ledobot a biciglimről ma kaptam az első postát
	11	ma dél[előtt] 8.10-kor erős tüzelés estig tartot anélkül, hogy valami eredmény lett volna
	12	ma kaptam a B-től 3 levelet 1 ben fénykép 2 levelek elég csönd van, kis repülő harc és háborgatási tüzérségi tűz
	14	még mindig az Grupénál vagyok 21 en vagyunk és hat h szolgálatot egyszerre így ráérek, jó ágyam stb. Jó bőr [bor] is van
	15	ma 15 tájképes lapot írtam az ünnepekre. a rokonokhoz. Este pedig 7-9ig a Rondodellai templomba dolgoztunk merd elhoztuk a toronyból a harang álványokat ide a ház mögé földözéknak.
	16	még ma is Grupénál vagyok
	17	ma este egy kis hó de hideg nincs. ma este 6 h indulási parancs, othagytam a jó hejet. <i>December 18 ig voltunk ebbe az álásba és aztán mentünk a 41 Honv.[éd] Hadosztájba. Vagyis innen Oderzoto! keletre, ahonnan már közel van a Tengerszéle Rokofosze faluba voltunk Karácsonyig pihenésbe.</i>
	18	ma egész nap biciglin. este egy házba aludtunk, megjött a földim hozot hazait
	19	ma tovább megyünk. este Tazzén alludtunk
	20	ma délben megáltunk és pihenünk jó koszt, a bor 1. k.[orona] l.[iterje] egy szénás padláson alszunk.
	21	ma esik az eső hűvös van
	22	ma is it tartalékba vagyunk.

	23	ma reggel drot rendbehozás, d[él]ut[án] mosás ma d[él]ut[án] kaptam meg a bronz v.[itézségi] érmet.
	24	ma böjt. Este a Veinöltől ⁴⁰ egy oldal szalonna jól mulatunk a szénás padláson
	25	Ma dél[ben] tyukot főztem jó ebéd. Utána csonakozás a Livancán.
	26	ma reggel 6 h ébresztő és aztán egész nap menetelés én biciglin. Este az állásból még az oszt[ag]hoz. Jaj de fáj a lábom. <i>26 án reggel indultunk Paszareli szigetre, ami innen 40 km. Én ezt az utat ugyan elég könnyen tettem, az olasz földön rekvirált gépemen, amejjen naponta eljártam tyukászni, és jó szőlőt, bort taláni; Így ment ez szép nyugot álásba, míg az olasz nem tört be a Magyar állásba, amit ugyan hamarossan vissza is foglaltunk.</i>
	27	ma az oszt[ag]hoz vonal fektetés. D[él]ut[án] is érte vonal lopás. 7től 9ig szolgálat.
	28	ma reggel szép hó van. Én meg az Esküt ⁴¹ vissza men- tünk biciglin 6 km. 1 km drótér hoztam kájhát.
	29	ma reggel a Figyelő vonalat meg néztem. A két raj- v.[onal] csak 30 m. távol van egymástól ara kint még sok szőlő van. D[él]ut[án] bicigli mosás.
	30	ma reggel elmentem egy nagy kosár szőlőér felfedeztem tíz holdra valót egy szigeten
	31	ma hoztunk sok bort főzünk belőle pálinkát. szép idő éjjel hűvös van.

JEGYZETEK

¹ Nem világos, hogy kikre vonatkozik az ironikus megjegyzés. Talán a korabeli katonaszar-
gon kifejezése?

² Nem tudtam értelmezni.

- ³ A napló keletkezése idején zömmel németek lakták.
⁴ A 7-ei napot (szerda) jelző rubrikában kézírással: Kossuth szobor
⁵ A 9-ei napot jelző rubrikában (péntek) kézírással: Erzsébet hid
⁶ A következő mondat olvashatatlan – kihagytam.
⁷ A szó áthúzva.
⁸ Nem világos, hogy mire érti – semmi jele, hogy büntetésben részesült volna.
⁹ A dátumot jelző kockába utólag beírva: hosszú.
¹⁰ A következő két sor az olvashatatlanságig átsatírozva.
¹¹ Jablonka lengyel-galíciai falu, Przemyśl-től nyugatra.
¹² Ti. komiszkenyeret.
¹³ Majdantól kb. 25 km-re.
¹⁴ Tersztyánszky Károly vezérezredes, lovassági tábornok, a IV. (budapesti) hadtest parancsnoka – 1914-ben a Száva mellől vezényelték át a keleti frontra, ahol később a VII. hadtest irányítását átvette. Az oroszok kezdetben sikeres, de később visszavert júniusi offenzívája után leváltották.
¹⁵ Értsd: a görögkeleti felekezetű lakosságnak.
¹⁶ Stanislaw körzetében, 1803 m-rel a tengerszint felett.
¹⁷ Sywula, a lengyel Kárpátokban, magassága 1836 m.
¹⁸ A betegek és sebesültek ellátására szolgáló segélyhely.
¹⁹ Később aláírva: Bisztrica.
²⁰ Falu Stanislawtól délnyugatra.
²¹ A dátumnál beírva: 17 cigaretta Francinak.
²² Kornilov orosz tábornok ezen a napon foglalta el Kaluszt.
²³ A Pétervárad melletti Tekián július 26-án tartják a temeriniek által közkedvelt Szent Annai kisbúcsút.
²⁴ Galícia és Bukovina határa közelében folyik.
²⁵ Tollhiba
²⁶ Stanislawtól nyugatra.
²⁷ Tudniillik lopni, szerezni.
²⁸ Hegy az olasz–szlovén határvidéken.
²⁹ Szlovéniai település Nova Gorica, tehát az olasz határ közelében.
³⁰ Kis hegyi falu Bohinjska Bistrica és Tolmin közelében.
³¹ Olvashatatlan név.
³² A Ljubljana és Kranj közötti út mellett.
³³ Bejegyzés a lap oldalán.
³⁴ Görztől mintegy 20 km-re nyugatra.
³⁵ Település Udínétől délre.
³⁶ Morteglianótól nyugatra.
³⁷ Casarsa della Delizia település az Adriába igyekvő Tagliamento folyó nyugati partján, Udínétől kb. 30 km-re.
³⁸ Falu Cormonstól nyugatra.
³⁹ Olvasata bizonytalan.
⁴⁰ Lehet, hogy személynév, de borcsúsztatónak is értelmezhető: vö. dieser Wein ist wie Öl (német prov.) = ez a bor csúszik, mint az olaj.
⁴¹ Egyik bajtársáról van szó.

Németh Ferenc

: Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
: ferenc.nemet@magister.uns.ac.rs

A NAGY HÁBORÚ VAJDASÁGI FOTÓSAI ÉS FESTŐI

Painters and Photographers of the Great War

Vojvođanski fotografi i slikari Velikog rata

Közel százhetven éve annak, hogy a világ hadszínterein megjelentek az első hadifotósok, s attól kezdődően állandó résztvevői, dokumentálói, ha úgy tetszik, szenvedő alanyai voltak minden háborúnak és fegyveres összetűzésnek. A fotótechnika és fotóeljárások fejlődése a 20. század elején már valamelyest megkönnyítette a fronton ténykedő fotográfusok munkáját, az első világháború kitörése (1914) pedig vidékünkéről is hadba szólított néhány jeles művészt, akik részint hadifotósok, részint hadirajzolók vagy hadifestők voltak. Nekik akkor kellett rögzíteniük az eseményeket, amikor azok történtek. Vagyis *tényképekkel* kellett dokumentálniuk a háború eseményeit, részleteit, borzalmait. Az igazi művészek számára szinte ellenállhatatlan volt e vizuális kihívás. Ezerszámra készültek a felvételek, rajzok, vázlatok, amelyeknek a hadicenzúrán is át kellett esniük. A cenzúra ellenére az ügyes fotográfusoknak sikerült belopniuk – egy-egy apró részlet, mozzanat révén – a világháború valós mindennapjait. Kevéssé ismert, hogy a vajdaságiak közül a verbászi Pechán József, a nagyikindai Zádor István, a zombori Bosnyák Ernő és számos amatőr is vállalta e frontmunka veszélyeit és fáradalmait. Tevékenységük nyomán fontos, eddig jórészt ismeretlen anyag maradt fenn a Nagy Háborúról fotóban, rajzban, festményben. E tanulmány az első világháború centenáriuma kapcsán eleveníti fel néhányuk háborús munkásságát.

Kulcsszavak: első világháború, hadifotósok, hadirajzolók, hadifestők, Pechán József, Zádor István, Bosnyák Ernő

FOTÓ- ÉS KÉPZŐMŰVÉSEK A HARCTÉREN

Az első jegyzett hadifotós, akinek neve már feledésbe merült, s aki amerikai csapatokhoz volt beosztva, 1846 és 1848 között Mexikóban készítette az első háborús dagerrotípiákat (ANONIM 2014). Az ő felvételei – a bonyolult terepi felszerelés és a hosszú expozíció miatt – még igazi technikai bravúrnak számítottak. Néhány évvel később, a krími háborúban (1853–1856) bukkant fel a név szerint is ismert, *A halál völgyének árnyéka* című felvételéről legendássá vált hadifotós, Roger Fenton, aki e műfaj igazi úttörője volt (uo.). Képeinek nemcsak

dokumentumjellege van, hanem művészi értéke is. *A halál völgyének árnyéka* voltaképpen két fotóból áll: az egyiken egy völgybe vezető kihalt út látható ágyúgolyók nélkül, a másik pedig ugyanezt az utat ábrázolja, amint roskadozik az ágyúgolyóktól. A magyarázat és a lényeg (s Fenton zsenialitása is) abban mutatkozott meg, hogy finoman érzékeltetni tudta: a két felvétel között történt valami. Nyilván harc és heves ágyútámadás, amely több mint kétszáz ágyúgolyóval borította be (az előző képen még kihalt) utat. Így a második képnek már komoly érzelmi töltete van, s szemlélője csak egy következtetést vonhat le: itt nemrég heves harcok folytak, erős ágyúzás, s a kihalt út azt sugallja, hogy a benne részt vevő csapatok már valamivel odébb vívják újabb csatájukat. Utánuk csak e megörökített *csendélet* maradt – ágyúgolyókkal. S ebben a nagyszerű kompozícióban benne van a háború teljes, időn kívüli definíciója is. Méltatói szerint „érzékeny utalásokkal és apró részletekkel sikerült becsempésznie mozdulatlan világába a háború minden borzalmát” (uo.). Természetesen a későbbiekben, Fenton után is készültek jeles, említésre méltó hadifotók. De a 19. század végéig a fotótechnika fejlődésének korlátai miatt ezek a háborús fotográfiák még jobbára statikusak: portrékat rögzítenek, a tábori élet mozzanatait, a háború rombolását és pusztítását, sőt beállított jeleneteket is. Objektív okok miatt nem lehettek a rohamokat és gyors csapatmozgást megörökítő „pillanatfelvételek”, amelyek majd a spanyol polgárháború és a második világháború hadifotósainak (így „a világ leghíresebb háborús fotósának”, a magyar származású Friedmann Endrének, alias Robert Capának [WHELAN 2009]) egyik fő erőssége volt. (A fotótörténészek egy része nem véletlenül állítja, hogy a hadifotózás, mint szakma, voltaképpen csak az 1930-as évek végén született meg.)

Sokak szerint a 20. század valójában 1914-ben, a Nagy Háborúval kezdődött, amely számos változást hozott nemcsak a lakosság életében, hanem a fényképek és a fotózás vonatkozásában is (STEMLERNÉ 2009: 119–131). Ekkorra már a közönség „képes tudósításokat várt a frontról” (uo.), hirtelen megnőtt a hadifotók és sajtófényképek iránti igény, ami a Sajtófőhadiszállást számos szervezési feladat elé állította. Az ő közbenjárásukra és általuk kerültek a hadszíntérre „írók, újságírók, festők (rajzolóok és szobrászok) és természetesen fényképészek” (uo.), akik serényen végezték feladatukat. Külön kiemelt szerepet kaptak a haditudósítók, a fotóriporterek és hadifotósok, valamint az újság- és hadirajzolóok. Ők vizualizálták a hátszágban maradt, információra éhes, aggódo családtagoknak a fronton történeteket, dokumentálták a győzelmeket, hadi sikereket, de a háborús rombolást is. Fontos tény, hogy a hadifestőknek, hadifotósoknak és -rajzolóknak „munkáikból bizonyos számú képet le kellett adni a bécsi Hadilevéltárnak” (uo.), ugyanakkor e munkákat gyűjtötte és gyűjti ma is, a budapesti Hadtörténeti Múzeum, amelyben egyik fő területet éppen az első világháború képanyaga alkotja (BÁNFFYNÉ 1993: 36–41). Ezek a fotók „a

valóságnak azokat a momentumait örökítik meg, amelyek a magyar katonaélettel kapcsolatosak. Harci és hadi eseményeket idéznek fel, azok színhelyeit, körülményeit, szürkeségét, szépségét, keserveit, romantikáját, drámaiságát, olykor tragikumát. Katonákat örökítenek meg, azokat az embereket, akik egy ősidők óta létező hivatást üznek: nekik állítanak emléket” (uo.). Az említettek mellett sok más fotógyűjtemény is gyűjtési körébe sorolja az első világháborús fényképeket, számos, értékes fotóanyag lappang még múzeumokban, levéltárakban, de családi magángyűjteményekben is. Vajdaságban is több első világháborús fotógyűjteményről tudunk, amelyek feldolgozásra, bemutatásra, állományvédelemre várnak. A sors ironiája, hogy nincs fotótörténeti múzeumunk, a múzeumi gyűjtés is szelektív és esetleges, ezért e becses dokumentumfotók jó része az enyészetnek van kitéve.

A fotográfia, minden kétséget kizáróan, kiemelten fontos szerepet töltött be az első világháborúban, méghozzá több oknál fogva. Mint Stemlerné Balog Ilona írja, „a fénykép besorolódott a »nagy háború« történetének forrásai közé” (STEMLERNÉ 2009: 119–131), ami jelentős dokumentáló funkciójára utal. Ugyanakkor, a fénykép a háborús propaganda eszköze is volt, különösen a sajtófotó vonatkozásában (uo.). Hiszen rendszerint a sikereket, a háborús élet kellemesebb oldalát, a győzelmeket dokumentálta, és ezzel tartotta a lelket az otthonmaradottakban. A fénykép újabb, igen fontos, első világháborús szerepköre volt a virtuális családjegyesítés is: „Levetették a még teljes családot, mielőtt az apa, a fiú vagy a testvér a harctérre indult. Fényképet küldtek a távollevő katonának az itthoniakról, a fronton levő férj, apa, testvér saját és katonatársaival közös képet küldte cserébe” (uo.). A közeli hozzátartozó katonafotója rendszerint kultikus tárgy volt a családban – féltve őrzött ereklye. Gyakran egyedüli emléke is (a megőrzött levelekkel egyetemben) egy-egy derékba tört, tragikus hirtelenséggel befejeződött életpályának. Ugyanakkor (az otthonról érkezett levelek mellett) a közeli hozzátartozók fényképe volt a lövészárokban hónapokig gubbasztó katona egyedüli szellemi fogódzója, reménye. Szabadtéri és műtermi felvételeken vegyesen találjuk a katonákat a civilekkel, gyermekekkel és hitvesekkel a szabadságra hazalátogató egyenruhás családapákkal. Ez is jelképesen arra utal, s a fotók tanúsítják is, mennyire beletenyített a háború a mindennapi civil életbe, mennyire forgatta fel a családok nyugalalmát, és hozott hosszan tartó bizonytalanságot. A fénykép volt egyértelműen az az eszköz, amely a Nagy Háborúban át tudta hidalni „a szenvedés távolságát”.

Helyesen állapítja meg Dömötör István 1915-ben: „A csatamezőre többé-kevésbé minden embert elkísér az otthon, mögötte jár, mint valami láthatatlan és csalóka uszály, még pedig nem csupán lírai vonatkozásaival, amelyek a családi kötelékre tartoznak, hanem az abban hagyott foglalkozás emlékképeiben” (DÖMÖTÖR 1915).

A fronton ténykedő fotó- és festőművészeket nem könnyű behatárolni: volt belőlük sokféle. A „lövészárok-háborúban”, ahogyan még nevezték, sokan fényképeztek más-más indíttatásból. A hadifotósok hivatalból, meghatározott szolgálati utasítás alapján; a haditudósítók és fotóriporterek a Sajtóhadiszállás ellenőrzése alatt a sajtónak dolgoztak; a katonaként mozgósított fotóamatőrök, (rendszerint tisztek), saját és legközelebbi bajtársaik kedvtelésére készítettek felvételeket. A rajzolókat kategóriájában dolgoztak újságrajzolókat (akik munkáikkal jól kiegészítették a sajtófotó-anyagot), hadirajzolókat (akiknek meghatározott katonai feladatokat kellett elvégezniük) meg tehetséges amatőr rajzolókat (katonák), akik saját maguk kedvtelésére meg családtagjaik örömeire barátkoztak a vázlatfüzettel. A hadifestőkből is volt legalább kétféle: a hivatásos, katonai ellenőrzés alatt dolgozó hadifestő meg a lövészárokból meghúzódozó, tehetséges amatőr festő. S itt még nem ér véget a felsorolás: szobrászok és iparművészek is dolgoztak a hadszíntereken. Nem véletlenül állapítja meg Lyka Károly 1914-ben, hogy „ebbe a világháborúba a kultúr-világ túlnyomó része is belesodródott” (LYKA 1914). Ő jövőbelátóan ecsetelte a művészek háborús átállását, alkalmazkodását: „Az élmények, amelyeken művészeink általesnek, közvetlenség dolgában különbözni fognak. Sokuk ott küzd a csatatereken. Benne van a forgatagban, a maga szemével látja, a maga bőrén érzi a véres nyomokat, amelyeket a háború túlságosan bőven osztogat. Másik részük műhelyében rekedt. De ők is benne élnek a háborúban, óráról órára, érzik annak minden elnyomó szenzációit. [...] A nagy idők hű illusztrátorai becses munkát fognak végezni a jövőbeli historikusok számára, a művészet szekerét azonban aligha fogják előbbre tolni. [...] Bizonyos, hogy minden művésznek lesznek szomorú és lesznek heroikus emlékei, lesznek oly mélyen markoló szenzációi, amelyek különböző formában jelentkeznek majd műveiken. Igazi művész nem vethet el, nem áldozhat fel ily legszemélyesebb impressziókat” (uo.).

Így is volt: sokan nem tudtak ellenállni a háborús vizualitás kihívásainak s vagy művészként, vagy katonaként a frontra vonultak. Ott dolgozott (és harcolt) Basch Andor, Mednyánszky László, Egry József, Pörge Gergely, Zádor István és mások. De ugyancsak ott esett el többek között Sámuel Kornél, Plány Ervin és Engel Pál (LYKA 1916). Kevésbé ismert, hogy a vajdaságiak közül a verbászi Pechán József, a nagyikindai Zádor István, a zombori Bosnyák Ernő és számos amatőr is vállalta a frontmunka és lövészárkok veszélyeit és fáradalmait. Tevékenységük nyomán fontos, eddig jórészt ismeretlen anyag maradt fenn fotóban, rajzban, festményben.

Az első világháború társadalmi értelemben komoly változásokat hozott a vajdaságiak életében is, korszakhatár volt tulajdonképpen, hiszen miközben tartott, John Kenneth Galbraith megfogalmazása szerint „századokon keresztül épült politikai és társadalmi rendszerek széthullottak – néha hetek alatt. Mások

állandó átalakulásnak indultak. Az első világháborúval az öt tartós biztonság elveszett... Kezdetét vette a Bizonytalanságok Kora” (MURAKÖZY 2004: 14).

PECHÁN JÓZSEF (1875–1922), A HADIFOTÓS, HADIFESTŐ ÉS -RAJZOLÓ

A dunacsébi születésű, Verbászon alkotó jeles festőnk, Pechán József az ecset mellett a fényképezőgéppel is barátkozott. Fényképész-tevékenységét ez ideig csak körvonalazni tudtuk (NÉMETH 2008: 57–68), viszonylag sokáig „észrevétlen” volt, fotós opusának alaposabb feldolgozása még várat magára. 1977-ben a *Híd* Pechán-száma¹ is festői opusát próbálja körvonalazni, s több szemszögből megvilágítani, akárcsak az 1982-ben megjelentetett *A két Pechán* című monográfia², amely említi ugyan Pechán József fényképész-tevékenységét, de nem részletezi. Azt követően 1986-ban Kalapis Zoltán tesz kísérletet arra – egyik hosszabb tanulmányában (KALAPIS 1986) –, hogy értelmezze és értékelje a fénykép szerepét Pechán József festészetében. Eközben érdekes példákkel támasztja alá, pontosabban szemlélteti (a hagyatékban felkutatott fotográfiák alapján), hogy miként használta a művész – segédeszközként, sajátos festői „előtanulmány”-ként – a fotográfiát.³

A több száz fotográfiából álló Pechán József-féle fényképhagyaték⁴ behatóbb tanulmányozása – immár jó két évtizeddel később – újabb, talán még érdekesebb tényanyaggal szolgál a festő fényképész-tevékenységét illetően. Nos, e (töredékében is) gazdag fotóanyag elemzése megerősíti azt, hogy Pechán sokrétűen használta, alkalmazta a fotográfiát: „előtanulmányokat” készített egyes festményeihez, az első világháború idején fontos dokumentumfotókat készített, kísérletet tett a művészfotó felé (szecesszió, akt stb.), s kenyérkereset, megélhetés céljából „iparként” is üzte a fényképezetet (feleségével és fiával egyetemben). E fotográfiai sokrétősége a sokfelé tájolóódó művészt dokumentálja, a kíváncsi, igyekvő festőművészt, aki ebben a művészi kifejezési formában is megpróbálkozott, tegyük hozzá: nem is sikertelenül.

Miután 1893-ban, rövid külföldi tartózkodása után visszatért Palánkára (KALAPIS 1986), élete fordulóponthoz jutott: a rákövetkező öt-hat évben, a millennium táján más irányt vesz pályafutása. Mint Kalapis Zoltán írja, az az öt-hat év volt „életének egyik leghomályosabb szakasza” (uo). Fiának, Pechán

¹ *Híd*, 1977. június.

² Bela Duranci–Bordás Győző: *A két Pechán. Dva Pehana*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1982

³ Uo.

⁴ Ennek egy tekintélyes része Kókai Sándor újvidéki újságíró hagyatékából került e sorok írójának tulajdonába.

Pechán József háborús mappájából

Bélának egy későbbi közléséből tudjuk, hogy akkortájt Újvidéken időzött, ahol egy újvidéki szerb fényképésznél, a Zmaj utcában kitanulta a szakmát (uo.). Így egyes feltételezések szerint 1897-98 körül – a néhány éves újvidéki kitérő után –, Verbászon már megkezdte hivatásos fényképész-tevékenységét a Klein-kocsmába beüvegezett folyosóján (uo.). Ez a vándorfényképészek által korábban szívesen bérelt üzlethelyiség volt Pechán József első fényképésműterme. Az *Atelier del Monte*⁵, ahogyan fotóinak verzóin hirdette cégét, szecessziós grafikai megoldásban, amely minden bizonnyal saját alkotása volt. Azon olvassuk többek között, hogy műterme vállalt „fényképezést, nagyítást és portréfestést olajban és akvarellben”.⁶ Műterme megnyitásának pontos évét nem ismerjük, ugyanis a XX. század elejéig a fényképészeket művészeknek tekintették, s nem jegyezték be őket az iparosok lajstromába.⁷ Kalapis Zoltán tudni véli, hogy az említett műtermet Pechán előtt egy bizonyos Entz nevű fényképész bérelte (KALAPIS 1986). Itt mondjuk el, hogy Pechán műterme a 19. század utolsó éveiben nem volt az

⁵ Ez volt műtermének első cégjelzése, a második „Pechán József fényképészeti műterme–Újverbász” volt, amelyet az 1910-es évektől használt.

⁶ Lásd fotóinak verzóját a szerző gyűjteményében.

⁷ Szakács Margit fotótörténeti alapművében sokkal későbbre, 1915–1920-ra teszi a Pechán-műterem tevékenységét (Szakács Margit: *Fényképészek és fényképésműtermek Magyarországon 1840–1945*. Budapest, 1997. 135.)

Pechán József: Belgrád (1916. május 29.)

egyetlen Újverbászon, hiszen az idő tájt hosszabb-rövidebb ideig ott dolgozott Julius Exner, Franz Sieber, M. és P. Gerstheimer, Óverbász szépeit pedig akkoriban Jakob Ottó fényképezte.⁸

Úgy tűnik, Pechánnak akkortájt az volt a fontos, hogy olyan állandó megélhetési forrást talált, amely közel állt a festészethez, sőt megfelelő módon kiegészítette azt.

A Klein-kocsmá helyiségéből Pechán hamarosan (feltehetően 1900 táján), átköltöztette cégét a főutca másik oldalára, a katolikus templom melletti Stetzenbach-kocsmába (KALAPIS 1986). Annak udvarán a tulajdonos egy üvegezett tetejű műtermet építtetett számára (uo.). 1906-ig ott fotografálta a verbásziakat. 1906-ban azután már saját házba költözött a Pechán család, az Ivo Lola Ribar utca 34. alá (uo.). Ott, az udvari részben lévő üvegtetős műteremben kapott helyet a fényképészüzlet (uo.). Mint Kalapis Zoltán írja, „az üvegtetőn beáramló fényt egy ideig fehér és kék függönnyel szabályozták, de csakhamar áttértek a műfényforrásra” (uo.).

Pechán fényképész-tevékenysége, miután házasságot kötött Joeckel Terézzel, már családi vállalkozássá terebélyesedett, később pedig – a két háború közötti időszakban és a második világháború után – fia, Béla tartotta a céget, aki szintén kitanulta a szakmát. Egy érdekes, 1945-ben kelt dokumentum szerint

⁸ Lásd a szerző bácskai fotótörténeti gyűjteményét.

Béla nemcsak fotografált, hanem cége fényképezőgépekkel meg alkatrészekkel is kereskedett.⁹

A bohémkedő, színészkedő, zenekarban játszó, kaszinózó és kocsmákat látogató festőművész, aki mindemellett kitartóan a képzőművészetet tekintette élet-hivatásának, jórészt feleségére alapozta cégét. Kalapis Zoltán írja: „Pechánné hamarosan átvette az üzlet irányítását, s virágzó, jól jövedelmező vállalkozássá fejlesztette: a XX. század első évtizedében a verbászi műterem volt az egyik legismertebb fényképészeti szaküzlet Dél- és Közép-Bácskában” (KALAPIS 1986).

A családi hagyomány két kamerájáról tud: egy XIX. század végi, fából készült, összecuskható, szárazlemez, „utazó” fényképezőgépről, amelytől utain sohasem vált meg, meg egy tekercsfilmes, „dobozos” Kodakról, amelyet az 1910-es évektől használt.¹⁰ Nagyjából e két készülékkel dolgozott.

Az első világháború kitörését követően „Pechán 1915. január 20-án kapott katonai behívót. Szerencséje volt. Szabadkára került, ahol Oláh Sándor (1886–1966) és Kálmán Péter (1877–1966) festőkkel meg Baranyi Károly (1894–1978) szobrász-növendékkel »szolgált« együtt. A katonáskodást 1916. május 8-án be is fejezte, ugyanis szívbántalmak miatt leszerelték. Ez azonban nem gátolta meg abban, hogy háborús festőként Belgrádba menjen. Több lebombázott utcáról készített szignált akvarellje és fotója bizonyítja, hogy mikor tartózkodott ott” (BORDÁS–DURANCI 2008: 23–24).

Fényképész-tevékenységének egy érdekes, rövid s eddig ismeretlen fejezete az első világháború pusztításának dokumentálása volt. Erről tanúskodnak fennmaradt háborús dokumentumfotói. Viszonylag rövid ideig volt ugyan a hadsereg kötelékében, ám hadifestőként, -rajzolóként – és tegyük hozzá: háborús dokumentumfotósként is –, Szabadkától Belgrádig, több más városban és faluban (Obrenovac, Zatrežje) nemcsak rajzolta a háborús pusztítást meg annak szenvedő alanyait, hanem fényképezte is.¹¹ Megrázó dokumentumfotókat hagyott hátra szétlőtt templomokról, középületekről, tisztekről, közlegényekről, sánylódó civilekről, hontalanokról...¹²

Ahogy a fényképezetek mondanák, jól kadrírozott fotókról van szó, s egyiken-másikon művészünk is feltűnik, még hozzá annak köszönhetően, hogy fényképezőgépén volt önkioldó készülék, amely lehetővé tette, hogy exponálás előtt „belépjen” a káderbe. A fennmaradt háborús felvételek között van néhány, amely csaknem művészi színvonalú. Mindenekelőtt *A két ágrólszakadt*, a *Rőzse-*

⁹ Lásd a Vajdasági Iparkamara állagában fennmaradt úgynevezett műhelylapot Pechán Béla fényképésműterméről.

¹⁰ Uo.

¹¹ Lásd háborús fotóit a szerző gyűjteményében.

¹² Uo.

Pechán József háborús mappájából

gyűjtők meg a *Belgrádi hontalanok*.¹³ Egyéni meglátású képek ezek, olyanok, amelyeket csak egy művész szeme kadrírozhatott be s kaphatott lencsevégre.

Pechán mindenképpen tisztában volt a fotográfia művészi kifejezőerejével is, s felvételein szembeötlő a művészi törekvés, a művészi kifejezésforma keresése. Kíváncsi kísérletezés volt ez egy számára új művészi ágban. Pechán fotóit szemlélve nem tudunk szabadulni a meggyőződéstől, hogy művésznünk szívesen és gyakran „játszadozott el” a fénykép adta lehetőségekkel, a kadrírozás kombinációival meg a test fényhatásával. Különösen jó érzéke volt a figurális kompozíciókhoz, azaz a többszereplős „jelenetek” beállításához, fényképezéséhez. Felvételeinek minősége alapján a legjobb XX. század eleji bácskai fényképeszek közé sorolhatjuk.

Művésznünk nemcsak a fronton, hanem verbászi műtermében is készített érdekes „háborús” fotókat a hadszíntérről hazalátogató katonákról és hozzátartozóikról. Az egyik ilyen, 1915. április 6-án készült, sokatmondó, rácsodálkozást kiváltó felvételen egy 3-4 éves szőke kislányt vett lencsevégre gyermekruháméretre szabott mundérban¹⁴, mintegy jelezve a háborúnak a családra, a gyermekekre, a civilekre gyakorolt hatását, azaz párhuzamba helyezve az ártatlan gyermek szimbolizálta békét, a harcot, erőszakot és háborút jelképező egyenruhával. Sokkal több volt ez egyszerű dokumentumfotónál.

¹³ Uo. A szerző elnevezése.

¹⁴ Lásd a szerző tulajdonában.

Az eddigi Pechán-kutatások fényt derítettek több háborús rajzára is: egykori 30×40 cm-es háborús mappájának darabjaira (BORDÁS–DURANCI 2008: 24, 81, 82). Ezeken a vázlatokon tűnik fel a romos Belgrád, katonák a harc-téren (uo.), de portrék is a budapesti Hold utcai hadikórházból, 1915 júliusából (DURANCI 1998). E rajzok közül néhány 1998 elején Szabadkán került aukcióra, több más Pechán-rajzzal együtt (uo.). Magángyűjteményekben még bizonyára lappanganak első világháborús Pechán-rajzok, -festmények és -fotók, amelyek szerencsés kezű felfedezőre várnak. Begyűjtésükkel nyernénk csak teljesebb képet Pechán első világháborús „hadi” opusáról. De még így, töredékeiben is, e háborús opusa impozánsnak tűnik, minőségesnek hat. A háború, minden kétséget kizáróan, őt is alkotásra serkentette, s az idő viszonylagos rövideje sem tudta ebben megakadályozni.

Pechán életműve, pályaképe igencsak sokoldalú volt, s fényírói tevékenysége volt az, amelyről ez idáig talán a legkevesebbet tudtunk. Holott abban is sokoldalúan megmutatta tehetségét, bizonyítva, hogy a fényképezés igenis fontos szerepet játszott festői életművében. Az nála nemcsak a megélhetés eszköze meg festészetének segédeszköze volt, hanem – fennmaradt fotóinak tanúsága szerint – önálló művészi kifejezési forma is. Ilyetén, Pechán József nemcsak a vajdasági képzőművészet történetének kiemelkedő alakja, hanem Vajdaság fotótörténetének is.

ZÁDOR ISTVÁN (1882–1963): SZÓBAN ÉS RAJZBAN AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚRÓL

Festő és grafikus volt, s pályafutása Torontál megyéből, Nagyikindáról indult. Ott született 1882-ben, s a jó hírű Jokly-nyomdászcsalád leszármazottja volt (NÉMETH 1991). A középiskolát már Budapesten végezte, s egy rövid banktisztviselői epizód után végképp a képzőművészetet választotta élethivatásul (KALAPIS 2003: 338–339). Előbb Vajda Zsigmond festészeti tanfolyamán tanult, majd Párizsban Theophile Steileinnél, végezetül Szolnokon horgonyozott le, ahol az ottani művésztelepen festegetett, végül kibontakozó életpályája során többszörösen díjazott, befutott festő lett (uo.). Kalapis Zoltán írja róla, hogy igazi eszköze nem az ecset, hanem „mégis a ceruza, a szén, a toll, a tus, a kréta. Értően kezeli a síkokat és a foltokat, de a vonal az, amivel szinte mindent ki tud fejezni” (uo.).

Az első világháborúba tartalékos hadnagyként vonult be, s katonai teendői mellett nemcsak hadirajzoló, hanem haditudósító is volt Vadász Miklóssal és Vaszary Jánossal egyetemben (KENYERES é. n.). Első háborús rajzát 1914-ben Bosanski Brodban készítette töltőtollal: montenegrói hadifoglyokról készített rajzot a vasúti pályaudvaron (KALAPIS 2003: 338–339). Később századával a Drina-völgyébe vonult, a nagy harcok színhelyére. Miután súlyosan megsebe-

sült, hadifestői státusba helyezték (uo.). Azt követően eljutott a lengyel, az orosz és az olasz harctérre is, ahol számos rajzban örökítette meg a háború helyszíneit, a katonaság mindennapi életét, foglalatosságát (uo.). „Mindent le akart rajzolni, amit látott” – írta róla felesége (uo.).

Első világháborús munkáit nagy előszeretettel közölte a Lyka Károly szerkesztésében megjelenő *Művészet*, amely 1915-ben hosszabb írást is közölt a csatatéren működő képzőművészekről: Mednyánszky Lászlóról, Vadász Miklósról, Vaszary Jánosról, Bató Józsefről, Hermann Lipótról meg Zádor Istvánról is (DÖMÖTÖR 1915). Az írást több, jól sikerült Zádor-rajz illusztrálja: *Beszélgetés*, „*Deckung!*”, *Leplezett tüzérségi állás*, *Tábori őrs*, *Az inspekciós figyelő*, *Levél haza* stb. (uo.). A műértők ezeken már stílusváltást véltek felfedezni, új irányzatot Zádor István munkásságában: „Nem tudhatjuk, hogy a harctéren töltött hónapok parazsa okoz-e gyökeres változást a festő műveiben. Ha igen, akkor ez bizonyára természetes, de éppoly meglepő és új azok számára, akik Zádor István képeinek jó ismerői. Zádor ugyanis eddig oly vidékeken keresett artisztikumot, ahonnet száműzve van a mozgalmasság, a nyugalom az úr és a csönd” (uo.). Zádornak, saját bevallása szerint, csak nagy sokára jutott eszébe a fronton, hogy jó volna festeni: megihlette a boszniai táj, Szarajevó, a Drina menti hegyek szépsége, s amikor reális lehetőség adódott rá, elővette töltőtollát, és vázlatkönyvébe rajzolt (uo.).

A korabeli műértők értékelése szerint az ő számára „alapjában tájképek sorozata volt a csatatér. Amiből önként következik még egy jellege az effajta modern

Zádor István háborús mappájából

csataképeknek: a mozdulatlanság, az akció hevének hiánya, a nyugalom. Aki megnézi Zádor István rajzait, alig néhány kivételével könnyen hihetné róluk, hogy hadgyakorlat közben csinált grafikai tanulmányok” (uo.).

Képeire, rajzaira azért sokan kíváncsiak voltak, ezért az első világháború ideje alatt Budapesten két ízben rendezett tárlatot: 1916-ban és 1918-ban a Nemzeti Szalonban és az Ernst Múzeumban tette közszemlére alkotásait (KENYERES é. n.).

Fontos és gyakran idézett munkája az *Egy hadifestő emlékei* című kötete, amelyet háborús naplójegyzetei alapján írt, s melyet 206 képpel, rajzzal illusztrált (ZÁDOR 1934). A *Magyar Iparművészet* című folyóirat is közölt róla méltatást, amelyben ezt olvassuk: „Zádor István írásművésznek éppoly kitűnő szemű és tollú, mint rajzművésznek. Könyve, mely kétszáz rajzával és lebilincselő szövegével [...] jelent meg, mintaszerű kiállításban, nagy értéke a szegény magyar bibliophil könyvtermésnek és tartalmával élesen világít rá azokra a furcsa viszszaállásokra, melyek minden háború velejárói” (ANONIM 1934).

Tehát szövegben és képben hatásos, tetszetős, szép kivitelezésű bibliofil kiadványban is bemutatta mindazt, amit tisztként, emberként, festőművészként az első világháborúban tapasztalt. Könyve ma is forrásértékű, az első világháború kapcsán gyakran emlegetett és idézett kiadvány. Büszkén írhatta kötete címlábjára: „Írta és rajzolta Zádor István.”

Galériák, aukciósházak árverésein, noha mind ritkábban, még fel-felbukkanak első világháborús mappájának rajzai.

BOSNYÁK ERNŐ (1878–1963) MACEDÓNIAI HADIFOTÓ-SOROZATA

Nem hagyhatjuk említés nélkül a vajdasági filmgyártás egyik úttörőjének, a zombori Bosnyák Ernőnek első világháborús munkásságát sem. Noha főképpen film- és mozitörténeti vonatkozásban emlegetik, úgy tűnik, hogy (akárcsak Pechán esetében), nála is fontos, nem eléggé kikutatott tevékenység volt a fényképezés. Ezt az állításunkat az a képeslevelezőlap-nagyságú (több tíz első világháborús fotót tartalmazó) sorozat is alátámasztja, amely, szerencsés véletlen folytán, néhány évvel ezelőtt került elő egy vajdasági fotóhagyatékból.¹⁵ A képek számozottak, bizonyos rendszer szerint dokumentálnak egy adott térséget, és szemléltetést hadi célokat szolgáltak.¹⁶ Joggal feltételezhető, hogy Bosnyák Ernő a hadsereg számára készítette ezeket a felvételeket.

¹⁵ Az említett Bosnyák-album Zámbo Illés (1939–2009) fotóriporter hagyatékában maradt fenn.

¹⁶ Lásd az album fotóit.

Katonák a macedóniai harctéren

Első világháborús éveiről, tevékenységéről nem sokat tudunk. Kalapis Zoltán írja, hogy „1914-ben próbálkozott filmgyár létrehozásával, de kitört a háború, s a kért ingyenes telket sem kapta meg a várostól” (KALAPIS 2002: 154–155). Azt követően kerülhetett Macedónia térségébe, ahol fotósként, számunkra ismeretlen minőségben, bizonyosan a hadseregnek dolgozott. További kutatások még bizonyára kideríthetik: Bosnyák Ernőnek is volt egy komoly első világháborús fotós opusa, s a nemrég előkerült album csak ízelítője annak, feltárásra ösztönző bizonyítéka.

Az eddig elmondottak is sürgetik a további kutatásokat, gyűjteménymentő feltárásokat, hiszen éppen az első világháború centenáriuma emlékeztet és figyelmeztet bennünket a legjobban arra, mennyire lemaradtunk az értékmentő munkával. Amiről itt szoltunk, csak a jéghegy csúcsa: számos kép, rajz, levél, napló lappang még vagy kallódik ismeretlen helyen, s kérdés, hogy feltárásra kerül-e valaha. Ezeket lenne szükséges menteni az enyészettől.

E tanulmányban nem a teljesség igényével, hanem csak néhány kiemelt életpálya vonatkozásában szoltunk/szólhattunk első világháborús fotósainkról és festőinkről, de remélni szeretnénk, hogy a Nagy Háború centenáriuma egy nagyobb (kutatási) összefogásra ösztönzi majd szakembereinket. Hiszen az elmondottakból is kitűnik: feltárnivaló akad elég.

IRODALOM

- ANONIM 1934. *Zádor István: Egy hadifestő emlékei 1914–1918.* = *Magyar Iparművészet*, 1934. 7–8. sz. 161.
- ANONIM 2014. *Katonatörténelmi fotók nyomában.*(2. rész). Internetes forrás: http://www.honvedelem.hu/cikk/40940_katonatortenelmi_fotok_nyomaban_2_resz (letöltve: 2014. április 14.)
- BÁNFFY NÉ KALAVSZKY Györgyi 1993. *Katonafényképek.* = *Érték a fotóban.* Országos fotótörténeti konferencia. Tudományos Füzetek 9., Tata
- BORDÁS Győző–Bela DURANCI 2008. *Pechán József – Jožef Pehan (1875–1922).* Újvidék
- DÖMÖTÖR István 1915. *Magyar Művészek a csatatéren. Zádor István a fronton.* = *Művészet*, 1915. 1. sz. 1–48.
- DURANCI, Bela (előszó) 1998. *Pechán.* Aukciós katalógus. Szabadka
- KALAPIS Zoltán 1986. *A fénykép szerepe Pechán József festészetében.* = *Híd*, 1986. július–augusztus, 927–948.
- KALAPIS Zoltán 2002. *Életrajzi kalauz.* Ezer magyar biográfia a délszláv országokból I. (A–GY). Újvidék
- KALAPIS Zoltán 2003. *Életrajzi kalauz.* Ezer magyar biográfia a délszláv országokból III. (P–ZS). Újvidék
- KENYERES Ágnes (főszerk.) é. n. *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990.* Javított, átdolgozott kiadás. Internetes forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> letöltve: 2014. április 18.
- LYKA Károly 1914. *Háború és művészet.* = *Művészet*, 1914. 7. sz. 337–340.
- LYKA Károly 1916. *A harctér halottai.* = *Művészet*, 1916. tavaszi szám. 12–13.
- MURAKÖZY László 2004. *Már megint egy rendszerváltás.* Történelmi tanulságok és tanulatlanságok. Debrecen
- NÉMETH Ferenc 1991. *Adalék a bánáti nyomdászat történetéhez. A Jokly család (I–II).* = *Magyar Szó, Kilátó.* 1991. május 4, 11.
- NÉMETH Ferenc 2008. *A fényképész.* = Bordás Győző–Bela Duranci: *Pechán József – Jožef Pehan (1875–1922).* Újvidék, 57–68.
- STEMLER NÉ BALOG Ilona 2009. *Történelem és fotográfia.* Budapest
- WHELAN, Richard 2009. *Robert Capa kalandos élete.* Budapest
- ZÁDOR István 1934. *Egy hadifestő emlékei 1914–1918.* Budapest

Painters and Photographers of the Great War

It has been nearly 170 years since the first war photographers appeared on the world's battlefields, and from then on, they have been constant participants, documenters, and so to speak, endurers of all wars and armed conflicts. The development of photographic technology and processes at the beginning of the 20th century simplified to some extent their work on the battlefield. The outbreak of World War I (1914) drafted some notable artists from our region, who worked partly as war photographers, drawers or painters. Their task was to make a record of events at the time when they took place, in other words, to

document with *factual images* the events and details of war – its horrors. For genuine artists this was literally an irresistible challenge. They made thousands of shots, drawings and sketches, which also had to pass military censorship. Nevertheless, skilled photographers managed to smuggle in a few minute details of every-day life in the world war. Little is it known that artists from Vojvodina, namely József Pechán from Verbász, István Zádor from Nagyikinda, Ernő Bosnyák from Zombor, and a number of amateurs took up the perils and troubles of this fieldwork. Thanks to their work, there is a significant body of materials about the Great War, in the form of photographs, drawings and paintings, mostly unknown till today. This study aims to highlight the work of some of these artists done in the battlefields, in connection with the centenary of World War I.

Keywords: World War I, war photographers, war drawers, war painters, József Pechán, István Zádor, Ernő Bosnyák

Vojvođanski fotografi i slikari Velikog rata

Blizu sto sedamdeset godina je prošlo otkad su se na svetskim frontovima pojavili prvi ratni fotografi, i počev od onda oni su postali stalni učesnici, dokumentaristi, odnosno, po volji, trpni subjekti svih ratova i oružanih sukoba. Razvoj foto tehnika i procesa na početku 20. veka je već donekle olakšao posao fotografa koji su se angažovali na frontu, dok je izbijanje Prvog svetskog rata (1914.) dovelo do mobilizacije i nekolicine istaknutih umetnika iz naših predela, koji su delom bili ratni fotografi, a delom ratni ilustratori ili slikari. Oni su bili zaduženi da ovekoveče događaje, detalje – užase – rata. Za prave umetnike ovaj vizuelni izazov bio je skoro neodoljiv. Nastajalo je na hiljade snimaka, crteža, skica koji su trebali da pretrpe još i ratnu cenzuru. Uprkos tome, vešti fotografi su uspevali da putem nekog sitnog detalja, momenta, prokrijumčare realne svakodnevnice svetskog rata. Manje je poznato da su od Vojvođana i Jožef Pehan iz Vrbasa, Ištvan Zador iz Kikinde, Erne Bošnjak iz Sombora, kao i mnogi amateri prihvatili opasnosti i mukotrpan trud koji prate rad na frontu. Kao rezultat njihove aktivnosti u njihovoj zaostavštini razaznaje se većinom nepoznat materijal o Velikom ratu, u vidu fotografija, crteža, odnosno slika. Ova studija nastoji da povodom stogodišnjice Prvog svetskog rata oživi sećanje na ratno stvaralaštvo nekolicine njih.

Ključne reči: Prvi svetski rat, ratni fotografi, ratni ilustratori, ratni slikari, Jožef Pehan, Ištvan Zador, Erne Bošnjak

Beérkezés időpontja: 2014. 05. 04.

Közlésre elfogadva: 2014. 05. 20.

Karikó Sándor

∴ Szegedi Tudományegyetem, JGYPK, Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Tanszék
∴ bacon@jgypk.u-szeged.hu

MIÉRT LÉTEZNEK HÁBORÚK?¹

Röpke filozófiai kitekintés a háborúk okairól

Why do wars exist?

Short philosophical outline on the causes of wars

Zbog čega postoje ratovi?

Kratak filozofski osvrt na uzroke izbijanja ratova

A háborús, illetve a háborús konfliktusok végigkísérik a történelmet. Úgy tűnik, szükség-szerű jelenségről van szó. A filozófiatörténetből – többek között – Hegelt emelhetnénk ki, aki a háború szükségyszerűségét morális alapokra helyezi. Marx továbbmegy: a történetfi-lozófiai gyökerekig hatol le. Rámutat arra (ez a tanulmány megpróbálja a lehető legrövi-debben összefoglalni), hogy általában a háborúk kirobbanása és léte miképpen függ össze a tulajdon megjelenésével és működésével. Marx szerint az ember úgy viszonyul termelési feltételeihez (mindenekelőtt magához a földhöz és annak javaihoz), mint amelyek az ő tar-tozékai, mintha testének puszta meghosszabbításai lennének. Ez a történetfilozófiai alap-összefüggés (melynek igazságát nehezen tudnánk elvitatni!) nem teszi semmissé a morális tanulságot: a béke óvása, a háborús konfliktusok csillapítása, majd megoldása mindnyájunk erkölcsi felelőssége.

Kulcsszavak: háború, tulajdon, erkölcs, béke, társadalomfilozófia, individualitás

„Nincs az emberiségnek megadva, hogy örök béke legyen.”

(Coleman Phillipson)

A háború-témáról és a háborús konfliktusokról nem lehet elégszer vizsgálódni, könyvtárnyi szakirodalma van, mégsem tudunk eleget. Kifogyhatatlan és kitörölhetetlen kérdéskör, amelyet képtelenség lezárni, miként – sajnos – maga a háború is mintha minduntalan kísérné a történelmet. Amit biztonsággal állít-hatunk, a háborús jelenségek értelmezésében és megítélésében (mind általános,

¹ A tanulmány a *Háborús konfliktusok és erkölcs* című, az MTA Alkalmazott Filozófiai Társaság által rendezett nemzetközi tudományos konferencián elhangzott előadás alapján íródott (Sopron NyME, 2014. május 9–10.).

mind pedig konkrét vonatkozásában) megkülönböztetett felelősség illeti meg a politikust, a hadtörténészt, a jogászt, a papot, a tábornokot és tisztikart, az etika- és a valláskutatót. És – ha talán nem olyan határfokban, mint a fentiek – a filozófia sem maradhat közömbös. Alighanem még sok más foglalatosság illetékességét is felhozhatnánk, ám csupán egyre emlékeztetnék: ez a művészet. Sokféle művészeti ágban kerül feldolgozásra a háború-problematika, és mindegyik jelentős (klasszikus) művészi alkotás gazdagítja-mélyíti háborús ismeretünket, illetőleg képünket.

Nyilvánvaló, a háború-téma egész sor magától értetődő, itt föl sem sorolandó kérdést és megközelítést vet fel. Ám azt gondolom, az alapdilemma mégiscsak az, amit egyébiránt a filozófiának mindenképp indokolt vizsgálni, és valamilyen választ megadni rá, hogy egyáltalában *miért létezik háború*? Miért úgy alakul az emberiség történelme, hogy a háború ismételten megjelenik benne? Miért nem lehet kiiktatni a háborús konfliktusokat? Vagy ha a konfliktusok sokszor fel is merülnek, legalább magát a háborút miért nem tudjuk – netán végérvényes jelleggel – eltörölni a történelem színpadáról?

Noha mindnyájan tudjuk (a korábbi korosztályok megtapasztalták), a háború maga szörnyű pusztítással jár. Ugyanis romba dőlnek az ember alkotta építmények, károsodik a természet, pusztul a növény- és állatvilág, és legfőképpen az emberi lét válik fenyegetett állapotba, majd emberek tömegei halnak meg. A *Háború és béke* szerzőjével, Lev Tolsztojjal mi is megdöbbenhetünk: „millió és millió embernek nyugatról keletre kellett mennie, és gyilkolnia magához hasonló embereket ugyanúgy, ahogy néhány évszázaddal azelőtt keletről nyugatra özönlöttek a tömegek, és gyilkolták a magukhoz hasonlókat”² (TOLSZTOJ 1993: 10). Első pillanatra tehát érthetetlennek, megmagyarázhatatlannak és értelmetlen dolognak tűnik a háború. Azt viszont jól érzékelhetjük, hogy ez a megnyilvánulás, vagyis „amikor az élet tartósan kétségbe van vonva” (KRASZNAHORKAI 1999: 146), az emberi civilizációtörténet elkerülhetetlen „tartozéka”. Mi több, úgy tűnik, hogy a háború maga lenne az egész történelem mozzgatórugója. A nagy orosz realista író még bizonytalan választ ad arra – a lényegében filozófiai – dilemmára, hogy „[m]iért robban ki háború [...]”? Nem tudjuk, csak azt tudjuk, hogy ennek vagy annak a cselekvésnek végrehajtása céljából bizonyos csoportba tömörülnek az emberek, és [...] ez azért van így, mert másképp nem is lehet elképzelni, ez törvény”³ (TOLSZTOJ 1993: 430).

Számomra nyilvánvaló, ez a „törvény” alapján véve nem más, mint maga a szükségszerűség megfogalmazása. Más művészek, illetőleg társadalomkuta-

² Ezért állítja az író, hogy a háború ellentétben áll a józan emberi ésszel.

³ Az úgynevezett *Epilógusban* azt írja, hogy a történelmet a népek mozgásában megnyilvánuló erő mozgatja.

tók és filozófusok felismerik a „törvény” és a „szükségyszerűség” fogalmi megfeleltetését. Mi több, nem csupán felfedezik, de tovább is viszik az összefüggést. A háború jelensége nem pusztán elkerülhetetlenné válik, hanem egyenesen felmagasztosul. A szépirodalomban bőven találhatunk ilyen példát. Kézenfekvő – úgyszólván taláalomra kiválasztva – Shakespeare *V. Henrikjére* gondolnunk. A király azt veti fel, hogy akik elmulasztják a csatát, később bizonyára megsiratják távolmaradásukat⁴ (SHAKESPEARE 1972: 400). A háború „dicső tett”-ként, bizonyos erények (bátorság, bajtársiasság, önfeláldozás stb.) foglalataként jelenik meg. Ezzel kapcsolatban hadd hivatkozzak egy kortárs magyar íróra is, Krasznahorkai Lászlóra, aki a *Háború és háború* című regényében (a háborús konfliktusok és az erkölcs témakör egyik eklatáns szépirodalmi alkotása) fontos lélektani mozzanatot említ: „a férfiakat a nagy tett emeli meg, és a férfi nagyságra vágyik, a nagyság feltétele [...] a nagy tett maga, amelyet [...] kizárólag a veszélyben lehet, [...] a veszély tetőpontján [éppen ez maga a háború az író szerint – K. S.] hajthat végre” (KRASZNAHORKAI 1999: 146).

Aligha lehet kétséges, a háborús folyamatokban megnyilvánulnak ilyen vagy hasonló lélektani és erkölcsi vonások, nemes erények. Háború és morál kapcsolata ebből a szempontból valóban vizsgálható. Ugyanakkor – mint majd a későbbiekben látni fogjuk – az összefüggést más szempontból is szükséges és kíváncsú kutatnunk.

Úgy vélem, ha egyáltalán lehet értelme a háború valamilyen termékeny hatásáról gondolkodnunk, akkor bizonyos civilizatorikus, pontosabban meghatározott társadalmi-gazdasági (valamint tudományos) következményeket mindenképpen számba kell vennünk. Például Wolfgang Pohrt kortárs német filozófus új könyvének egyik fejezetében (már a fejezetcím is sokatmondó: „Nincs haladás [...] háború nélkül”) joggal hívja fel figyelmünket arra a tényre, hogy az „ipari kapitalizmus is a háború szülötte. Ki teremtette a tömegpiacot? [...] Természetesen a hadsereg. Az általános hadkötelezettség azt jelenti, hogy egy csapásra 100 000 vagy még több egyenruhára van szükség, és persze anyagra, cémára. [...] Ezzel megszületett a textilipar, az első ipari tömegtermelés” (POHRT 2012: 76).

Nyilván sok egyéb konkrét történeti példát hozhatunk fel arra vonatkozóan, hogy a háború milyen, akár előre nem látott (vagy nem is akart!) pozitív változásokat hoz létre a történelem során. Az ilyen társadalmi fejlemények – könnyen beláthatjuk – árnyalják, differenciálják a háborúról vallott nézeteinket. Ám akárhogy alakul a róla alkotott képünk, megítélésünk, az alapkérdés, hogy tudniillik *mi valójában a háború*, és főképpen *miért háborúznak az emberek*. Ez

⁴ A király a döntő csata előtti estén megjegyzi: „Mert aki vérét velem önti ma, / Fivérem lesz: akármilyen alantas, / Megnemesíti helyzetét e nap. / S sok úr, ki Angliában ágyba van most, / Magát, hogy itt nem volt, sorsvertnek érzi.”

a dilemma minduntalan előtolakszik, folytonos izgalomban tart, és egy percre sem hagy nyugton bennünket.

Mi tehát a háború, pontosabban milyen erő munkálkodik benne? Milyen titokzatos vagy legalábbis annak tűnő kényszer, érdek vagy/és szükségszerűség, netán tévhit mozgatja az egész folyamatot? Mondhatjuk Clausewitzcal, a téma klasszikusával, hogy a háború „az emberi érintkezés ténykedése” (CLAUSEWITZ 1999: 107). Azaz olyan megnyilvánulás, amelynek során a politika valójában folytatódik, „csak” véres eszközökkel? Vagy egyszerűen áltassuk magunkat azzal a misztikus magyarázattal, hogy a háború maga az ördög? (TEICHMAN 2006: 2). Egyáltalában miért szükségképpen felmerülő jelenségről van szó? Miként értelmezhetjük végül is a háború szükségszerűségét?

Nyilvánvaló, a fenti kérdésekkel régóta foglalkozik a filozófia (csakúgy, mint egy sor társadalomtudomány). Ám nem tekintem feladatommak a gazdag filozófiatörténeti anyag kritikai vizsgálatát (úgyszólván reménytelen vállalkozás lenne az), még csak pusztá áttekintését sem. Viszont legalább érdemes megemlíteni, hogy a legutóbbi két évtizedből születik egy fontos összefoglalás Jenny Teichman tollából. Az ausztrál filozófusnő *The Philosophy of War and Peace* című munkájában több szempontból és jól követhető (szinte olvasmányos) módon járja körbe a témakört. A könyvről egyik recenzense azt írja: „Teichman akkor a legjobb, amikor a totalitarizmus, az átnevelés, valamint a kínzás politikáját szembeállítja azzal a morális zavarodottsággal, amely a kortárs nyugati gondolkodást jellemzi”⁵ (LANG 2009: 115). Nem kívánom alábecsülni e probléma jelentőségét, és bizonyára megszívlelendő tanulságokat is sikerül Teichmannak megfogalmaznia ezen a ponton. Számomra mégis érdekesebb a könyv hat része közül az első fejezet, amely összefoglalja és elemzi a háború lényegéről valott fontosabb filozófiatörténeti gondolatokat, Platónról, Arisztotelésztől kezdve Grotiuson át egészen a XX. század jeles képviselőiig. Azt gondolom, a filozófiai kitekintés és analízis ebben a témában – miként sok máséban – üdvözlendő, alapvetően ez a tanulmány is ilyen célból íródik. Az alábbiakban a háború-téma filozófiai megalapozásához szeretnék – jóllehet, csupán csekély mértékben – hozzájárulni. Két klasszikus gondolkodó, jelesül Hegel és Marx vonatkozó

⁵ Itt említem meg, hogy a háború-téma marxi feldolgozása többnyire megreked egy ma már idejétmúlt munkásmozgalmi vizsgálódási szinten. Marx háborús állásfoglalását jórészt a forradalommal (majd Engelsszel, később Leninnel) kapcsolatban tárgyalják. Vagyis nem önmagában a filozófiai alapokat veszik szemügyre, illetőleg nem filozófiai mélyelemzéseket végeznek. Tipikus példája az ilyen megközelítésnek W. B. Gallie: *Philosophers of Peace and War* című könyve. Cambridge University Press, Cambridge, 1978. Még inkább egyértelmű ez a hiányosság a témával kapcsolatos orosz nyelvű feldolgozásokban. Lásd: *A háborúról és a hadseregről*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1972. Ford. Tucsá Miklós. A moszkvai kiadás 1968-ban jelent meg.

gondolatait (koncepcióit?) kívánom némileg részletezőbben – mintegy első megközelítésre – szemügyre venni. A közvetlen motivációt az adja, hogy maga Teichman nem szentel kellő figyelmet rájuk. Különösen Marx-képével és -megítélésével kapcsolatban alakul ki hiányérzetem.

Hegel *A jogfilozófia alapjai* című munkájában utal – többek között – az állam sokrétű feladatvállalására. Hegel szerint az állam célja nem csupán az egyes egyének életének és tulajdonának biztosítása. Az állam szuverenitásának fenntartása olykor megköveteli az egyének életének és tulajdonának feláldozását is. Ebben rejlik „a háború erkölcsi mozzanata. A háború nem tekinthető abszolút rossznak és pusztán külső esetlegességnek. [...] A háború az az állapot, amelyben komolyan veszik az időleges javak és dolgok hiúságát. [...] Magasabb jelentősége az, hogy [...] fenntartja a népek erkölcsi egészségét közömbösségükben a véges intézmények megszilárdulása iránt: ahogyan a szelek mozgása megóvjá a tengert a rothadástól, amelyet tartós nyugalom okozna, úgy a háború megóvjá a népeket attól a romlástól, amelybe tartós vagy éppenséggel örök béke vinné őket”⁶ (HEGEL 1981: 449).

A hegeli szövegrészből egyértelműen kiolvasható: a háború – akár akarjuk, akár nem – szükségszerű társadalmi fejlemény. Jóllehet ez a szükségszerűség Hegelnél még, fura módon, erkölcsi szempontból alapozódik meg. Ezzel kapcsolatban érdemes utalni Cruysberghs kortárs leuveni filozófus reagálására. Szerinte jogosult a háború-elméletbe bevinni az erkölcs szempontját, mi több, föl kell figyelünk a háború és az erkölcs történeti alakváltozásaira is. Konkrét példát hozva, a *becsület* kategóriáját és erkölcsi erényét veti górcső alá, majd arra a megállapításra jut, hogy az „állam csakúgy, mint a becsvágyó egyén, tetszés szerint bármilyen sértést a becsülete elleni vétségnek, és így háborús indítéknak tekinthet. [...] Ma viszont – K. S.] a háborúkat már nem a becsületért, hanem magasabb rendű indítékokért vívják. Úgy tűnik, hogy a becsület többé nem számít tiszteletre méltó háborús indítéknak. Inkább [...] általános humanista [...] indokok miatt viselnek háborút. Jobban mondvá az úgynevezett civilizált országok már csak ritkán hivatkoznak a becsületre a háború hivatalos legitimációjaként. [...] Inkább szerveznek területileg és időben korlátozott intervenciókat, [...] már a bevetésre kerülő katonák életét is csak ritkán kockáztatják”⁷ (CRUYSBERGHS 2007: 140).

Nem vitás, a régebbi korokban a becsület mint erény és erkölcsi érték különös becsben volt, és annak megsértése megkülönböztetett szerepet játszott egy-egy háború kitörésében, illetőleg zajlásában. És azt is tapasztalhatjuk, hogy

⁶ Hegel más helyütt is megfogalmazza ugyanezt az álláspontját. *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai III. A szellem filozófiája*. Budapest, 1981. 449.

⁷ Hegel háború-fogalma napjaink intervenciók politikájának kontextusában. *Kellék*, 2007. 33–34. 140.

manapság ez a legitimációs alap – sajnálatos módon – megkopik, rosszabbik esetben el is tűnik. Mintha átadná helyét valami másnak, egy magasabb rendűnek tételezett elvnek, valamilyen, az erkölcsön is túlmutató, ám rendkívül elvont és homályos eszménynek, titokzatosnak tűnő indítéknak, emberi mozgatórugónak. Hegel még leragad a háború – klasszikusnak mondható – erkölcsi mozzanatának hangsúlyozásánál, talán ez vezérli őt „furcsa háború-elméletéhez” (CRUYSBERGHS 2007: 133).

Az erkölcsi mozzanat beépítése a háború-elméletbe nyilvánvalóan nem melőzhető szempont, mégis úgy gondolom, indokolt további megalapozást kidolgoznunk vagy legalábbis megkísérelnünk. A háború indítékának és megnyilvánulásának mélyebb szintű társadalmi gyökereit szükséges és kíváncsian feltárunk. Azaz a háború-téma vizsgálatát ne szűkítsük le bizonyos erkölcsi-lelki kategóriák és jelenségek (lásd: bátorság, nagyravágyás, becsület stb.) kutatására. Keressük minden háború *végső eredőjét*, filozófiailag megragadható *legmélyebb* és *legáltalánosabb* alapját. Ez úgyben nem is kell Hegeltől időben messzire nyúlnunk. Talán meglepőnek hat állításom: Marx életművében található olyan instrukció, amely tovább tudja lendíteni és mélyíteni a háború-téma kutatását.

Tudom és tapasztalom, Marxra hivatkozni manapság nem hálás művelet. Nem divat Marxból (is) építkezni, viszont sikk ócsárolni. És a legjobb egyáltalán nem tudomást venni róla. Sok mai kutató, oktató, értelmiségi számára (akik az úgynevezett „átkosban” egyébiránt még lelkes Marx- és marxizmushívők voltak) válik szitokszóvá a Marx név, eszmerendszerét pedig degradálni, netán szellemi silányságba próbálja süllyeszteni. Nem kívánok itt foglalkozni a politikai-ideológiai metamorfózis jelenségének problémájával, nem mintha nem lenne az fontos és izgalmas társadalmi dilemma. Viszont témám szempontjából muszáj két dolgot, általános módszertani tanulságot és konkrét elvi felismerést hangsúlyoznom. Az utóbbi szempontot részletezőbben is vizsgálom.

A módszertani tanulsággal kapcsolatban szeretnék felidézni egy XX. századi kiváló, ám elfelejtett magyar filozófust, Somogyi Józsefet. (Egyébiránt ő a két világháború között volt tanszékvezető professzor a Szegedi Tudományegyetem JGYPK jogelőd intézményében, ahol jómagam is tanítok.) Általános vezérelvként fogalmazza az alábbiakat (mai érvényességét ma is bátran felvállalom!): „meg kell őriznünk az értelem elfogulatlan tisztázását, éles kritikai érzékét és a közhangulat, a divatjelszavak, a tömegizlés felett állva, *sub specie aeternitatis* kell kutatnunk a problémák mélyén rejlő igazságot. Az önálló gondolkodási képességet és kritikai tisztánlátást pedig legjobban éppen az jellemzi, hogy milyen divatot – nem követünk”⁸ (SOMOGYI 1940: 9–10).

⁸ Somogyi József életművéről lásd: *A fenomenológiától a nemzeteszmeig.* (szerk. Karikó Sándor). Budapest. Megjegyzem, ez a kiadás még a régi Gondolat kiadéhoz fűződik.

Ma Magyarországon (alighanem sok más országban is) szükségeltetik valamelyes szellemi bátorság ahhoz, hogy marxi gondolatokat vizsgálhassunk, olyan időszakban és körülmények között, amikor egyáltalán nem divat Marxszal foglalkozni. Azonban létezik egy további – immár elvi természetű – szempont, ami miatt itt Marxhoz fordulok. Jelesül az (ami nyilvánvalóan még erősebb érv a Somogyi József által hangsúlyozott módszertani természetű tanulságnál), hogy a háború-témában olyan felismerésre jut Marx, illetőleg olyan mélyenszántó fejtegetést ad (remélhetőleg kiderül az még az alábbi, rövidebb fogott elemzésből is), amely mindenféle háborúkutatót filozófiailag megalapozhat.

Először vessünk egy pillanatot a háború és az erkölcs összefüggéséről valott nézetére! Ismerve a marxi életművet, nem meglepő megállapítás, hogy mindenekelőtt a negatív mozzanatokot hangsúlyozza. Csupán egyetlen konkrét példájára emlékeztetnék. *A tőke* szerzője szerint a háború „nagy és összetett feladvány, munka”, amely alapján véve mindig „*koncentrált és szervezett társadalmi erőszakot*” (kiemelés tőlem – K. S.) (MARX 1978: 702) fejez ki. A legbrutálisabb erőszak az újkori gyarmatosítási háborúkban történik, amelynek vétkébe sok, akkor mintáállamnak tekintett ország (Hollandia, Spanyolország, Portugália, Franciaország, Anglia) beleesik. Marx kíméletlen kritikával illeti az egyébiránt keresztény mintanemzetek vad és aljas gyarmati gazdálkodását, rabló hadjáratait sokfajta nép ellen. Érdemes kiemelni a megannyi rémtettek közül a XVII. századi Hollandia példáját. Érdemes itt – ha röviden is – elidőznünk. A hollandok, akik elsőként fejlesztik ki a gyarmati rendszert, az aljasság felülmúlhatatlan tárházát mintázzák. Marx félreérthetetlenül fogalmaz: „Mi sem jellemzőbb, mint celebessi emberrabló rendszerük, amellyel Jáva számára rabszolgákat szereztek. [...] Az elrabolt ifjakat a celebessi titkos börtönökbe rejtették, míg megérték arra, hogy a rabszolgahajókra küldjék őket. [...] A hollandok – K. S.] Ahová a lábukat betették, pusztulás és elnéptelenedés járt a nyomukban. Banjuwanginak, egy jávai tartománynak 1750-ben több mint 80 000 lakosa volt, 1811-ben már csak 8000”⁹ (MARX 1978: 703).

A marxi példatár úgyszólván tetszés szerint folytatható, és nincs kétségünk afelől, hogy a gyarmatosítás, miként a háború valamennyi más formája, erőszakkal íródik be a történelembe, amely mérhetetlen fájdalommal és pusztítással jár. *Az erőszak* nyílt és rejtett formáinak felismerése, tudatosítása, ám mindenekelőtt a kirobbant társadalmi erőszak *világos, határozott elítélése* az emberiség mindenkori erkölcsi kötelessége és felelőssége. Ez minden háború legfőbb erkölcsi tanulsága, morális parancsa. Az erőszak történeti formaalakzatai nyilvánvalóan az idő múlásával változnak, az erkölcsi tanulság viszont mindig ugyanaz

⁹ Marx itt egyetértően hivatkozik Thomas Stanford Raffles megállapítására: *The History of Java*. London, 1817. II. k. CXC–CXCI.

marad: a háború (tehát mint koncentrált társadalmi erőszak) nagyon is méltatlan és megalázó az emberiséghez, ezért elítélendő és elfogadhatatlan. Az erőszakos magatartások, tettek hatásfokához és erőtömegéhez képest ez nem sok, viszont a morális kiállás hiánya azt jelenti, az ember(iség) minden vonatkozásában feladja önmagát, és pusztá játékszerévé degradálja saját sorsát.

A háborúval kapcsolatban felmerülő erkölcsi kérdések Marx – éppen úgy, mint Hegel – számára fontosak, vizsgálódását azonban tovább mélyíti, és olyan eredményre jut, amely gyökerében más alapra helyezi a háború szükségszerűségének felvetését. Érthető módon Marxot is izgatja az a kérdés, hogy tudniillik miért háborúznak az emberek. Új kiindulópontot javasol: jelesül a vizsgálódást a *tulajdon* fogalmára alapozzuk. Majd igen elvont, de fölöttébb mélyenszántó analízisnek veti alá a tulajdon mibenlétét, történetfilozófiai összefüggését. Azt feltételezem, hogy *a tulajdon megszületésének és történeti alakváltozásainak marxi leírása mintegy megalapozhatja az egész háború-kutatást*. Vagy legalábbis nélkülözhetetlen filozófiai adalékot szolgáltat számára. Kövessük röviden nyomon a legfontosabb vonatkozó Marx-gondolatokat!

A tulajdon mint a történelem összefoglaló kategóriája, végső soron „azt jelenti, hogy az ember úgy viszonyul természeti termelési feltételeihez, mint amelyek hozzá tartoznak, az övéi, amelyek *saját létezésével együtt előfeltételezettek*: úgy viszonyul hozzájuk, mint önmaga *természeti előfeltételeihez*, [...] úgy viszonyul hozzájuk, [...] amelyek úgyszólván csak testének a meghosszabbításai” (MARX 1972: 370–371). Arról van tehát szó, hogy maga a tulajdon a termelés természeti előfeltételeire való vonatkozásként áll elő: olyan viszonyulásként, amely az emberhez természetes módon hozzátartozik. Ebben a megnyilvánulásban a föld játssza a döntő szerepet. A föld társadalomtörténeti jelentőségét nem tudjuk elégszer hangsúlyozni: egyszerre nyersanyag, szerszám és termék az. A „nagy laboratórium”, a természetes arzenál, amelyből a történeti mozgás kiindul és visszatér. Tulajdon és föld őseredeti egységéről beszélhetünk itt, amelyben az egyes ember „úgy viszonyul a munka és az újratermelés *természeti* feltételeihez, mint amik az övéi, [...] mint szervesen természetként készen talált objektív testéhez” (MARX 1972: 357).

Más fogalmazással – és itt már közvetlen instrukciót is kapunk a háború lényegének történetfilozófiai kifejtéséhez –: a földhöz, a talajhoz „úgy viszonyulnak hozzá, mint tulajdonukhoz, jóllehet ezt a tulajdont soha nem rögzítik. [...] A háború – mind a tulajdon megtartására, mind az új tulajdon megszerzésére – ezért egyike mindegyik ilyen természetadta közösség legőseredetibb munkáinak” (MARX 1972: 370). Látható, nem véletlen formuláról van szó, a tulajdon ezen felfogása (mint az ember szervesen testének pusztá meghosszabbítása) határozott és többször kibontott koncepció részeként áll elő. Az „érett” Marx álláspontja – számomra nem meglepő módon – már előlegeződik legfilozofiku-

sabb korai munkájában, bár rendkívül elvont formában. A gazdasági-filozófiai kéziratokban olvashatjuk egy helyütt az alábbi sorokat: „mind a munka anyaga, mind az ember mint szubjektum, a mozgásnak eredményei, kiindulópontja is (és hogy nekik kell lenniök a *kiindulópontnak*, éppen ebben rejlik a magántulajdon történeti *szükségyszerűsége*)”¹⁰ (MARX 1970: 70).

A fenti szövegrészek természetesen bővíthetők és újabbakkal egészíthetők ki. Ám talán ennyiből is jól érzékelhető a háború és a háborúzás szükségességére vonatkozó marxi álláspont lényege. Az emberhez saját magához, önnön testéhez tartozik – többek között – a két keze. Azaz mindkettő az ő természetes tulajdona. Életének természeti és természetes előfeltétele. Az ember ugyanilyen vonatkozást tételez, illetőleg próbál teremteni a földdel, a talajjal és annak gyümölcseivel, a földhöz tartozó állatokkal, emberekkel együtt. *Mintha azok mind hozzá is tartoznának létezéséhez!* Mintha azok keze pusztá meghosszabbításai lennének! Legáltalánosabb fogalmazással: előáll az ember (és munkája), valamint a természet anyaga közti sajátos, őseredeti szimbiózis, amely a tulajdonban, a tulajdonviszonyban ölt testet. A tulajdon lesz a társadalmi mozgás kiindulópontja, történeti eredője. És végső soron ez a tulajdonhoz való történeti viszonyulás, őseredeti képződmény válik minden háború vagy háborús konfliktus mozgatórugójává – még akkor is, ha nem ismerik fel vagy tagadják azt.

A háború tehát Marx szerint is szükségyszerű jelenség, amelynek feltárása és megértése érdekében – a fentiekben vázolt – legmélyebb történeti gyökerekig indokolt lehetelnünk. Azonban azt is fontos felismernünk, hogy ez a szükségyszerűség mégsem végzetszerűen, mindenáron következik be. Azaz nem valamilyen megfoghatatlan fátumként, megmagyarázhatatlan átokként sújtja az emberiséget. Ezzel kapcsolatban hadd hivatkozzak Tőkei Ferenc – a marxi szövegek mindmáig legmélyebb magyar filozófusának – összefoglaló megállapítására, amely elkerülte a háború-témával foglalkozó kutatók figyelmét. „A történelmi materializmus – írja Tőkei – semmiféle viszony és intézmény általában vett szükségyszerűségét, elvont és örök »elkerülhetetlenségét« nem ismeri el, de nem adja át ezeket a véletlenség pusztá önkényének sem, hanem feltárja a mindenkor történelmi szükségyszerűséget, és legfeljebb ezek alapján von le bizonyos általánosabb következtetéseket. Marx [...] ezzel a történelmi dialektikával beszél a háborúról”¹¹ (TŐKEI 1977: 177–178).

¹⁰ Megjegyzem: fölöttebb sokatmondó tény, hogy ez a fontos (a korai Marx alighanem legfontosabb írása) munka magyarul először 1970-ben jelent meg. Tehát megírása után több mint 120 évvel, illetőleg a magyar államszocializmus korszakának kellős közepén.

¹¹ A filozófiai szakma hajlamos megfélekezni Tőkei filozófiai munkásságáról, vagy ha igen, akkor meg alábecsülik alapos és korrekt szakmai elemzésének jelentőségét, netán különféle tévhitekkel, előítéletekkel próbálják valós érdemeit megkérdőjelezni.

Kétségtelen, Tőkei gondolkodásmódja és nyelvezete – egy meghatározott – marxista alapon nyugszik. Jól érzékelhető Tőkei sajátos, Marxból táplálkozó világképe és frazeológiája. Azonban önmagában ez nem baj, hiszen minden nagy formátumú gondolkodóra jellemző a sajátosság, a maga számára kialakított természetes világmagyarázat és a használt nyelvi kifejezőmód. (Gondoljunk csak bármilyen markáns filozófusra, mint mondjuk Heidegger vagy Derrida esetére!) Mindamellett a magyar filozófus fentebb idézett szövegrészlete (összhangban Marx látásmódjával) tartalmaz olyan felismerést, amelyet érdemes továbbgondolnunk. Jelesül: a szükségszerűség „történelmi dialektikája” kifejezését kíváncsian boncolgatnunk.

Igaz, hogy a háború, az erőszak végigkíséri a történelmet, és abban sem lehetünk bizonyosak, hogy a jövőben majd megszűnne az ilyen megnyilvánulás. Minden háborúban és háborús konfliktusban alapvetően konkrét történelmi érdekek, viszonyok és objektív kényszerek manifesztálódnak. A történelmi dialektika viszont azt jelenti, hogy mindez nem az emberek feje fölött, tőlük teljesen függetlenül zajlik. A folyamatok alakulásában ott munkálkodnak és összegeződnek az emberi tettek, aktivitások, a résztvevők tudati-érzelmi állapotai. És ezen a ponton lép be a *morál*. Az egyes ember (lehet az miniszterelnök, politikai pártvezér, hadparancsnok, multinacionális cégtulajdonos, műsorszerkesztő, tanár, művész vagy bárki más) nem lehet közömbös abban a kérdésben, hogy miért és miképpen alakul ki egy háborús konfliktus. Az ember felemeli szavát és tiltakozik a háború és mindennemű erőszak ellen. Ahogyan az egyes ember felelősséggel tartozik saját sorsa alakulásáért, úgy minden nemzet is – különböző szinteken – ugyancsak felelős abban, hogy miként zajlik a világ. A háborús és erőszakos konfliktusok kialakulását nem lehet kizárólag gazdasági és/vagy hatalmi érdekekre, szükségszerűségekre fogni.

Sokan gondolják úgy, hogy ha a háború szükségszerűen következik, hiábavaló és értelmetlen minden erkölcsi tiltakozás, morális fáradozás. Számomra mégis nyilvánvaló, van jelentősége az erkölcsi szempontok tudatosításának, az erkölcsi felelősségtudat és -érzet megnyilvánulásának. Még akkor is van szerepe, ha egy háború már kitört. Ekkor elemi erkölcsi parancs, hogy a küzdő feleket tárgyalóasztalhoz vezessük, inkább ott vitatkozzanak, mint hogy a csatamezőn kioltásuk egymás életét. Az ilyen célú erkölcsi kiállás és gesztus – jóllehet – nem mindig vezet eredményre, de ha csak egyetlen háborús konfliktust sikerül ilyen módon megoldani, már nem hiábavaló a törekvés. És azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a többi, tehát a nem megoldott példák esetében legalább a reményét fenntarthatjuk a békés rendezésnek.

Mert egy pillanatig sem felejthetjük (tanulmányom elején szépirodalmi példára hivatkozom, most, zárásként is álljon előttünk írói fogalmazás) Krasznahorkai László már korábban idézett regényének alábbi, gyönyörű sorát: hogy tudniil-

lik a béke „az ember legnagyobb teljesítménye” (KRASZNAHORKAI 1999: 162). Egyetértve az íróval, hadd tegyem – igazodva konkrét témához – hozzá: *a béke óvása mindnyájunk erkölcsi kötelessége*. Végezetül hadd reagáljak Coleman Phillipson, a tanulmányom mottójául választott gondolatára, hogy tudniillik nincs az emberiségnek garantálva az örök béke. Úgy tűnik, igaz megállapítás ez, ha tetszik nekünk, ha nem. Ám egy pillanatra sem felejthetjük, a béke az emberiség felbecsülhetetlen, semmi mással nem pótolható kincse, amelynek kiküzdése és/vagy folyamatos óvása ugyanolyan nagy közösségi feladvány és közösségi munka – ha nem nagyobb –, mint maga a háború.

IRODALOM

- CLAUSEWITZ, Carl von 1999. *A háborúról*. Veszprém
 HEGEL, G. W. F. 1983. *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest
 KRASZNAHORKAI László 1999. *Háború és háború*. Budapest
 LANG, Jacqueline: Teichman, Jenny 2009. *The Philosophy of War and Peace*. (review) *Journal of Applied Philosophy*, 26 (1).
 MARX, Karl 1970. *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest
 MARX, Karl 1972. *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai I*. Budapest
 MARX, Karl 1978. *A tőke I*. Budapest
 POHRT, Wolfgang 2012. *Kapitalismus Forever!* Berlin
 SHAKESPEARE, William 1972. *V. Henrik = Shakespeare összes drámái I*. Budapest
 SOMOGYI József 1940. *A faj*. Budapest
 TEICHMAN, Jenny 2006. *The Philosophy of War and Peace*. Exeter UK
 TOLSZTOJ, Lev 1993. *Háború és béke*. Budapest
 TŐKEI Ferenc 1977. *A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése*. Budapest

Why do wars exist?

Short philosophical outline on the causes of wars

Wars and war conflicts have been seen through history. It seems this is a necessity. From the history of philosophy – among others – Hegel can be quoted, who set the necessity of wars to moral cause. Karl Marx continues: he shows how unleashing wars relates to the appearance of property and ownership. According to him, man approaches the terms of production (mainly the land and its resource) as if they were the man's hands or own accessories. This general correspondence in the history of philosophy (could be hard to challenge its justness), does not negate the moral lesson: it is everyone's responsibility to protect peace, sedate war conflicts and solve them.

Keywords: war, property, moral, peace, social-philosophy, individuality

Zbog čega postoje ratovi?
Kratak filozofski osvrt na uzroke izbijanja ratova

Rat, odnosno ratni sukobi su od samih početaka pratili istoriju. Čini se da je reč o nužnoj pojavi. U istoriji filozofije – između ostalog – možemo da izdvojimo Hegela, koji neophodnost rata postavlja na moralne osnove. Marks odlazi još dalje: on dopire sve do samih korena istorijske filozofije. Pokazuje (što ova studija nastoji da u moguće što kraćem obliku sažme) na koji način je izbijanje i postojanje ratova obično povezano sa njihovim sopstvenim pojavljivanjem i funkcionisanjem. Prema Marksu čovek se odnosi prema uslovima proizvodnje (pre svega prema samoj zemlji i njenim dobrima) kao da su oni njegovi dodaci, kao da su prosti nastavci sopstvenog tela. Ova osnovna istorijskofilozofska povezanost (čiju bi istinitost teško mogli da poreknemo) ipak ne anulira moralnu pouku: čuvanje mira, ublažavanje ratnih konflikata, a potom njihovo rešavanje, moralna je odgovornost sviju nas.

Ključne reči: rat, svojina, moral, mir, filozofija društva, individualnost

Beérkezés időpontja: 2014. 04. 14.

Közlésre elfogadva: 2014. 05. 12.

Gulyás József

∴ író
∴ Szabadka

LUDAS KÖNYVE¹

Napló. Ludas, 1952–1954

The Book of Ludas

Napló. Ludas, 1952–1954

Knjiga Ludoša

Dnevnik. Ludoš, 1952–1954

1. IRKA

1952

Május 18-án kezdtem járni ki Palicsra rajzórákra egy idős festőművésznőhöz, neve: Mácskovics Mária.

Június 20-áig csak a rajzolást gyakoroltam, 20-ától már vízfestékekkel kezdtem dolgozni.

Július 20-án abbahagytam a vízfestékekkel való munkát, innentől kezdve az arcképrajzolást gyakoroltam.

Július 29-én az asszony felmondott – úgy tett, hogy nehezebbre esik, fárasztó számára a tanítás, öregnek érzi magát. De szeptemberig még elfogadott.

1950-től 52-ig (fényképről) 7 arcképet és (természet után) 5 darab tájképet készítettem megrendelésre.

Augusztus 8. Tanítóm beszélt egy szabadkai festővel, akit megkért, segítsen elhelyezkedésem ügyében. Az vállalta a dolgot.

Augusztus 13-án és 14-én a melegség 38–40 Celsius-fokig emelkedett.

Augusztus 21. Ma csináltam egy stelázsit a könyveimnek, rajzaimnak, papírjaimnak.

Szeptember 10. Gyakorlati rajzon voltam Palicsra, a szokott helyen. Mint már említettem, egy városi festő vállalta, hogy elhelyez valahol, egy másik fes-

¹ Részlet Gulyás József (1937) *Ludas könyve I–II.* című emlékirat-gyűjteménye (naplók, memoár, önéletrajzi és más jegyzetek, gyűjtések etc.) első részének *Napló. Ludas, 1952–1954* című fejezetéből.

tónél. Nem sikerült. Megtört a próbálkozás. A festő izent tanítómnak, hogy nem tud segíteni, mert egy magánfestő se vállalja a tanítást, tanításomat.

Szeptember 13. Megalakult a sportegyesület Ludason. Az első futballmérkőzést palicsiakkal játszottuk.

November 11. Könyvvásárlás

Egy nap elhatároztam, hogy meglátogatom a szabadkai rongypiacot, és közben szétnézek a város más részeiben is.

Reggel korán ébredtem, s talpra ugrottam. Első dolgom volt megmosdani, és az öltözetemet valahogy rendbe hozni. Az öltözködéssel hamar készen voltam, ami kabát, nadrág és cipő felhúzásából állt. Faltam egy párat, és nem sokkal később – 400 dinárral a zsebemben –, jókedvvel és teli reménnyel indultam a hosszú, sáros Kanizsai úton.

Menés közben a falusi páterrel (?) találkoztam, ki ráérős léptekkel, botjára támaszkodva haladt a járdán. Illendően köszöntem neki:

– Dicsértessék a Jézus Krisztus!

– Mindörökké, ámen – felelt mosolyogva, és tovább-ballagott.

Bámulva néztem utána. Gondolataimba feledkezve későn vettem észre, hogy megáll, és hátrafordul. Egy pillanatig néztünk egymásra. Én elröstellve magam, továbbsiettem.

– Szabadka – mondtam a konduktornak, amikor már a villamoson ültem. Jegyet váltottam. A jármű sebesen futott a tükörsima síneken. Már a harmadik-negyedik megállónál teli lett a villamos. A piacra siető népek nagy tömege nyomult, tolakodva, lökdelözve kapaszkodott fel a kocsikra. A járműről leugorva aztán gyors léptekkel haladtam a már nagyban álló piac felé.

– Mit kér ezért? – kérdeztem az eladó felé mutatva a kezemben fogott könyvet, amit előzőleg jól átnéztem, megvizsgáltam és jónak találtam.

– Hatvan dinárt – mondta, és flegmatikusan rámnézett.

– Elfogadom az árat – szoltam leplezett örömmel, mert még álmomban se mertem volna gondolni, hogy ennyiért az enyém lehet ez a könyv. Kifizettem.

Egy közelre eső könyvet emeltem föl, hogy megnézzem, de abban a pillanatban ért oda egy másik vevő is, aki a kezemben tartott könyv felé bökött, és azt kérdezte:

– Megveszi? – De feleletet se várva folytatta: – Ha nem, akkor majd én megveszem, mert – szolt, és közelebb hajolva, halkán, szinte súgva mondta –, mert ez a könyv nem százat, hanem kétszázat is megér. Ezért mondom, ha maga nem, akkor én veszem meg.

– Megveszem – mondtam, annak dacára, hogy még meg se néztem.

– Szóval megveszi?

– Meg, meg – mondtam most már határozott hangon. Kinyitottam. Az első lapon ez állt: Mikszáth Kálmán *Tekintetes vármegye*. Alább pedig: *Igaz történetek*.

Hirtelen összecsaptam.

– Mennyiért árulja?

– Egy ötvenesért odaadom, vigye!

Kis gondolkozás után ráálltam.

– Jó – mondtam, és kifizettem.

Indulóban az előbbi individuum állított meg.

– Hallja, én megvenném magától...

– Nem adom el – feleltem kicsit mosolyogva, de bosszantott, hogy elállja az utamat.

Tovább akartam menni, amikor az ember elkeseredve, de némi reménnyel, kicsit akadozva így szólt:

– És... és ha ötven dinárral többet adnék érte, akkor mit szólna? – De feleletet se várva, gyorsan folytatta: – Bocsásson meg, nem ragaszkodnék ennyire a könyvhöz, de olvastam Mikszáth sok munkáját, és nagyon megszerettem népszerű írásait. Egyszóval szeretem igazi klasszikus műveit.

– Ha már megvettem, nem szeretném eladni. Mert tudja, én is nagy könyvbarát vagyok és...

Nem fejezhettem be az elkezdett mondatot, a nap elsötétült. Nagy tornyos felhők úsztak az égen. Az eső apró szemmel kezdett szitálni. A nép zajongva kavargott le-föl a piactéren. Az eladók már pakolászta, kezdték a papírnemű dolgokat elrakni, hogy a vízcsöppek kárt ne tegyenek bennük.

– Jól van, fiam, hát ha nem adod, akkor Isten áldjon.

– Viszontlátásra! – mondtam megkönnyebbülve.

Gyorsan lépkedtem a kissé zavarodott piaci nép között, és jobbra-balra tekintve figyeltem azokat a dolgokat, melyeket még nem pakoltak el. Egyszer csak balra pillantva megláttam egy asszonyt, aki a nagy káosz közepette is nyugodtan állt eladnivalói mögött. Igaz, azokat a dolgokat, melyekben az eső kárt tehetett volna, egy ponyvadarabbal letakarta. A ponyva egyik sarkánál azonban megláttam egy szakadozott, széthulló, vastag könyvet, nem fődte be egészen a takaró.

– Milyen könyv az ott, kérem? – szóltam odamutatva.

– Tessék megnézni! – mondta ő, és készséggel emelte föl a vízmentest.

Fölvettem és lapozni kezdtem a könyvet, közben azon járt az eszem, hogy megvegyem-e. Mert jó könyv volt, azt mindjárt láttam. Ha nem veszem meg, gondoltam, akkor másikat máma már egész biztos nem találok, mert az áru nagyobb része kofferokba, kosarakba vándorolt. Ezért hát megveszem, határoztam el, ugyanis van még 200 dinárom, és ha ennyiért ideadja az asszony, akkor elviszem.

Az árát kérdeztem.

– Kétszázötven dinár – mondta az asszony.

– Az... az sok volna – szóltam meglepődve.

– Hát mennyit kínál érte? Alkudjunk!

Egy kicsit vártam. Végül izgatott, remegő hangon így szóltam:

– Hát... hát... úgy százötven... Nekem annyit megérne.

– Százötven, százötven... – mélázott el az asszony. – Egy kicsit kevés.

Spekulált.

– Eh, mindegy. Tessék, vigye!

Kifizettem.

Fél órával később, zuhogó esőben értem a villamoshoz. A könyvek – mert három volt – kicsit megáztak. Sebaj, gondoltam, és helyet foglaltam az egyik padon.

November 15-én kezdtem el festeni fénykép után egy képet, címe: *A csárda* – Szolnok melletti táj.

November 16-án megkezdődött az egészségügyi tanfolyam Ludason. Az iskolában tartják, vezeti az egészségügy megbízottja. A tanfolyamra csak nők vannak kötelezve 17-től 18 éves korig. Négy hónapig fog tartani.

November 12-én Károly öcsémet bevitték Szabadkára a kórházba. Tizenegyedikén vezette el anyám az orvoshoz. Vizsgálat után a doktor így szólt: A gyerekek erős tüdőhülése van, kórházba kell mennie, ahol majd gondos ápolásban részesül. Tessék, ezzel az írással vigyék a kórházba – mondta az orvos anyámnak. Így került aztán testvérem a palicsi Tüdőgondozóba. November 19-én már haza is hoztuk.

November 23-án vettem három könyvet a szabadkai rongypiacon, két világlexikont meg egy *Utazás a rejtelmes Tibetben* címűt.

1953

Január 22. Egy emberrel volt máma összeütközésünk. Legjobb, lelki barátommal nádat vágtunk a réten. Délután 2 körül már hazafelé indultunk. A parton azonban leültünk és falatoztunk. Onnan jól beláttuk a rét egész környékét. A mi nádunk a víz szélétől olyan 50–60 méterre lehetett, és szemmel jól odaláttunk.

Egyszer aztán a komám észrevett egy alakot, aki a halhéba rakott kévét dobálja szét, hányja jobbra-balra.

– Te, hallod, én bemegyek, megnézem! – mondtam neki.

– Jó, eredj! – helyeselte a barátom.

Még a feleúton se voltam, mikor az ember – megismertem, a Maskuli Misa volt –, mint aki nincs egészen magánál, úgy kezdett kiabálni:

– Kijé ez a nád? Hogy mertétök mámma vágni?! Nem tuggyátok, hogy mámma nem szabad vágni, mert mámma nádosztás van? Innen égy kévét sé visztök ee!

– Márpedig el is fogjuk vinni mind az egészet – mondtam neki nyugodtan. Erre a szóra aztán még mérgesebb lett, malacszemai vérben forogtak. Ebben a pillanatban a komám hangját hallottam a hátam mögött:

– Mit akar itt maga, mi? Mért bántja a nádunkat? Mért hányt szét. A többi...

– Csönd! A nád nem a tietök! A nádhon né merjetök hozzányúni! – kiabált, és botjával az orrunk előtt hadonászott.

Egy darabig folyt a vita köztünk, aztán egyszer csak az ember botját hirtelen fölemelve, Jóskát fejbe kólintotta. Úgy mókon vágta vele, hogy majdnem elesett.

Hirtelen nem tudtam, mit csináljak. Neki akartam menni, de valahogy nem tudtam, nem mertem. Nem voltunk mink olyan verekedősek, agresszívok. De majd kap ő még, adunk mi neki, hogy megemlegeti, várjon csak, mondtuk.

Maskuli Misának hívják. Jól ismerjük. Tudjuk, szövetkezeti tag.

Február 4-én elkezdtem gyűjteni, leírni a *Magyar Szóban* megjelenő *Tudja-e?* című apró írásokat. Egy teljes kis könyvet tervezek belőlük, világos, kézzel írva, egészen primitív módon.

Február 21-én Pista bátyám hazajött 18 napi szabadságra a katonaságtól. Február 19-én indult Drnišből, és 21-én késő este ért Szabadkára. Így aznap nem jöhetett, hanem Palicson aludt egy közeli rokonunknál, és csak másnap, 22-én érkezett le ide Suplyákra. Nagy örömmel fogadtuk a régen látott testvérbátyánkat, és ez egy kicsit kedvre derítette a sok szenvedés meg sanyargás után. A szabadság azonban nem tartott soká, március hó 8-án indulnia kellett vissza.

Március 16. Tito marsall, Jugoszlávia elnöke London köveire lépett.

Március 18-án délelőtt Tito ellátogatott Cambridge angol egyetemi városba. Először az egyetem könyvtárát tekintette meg és benne az 1470-ben kiadott első Bibliát.

Március 21-én délután Tito elnök elindult haza Angliából.

Március 28. Jósó kihozta a városból a Tolnai új világlexikon I. és X. kötetét (A-Bad és Gőz-Hit). Egyik iskolatársától vette őket. Most csak ezeket hozta. Mert van neki még kettő. De azokat egyelőre olvassa Szabadkán. Így azok majd csak a jövő héten jönnek. Fontos megemlíteni, hogy célunk az összes Tolnai új megszerzése.

Április 5-én Jósó kihozta a másik két lexikont is, amit már említettem. (BurDon és Don-Fel.)

Április 6-án, húsvét napján bementem a városba, azzal a céllal, hogy szétnézek a rongypiacon, és ha találok, veszek pár könyvet.

Piac azonban nem volt, így arra szorultam, hogy megvárjam Jóskát az iskola előtt. Reggel együtt mentünk be, ő a „suliba”, én a sokat emlegetett rongyosra. Aztán elnéztünk vele egy helyre könyvért. Nagyon sajnós azonban, nem sikerült venni, egyes okok miatt. Azt mondták, látogassuk meg őket egy hét múlva újra, akkor többet mondhatnak.

Április 10. Megint azt az átkozott „rongyost” kell említenem, amelyről már annyit írtam naplómban. Azt akarom mondani, hogy ismét meg kellett nézmem.

Két lehetőség állt előttem. De rövidesen kiderült, hogy az egyik se használható. A piaconvásárlás dugába dőlt az eső miatt. A másik dologhoz egy kicsit több reményt fűztem. Legutóbbi adatomban említettem, hogy kaptam egy jó vételajánlatot. Úgy is történt, meglátogattam valakit. Sajnos, itt sem jártam sikerrel. Azt a hihetetlen dolgot mondták, hogy a könyvek elkeltek. Én ezt nem hittem el, és semmit se szólva, elhagytam a helyszínt.

Április 24-én vettem egy lexikont, Tolnait, a 14. kötet (Őr-Rák), hármát pedig meghagyattam – nem volt nálam elég pénz –, a jövő héten fogok elmenni értük. Darabját 160 dinárért kaptam.

Április 27-én elmentem a három könyvért. De megint nem úgy sikerült, ahogy terveztem. Jószóval mentem be a városba korán reggel (ő az iskolába). Megtudván a célomat, azt mondta, ő is vesz ott egyet. Nem tudta, hogy én lefogaltam azokat a könyveket. Akkor se szóltam neki erről semmit, amikor útban voltunk a ház felé. Mikor odaértünk, az asszonynak már csak két lexikona volt, és azok engem illeltek, de a barátom kapzsisága folytán egyik sajnos az ő birtokába került. Ott helyben azonban nem akartam erről szólani neki. Kint mondtunk egymásnak egy-két szót, és elváltunk. A szemrehányás itthon fog következni. Majd letisztázzuk a dolgot. Amíg jóvá nem teszi a bűnét, nem bocsátok meg neki.

Május 3-án, vasárnap megtettük az első fürdést a rétben. Utána elhoztam Jószótól a Tolnai világlexikon 9. kötetét. Csak olvasni kaptam el. A legszükségesebb tudnivalókat kiírtam belőle, a többit csak elolvastam. Két hét elteltével aztán visszaküldtem a könyvet, a műveltség tárá.

Május 4-én Jószó meg egy Szikora nevű barátunk nagy csónakázást vittünk véghez. Azonban majdnem ráfizettünk, mert a rétcsősz megfogott bennünket, és úgy látszott, hogy elveszi tőlünk a csónakot. Az meg nem is a mienk volt, úgy loptuk el. Az alsóludasi tanítók vették bérbe valakitől. Ki volt kötve a víz szélén, de nem is csak úgy kikötve, hanem jól oda volt láncolva egy karóhoz. Mink elszakítottuk a láncot, és elvittük a csónakot. De mégse vette el tőlünk, csak azt a szigorú direktívát adta, hogy:

– Rögtön monnyetök haza a csónyikkal, és tögyétök ee úgy, hogy né lássam addig a vízőn, még mög nem lössz engedve a csónyikázás! Nem tuggyátok, hogy mög van tiltva a vízőn a közlekedés? Nem szabad a halakat zavarni, nyugodtan bandázzanak, mög a többi vízi állatokat. Azok is hagy lögyenek...

Május 30. Jószó kijött a városból – minden szombaton hazajön –, és magával hozott valakit, egy iskolatársát. Az otthoni jelentkezés után eljöttek hozzánk. Elbeszélgettünk. Aznap szép idő volt, és elhatároztuk, hogy csónakázunk egyet az „új tavon”. Hogy miért új, biztos nem tudja senki elképzelni. Megmagyarázom. Ti. az elmúlt években kiszáradt a ludasi rét, és járás lett belőle, úgy, minthogyha nem is egy híres tónak a helye volna, benőtte a fű... Az új rend azonban tett arról, hogy az egykor híres-neves tó visszanyerje régi mivoltát. A Palicsi-tóval

csatorna által összekötve aztán újra megtelt vízzel. Így lett a néhány évig száraz tóból ismét növényben, állatban gazdag hely.

Folytassuk az elbeszélést!

Úgy is történt, ahogy hárman elterveztük. A csónakot elloptuk, s éjfélkorúlig elcsónakáztunk vele, majd hazamentünk. Másnapra is csónakázást terveztünk, de nem sikerült az eső miatt. Hétfőn már vége volt a szép életnek. Jószoék viszont autaztak a városba. Barátom azonban többek közt azt mondta, hogy pár hét múlva itt van az iskolaszünet.

Június 10-én Jószo letette a vizsgát. Az értesítőt még nem kapta meg, úgy mondta, hogy csak 14–15-e után megy be érte. Az eredményt nem tudja még biztosan. Majd később közlöm, hogy s mint.

Most már aztán szabad. Nincs az iskolarend szabályaihoz kötve, melyek – ahogy beszélte – inkább hasonlítanak egy ősrégi, nobilis, mint a modern iskolaszisztémához. Így barátom látva a sok igazságtalanságot, kedvétől megfosztva, de türelmesen kivárva az iskola végét, megszakítja további képeztetését. Hogy úgy lesz-e, ahogy mondta, azért az még nem biztos. Egyelőre itt dolgozik velünk a szövetkezetben. Szóval paraszt lett újra.

Mindennap találkozunk egymással, mint elvtársak. Járunk a rétbe fürdeni. Szabad időnkben sose játszunk, nem szórakozunk, mint más gyerekek, hanem beszélgetünk, komoly, tudományos dolgokról cseréljük ki a véleményünket, politizálunk. Miszerintünk ezek az életben pótolhatatlan fontosak. Ha valamit csinálni akarunk, együtt csináljuk. Ha megoldhatatlannak látszó kérdés áll előttünk, közös erővel (s ésszel) oldjuk meg, ha lehet. Összetartozunk, összetartunk. Közös a sorsunk, összeköt bennünket.

Június 28-án, vasárnap, négy jó barát, úgy határoztunk, hogy kimegyünk Palicsra moziba. Nagy izgalommal érkezünk meg. A filmcím, a plakát és a képek megtekintése után szomorúan kellett megállapítanunk, hogy hiába jöttünk ki, nincs jegy, elfogyott. Nem csoda, hogy minden jegy elkelt, kaubojfilm volt. Ez áthúzta, áthúzni látszott a számításunkat. El voltunk szontyolodva. Aztán gondoltunk egyet. Nagy keserűségünkben azt gondoltuk, hogy bemegyünk a városba. Csakhogy nekik hármuknak annyi pénzük volt csak, hogy mozijegyre futotta, de a villamosra már nem jutott volna. Most az egyszer azonban mellettünk volt a szerencse, mert nálam véletlenül akadt 170 dinár. Kölcsönadtam nekik.

A villamos sebesen száguldott velünk. Az ég nagyon el volt szomorodva, tornyos felhők úszkáltak rajta. Illésbáccsisosan, nagyon zelle-felle idő volt. Egy-szer aztán megeredt az eső, és nagy csöppekben hullni kezdett. Mink nyitott kocsiban ültünk, és megáztunk egy kicsit. A járműről leugrálva gyorsan a mozgóképház felé indultunk.

– Jószo, te erigy, és vegyél jegyeket. Siess, hátha elfogy fél hattól – szoltam a barátom figyelmébe –, mert akkor kárnak jöttünk be.

Mielőtt elment volna, egy suhanctól megtudtuk, hogy fél hattól a 25 dináros jegy már elfogyott, csak 40 dinárost lehet kapni. Ez borzasztó volt.

Egy darabig álltunk, tanakodtunk, mit csináljuk, amikor valamelyikünknek eszébe jutott, hogy menjünk 8-tól. Hárman rögtön benne voltunk, helyeseltük ezt, a negyedik azonban tiltakozott.

– Gyerünk, ne várjuk meg! – mondta. – Én nem maradhatok olyan sokáig, kikapok a fatertől. No, gyertek, menjünk! Nézzétek, hogy el van borulva, az éjjel még nagy eső lehet. Akkor hogy megyünk haza? Jöttök vagy nem, én megyek – szólt határozottan –, szervusztok.

Nagyon sajnáltuk, hogy elment, de nem tehettünk róla. Tehát hárman abban állapodtunk meg, hogy 8-tól megyünk. Igaz, egy kicsit mi is gondban voltunk. Attól féltünk, hogy amikor kijövünk a moziból, nem lesz már Palicsra villamos – nem ismertük a járását –, akkor aztán mehetünk 16 kilométert a sötét, esős éjszakában, mire hazaérünk.

Megvettük a jegyeket. Pár perccel később, amikor megtudtuk, mert megtudakoltuk, hogy meddig jár a villamos, mikor indul kifelé az utolsó, megnyugodtunk.

Amikor megváltottuk a jegyeket, háromnegyed öt körül lehetett, ami azt jelentette, hogy még a félnégyesek vannak bent. Volt még két óránk és negyvenöt percünk.

– Most már mehetünk – szóltam a barátomhoz fordulva, mikor a stáció óráján a nagymutató a hatosra ért. Negyedórával később bent ültünk a kényelmes, jól berendezett teremben. A film, amit néztünk, egy amerikai film volt, színes, címe: *Az eltört nyíl*. Legalább két óra hosszáig tartott. Egyik barátunk – Szikora – majdnem elszédült a filmen játszódó események, verekedések, lövöldözések miatt. Az is szerepet játszott ebben, és minket is megkínzott nagyon, és nem is tudtuk úgy élvezni a filmet, mert közel ültünk a vászonhoz, a második sorban, oda szólt a jegyünk. Az volt a legolcsóbb hely. Úgyhogy el is kompult egy kicsit a barátunk. A filmnek fél tízkor lett vége. A teremből kilépve olyan sötét volt, mint a zsákban, alig láttuk egymást. Egy megállóhoz mentünk. De legalább fél órát kellett még várnunk, míg egy kocsi Palics felé indult.

A végállomáson gyorsan leugráltunk. Valakinek az az ötlete támadt, hogy szaladjunk egy kicsit. Kabátot nem vittünk, ingben voltunk, és fáztunk.

Nekifogtunk hát szaladni. Elejében frissen szedtük a lábunkat, de mikor már körülbelül egy kilométert lenyomtunk, lassabbra fogtuk az iramot. A vége az lett, hogy hazáig futottunk – hat és fél kilométer –, anélkül, hogy megálltunk volna. Az iskolánál elváltunk, de előbb még megszedtük, jobban mondván a többiek megvámolták az iskolakert teljesen zöld barackját, amely ilyenkor még savanya, mint az ecet, és fanyar, akár az olajbogyó, összehúzza az ember száját. Komáim jól betörülköztek, megtömték a zsebeiket, telerakták a keblüket, az

ingük alját, aztán szétszéledtünk. Én azért nem vettem részt a lopásban, mert nem szeretem a savanyát.

Másnap majd elszakadt a lábam a sok szaladástól, alig bírtam ráállni.

Július 12-én délután fájni kezdett a kezem, és erősen dagadt. A szövetkezetben voltam kévét hányni. A kévehányás nehéz munka, kivált nekem, ilyen fiatalnak (16 éves vagyok). Megerőltettem magam. Estefelé már alig bírtam földobni a kévét a kocsira, de a villám sem volt megfelelő, a nyele feltörte a tenyeremet. A törést én lecsíptem, és kész volt a baj. Két álló éjszaka szenvedtem rá, aludni se bírtam. Nappal meg még jobban fájt. Nem bírtam tovább, kimentem Palicsra az orvoshoz. Borogatást rendelt. Kaptam kis apró tablettákat is, amelyeket meg kellett inni. Nem használt.

Tizenötödikén anyával bementünk Szabadkára a sebészeti klinikára. Vizsgálat után azt mondták, hogy föl kell vágni a tenyeremben levő daganatot, és kipucolni. Az operáció meg is történt nemsokára. Irtózatossá éreztem, ott voltam, hogy elszédülök. De kibírtam. Utána egy injekció, és kész. Most kezelésre járok.

Július 14-én Pista hazajött, végleges szabadság, leszerelt. Két esztendőt töltött Dalmáciában, Knin város környékén. Utóbb muníciót őriztek fönt a hegyekben. Most már itthon van. Itthon, ahol a végleges szabadság első napjait tölti békén, pihenve.

Július 15-én néztünk egy színes amerikai filmet Szabadkán. A *vadállatok védelmében*, ez a címe. Nagyon jó, természetes, valóságghű film volt. Utána mentünk a cirkuszbá. Hetven dináromba került.

Július 17-én vettem egy lexikont (*Révai Nagy Lexikona*, 12. kötet). Ára 400 dinár volt.

Július 20-án vettem még egy lexikont, ezt is 400-ért. (*Új Idők Lexikona*, a 13. és 14. kötet, egyben.)

Július 25-én Jósó elvesztette az ún. Bowie kését (ejtsd: bói), melyet 500 dinárért vett a városban. A rét szélén, fürdés után vesztette el. A Kádár-kopolyában fürdöttünk. A parton a magas fűben vezető, kitaposott csapáson haladt Jósó meg két nagyobb másik legényke. Jósó ment elől, a kés a hátára vetett nadrágja zsebében volt. Ötven métert mehettek, amikor Jósó észrevette, hogy nincs a kés. Visszafordult, de nem találta sehol. A gyanú a két legényre szállt. Később, én is ott voltam már, felszólítottuk őket, hogy adják elő a törkést. Ők azonban hevesen tiltakoztak. Azt mondták, ha nem hisszük el, kutassuk ki őket... A gyanú tovább is a két legényen fekszik, akik egy kicsit lemaradva a Jósó nyomában haladtak.

Július 26-án néztünk egy jugoszláv filmet, címe: *Az utolsó nap*.

Július 28-án voltam utoljára átkötésen.

Augusztus 2-án néztünk egy amerikai filmet, címe: *Hely a nap alatt*.

Augusztus 1-jén Irént hazaküldték a kórházból, mert nem tudták megállapítani, meg kell-e operálni vagy nem. Egy cédulát írtak, hogy azzal menjen le Újvidékre, és keresse meg a Swartz Péter nevű orvosprofesszort. Neki van egy olyan gépe, amelyikkel meg lehet tudni, végrehajtható-e az operáció.

Augusztus 3-án este Irén apával elindult a nagy útra. Negyediken reggel 3 órakor indult a vonat a szabadkai állomásról, és délelőtt már odaért velük, időben. Délután 2-kor már minden készen volt. Az orvos gépével megállapította, hogy nincs semmi baj, nem kell még megoperálni Irént. Utána egy cédulát írva a szabadkai kórháznak, elbocsátotta őket. Este 10-11 körül értek haza.

Augusztus 8-án elkészítettük Jósóval a pecákat, és megkezdjük az orvhalátszatot a Ludasi-rétben. (Kosztos horgászat.)

Augusztus 9-én levettem (jobb) kezemről a fáslit, meggyógyult. Ugyanezen a napon néztünk egy jugoszláv filmet, a címe: *Frozina*.

Augusztus 12-én abbahagytuk a horgászatot, mert négy napja, hogy halászkodunk, de még egyetlen halat se fogtunk. Egy helyen jól beettünk, de akkor se fogtunk semmit, hiába kotonyáztunk a vízben. Abbahagytuk. Reménytelen.

Augusztus 15-én néztünk egy angol filmet Palicson, címe: *A szökevény*. Az úton odafelé egy helyen vettünk dinnyét. Eszegetés alatt Jósó, akinek szokása a késsel játszani, kést, bicskát csapkodni, állíttatni bele a földbe, dudellázni vele, véletlenül belevágta bicskáját a lábamba, hogy csak úgy bugyogott belőle a vér. Valami főeret talált el. Én azonban gyorsan elintézttem a dolgot: erősen elszorítottam az eret, és rendben volt. Mehettünk a moziba.

1953 nyarán megtanultam úszni a Ludasi-rétben.

Augusztus 22-én néztünk egy amerikai filmet Szabadkán, címe: *A víz alatti harc hősei*.

Augusztus 25-én szép holdas este volt, és hárman kint aludtunk a rét alatt. Éjfél körülig beszélgettünk, aztán szénával betakarózva elaludtunk.

Augusztus 26-án délután fogtunk egy szép nagy, 30–40 centis halat az ún. borigatóval (más szóval töszí-vöszí), melyet egy rétparti háztól kértünk el. Csak egyet fogtunk. Este jóízűen megettük, én, Jósó és Bozsik. (Ez a Bozsik iskolatársa Jósónak; 25-én kijött hozzájuk látogatóba Szabadkáról. A komám bement pótvizsgázni, és együtt jöttek Ludasra.)

Augusztus 29-én néztünk egy angol filmet Palicson, címe: *Sasok völgye*.

Szeptember 5-én néztünk egy amerikai filmet Palicson, címe: *Mildred Pirs*.

Szeptember 12-én néztünk egy jugoszláv filmet Palicson, címe: *Mito gyerek*.

Szeptember 14-én vettem a városban 5 darab Rautman-féle Magyar lexikont (a 6., 8., 9., 10. és 16. kötetek).

Szeptember 19-én néztünk egy amerikai filmet Palicson, címe: *Viharvert hegycsúcsok*.

Szeptember 26-án néztünk egy olasz filmet Palicson, címe: *Csoda Milánóban*.

Szeptember 28-án vettem három könyvet a szabadkai rongyoson. 1. *Földrajzi zsebkönyv*, 2. *Világrészek*, 3. *Ásványtan és vegytan*.

Október 1-jén fogtunk, azaz fogott Szabó Anti, a Sztarek veje, 23 darab halat a rétben a mi borigatónkkal. Nekünk adott 10-et. Ettől a naptól kezdve aztán mink is belejöttünk a halfogásba. Mindennap halat eszünk.

A szép élet azonban nem sokáig tartott. A csősz megfogta a halászokat, és elvette a halfogót a zsákkal együtt.

2. IRKA

Október 3-án néztünk egy német filmet Palicson, címe: *Nászéjszaka a mennyországban*.

Október 9-én Jószóék elhurcolkodtak a Mukity-tanyáról le a Kazi-tanyára, amely az előbbtől egy olyan másfél kilométer távolságra lehet.

Október 10-én néztünk egy amerikai filmet Palicson, címe: *Riadó az utcán*.

Október 16-án vettem két könyvet Szabadkán. 1. *Vasárnapi könyv*, 2. *Világrészek földrajza*.

Október 17-én néztünk egy osztrák filmet Palicson, címe: *Halhatatlan keringő*.

Október 23-án vettem 8 darab könyvet a piacon. 1. *Franklin kézi lexikona*, 2. kötet, 2. *Természettudományi közlöny* (7 darab).

Október 25-én néztünk egy amerikai filmet Palicson, címe: *Vadnyugat törvénye*.

Október 28-án idézést kaptam, hogy a 37-beliek jelentkezzenek a palicsi Odborban katonai ügyben. Szóltam Jószónak, és másnap, 29-én elmentünk. Ott beírták a nevünket egy könyvbe, a születésünk helyét és idejét, a házsámunkat, miegymást. Evvel megvolt az első lépés katonai dologban.

November 1-jén néztünk egy angol filmet Ludaspusztán a Szövetkezeti Otthonban, címe: *Lányok a rács mögött*.

November 3-án Jószóval cseréltünk könyvet. Én adtam egy *Franklint*, a 2. kötetet, ő adott nekem két *Tolnait* (Don-Fel és Göz-Hit).

November 8-án néztünk egy mexikói filmet Palicson, címe: *Egy nap az élet*.

November 14-én megint cseréltünk könyvet Jószóval. Én adtam egy *Révait* (Kontúr-Lovas), ő adott két *Tolnait* (Kob-Lak és Lak-Mag), és hozzáadott még egy szótárt, németet.

November 15-én néztünk egy amerikai filmet Palicson, címe: *Neptun leánya*. Továbbá, ezen a napon meghívtak bennünket lagziba a Tetejesék (ludaspusztai rokonok). Huszonkettedikén lesz megtartva az esküvő.

Huszonkettedikén elment a lagziba apa, anya, Irén, Karsci és Laci. Ketten, Sanyi meg én, itthon maradtunk őrizni a házat. Ezen a napon volt az úgynevezett Katalin-búcsú Libáson (Ludas). Én is elmentem 20 dinárral. A bolondkocsira

nagyon szerettem volna felülni, de arra nem jutott. (Valamikor hajtottam Ludaspusztán, öt kört egyért.)

November 29-én bementünk Jószóval Szabadkára. Urbán János hívott meg bennünket. A múltkor erre járt felénk, és meglátta Jószó festett munkáit. Barátom elmondta neki, hogy én is festegetek. Akkor szólt, hogy keressük fel, majd elvezet minket egy festőhöz.

Elmentünk Urbán lakására. Örömmel fogadott bennünket. Beszélgetés közben adott egy-egy saját verseit tartalmazó kis könyvet. Utána pálinkával kínált. Elfogadtuk. Aztán a festőhöz mentünk. A neve: Petrik. Képeinket megnézve, csak annyit mondott, ha ráérünk, néha menjünk el hozzá, és vigyünk új képeket. Megígértük neki.

Utána moziba mentünk. Francia filmet néztünk, a címe: *Hulot úr nyaral*.

December 6-án néztünk egy amerikai filmet Palicson, címe: *Bambi*.

December 11-én vettem egy könyvet a piacon: *Mindentudó kis lexikon* (a-tól zs-ig), 300 dinárba került.

December 20-án idézést kaptam, hogy másnap, 21-én reggel 9 órára jelenjek meg Palicson az Odborban. (A 35-, 36- és a 37-belieket hívták.) Lehetőleg felöltözve, ünneplősen, mondta a kézbesítő Mikovics, mert parádé is lesz. El is mentem. Ott csináltunk egy pár díszlépéses kört az utcán a központban, utána megkezdődött a beszéd szerbül és magyarul. Szerbül egy tisztféle, magyarul a ludasi származású Takács Lajos, a palicsi Odbor elnöke beszélt.

1954

Január 9-én az Egyletben voltam. Egy színdarabot mutattak be, Sulhóf József *Kidőlt a májusfa* című 3 felvonásos vígjátékát. Noszián Sándor felsőludasi néptanító (nemrégén még nekem is tanítóm) hozta színre.

Január 10-én a falu festő-piktora, Bogyó Pityu eljött hozzánk, és elhívott, hogy segítsék neki festeni a bábszínház kulisszáit. Pár napig ott voltam nála.

Az elmúlt években egyszer azt kérdezte tőlem, akarok-e beállni hozzá piktorinasnak. Nem volt mit tennem, beleegyeztem. Mert tudniillik én nem szobafestőnek készültem, hanem festőművésznek, de az sehogy sem akart sikerülni, így elhatároztam, nem bánom, akármit is csinálok egyelőre, a fő, hogy csak festeni lehessen. Az igenlő válasz után így beszélt:

– Tavaszra, ha megkapom a diplomát, elviszlek és kitanítalak, úgyhogy nemcsak szobafestő, hanem címtábla-, kulissza- és tájképfestő is leszel. Leszerződ-tetlek, és három év után fölszabadulsz...

Ennek már nagyon örültem.

Január 18-án estére behívták a *Vörös Zászló* szövetkezet irodájába a földeseket, vagyis azokat a tagokat, akik belépéskor földet vittek a közösbe. Az

irodában azt mondták, hogy mindenki mehet, amerre akar, viheti a földjét. Tehát felbomlott, szétment a szövetkezet. Szélnek eresztették a tagságot. (Hallottuk, hogy az egész országban megszűnt, megszűnik ez a fajta közös termelési mód.)

Szóval megszűnt a *Vörös Zászló*, kész volt, vége volt. A helyén állami birtok lesz. Aki akar, az dolgozhat itt tovább mint állandó vagy szezonmunkás, tagként, beiratkozva, illetve napszámban. Mi kivettük a hat és fél hold kapott földet a három kapa szőlővel, és elhagytuk a szövetkezetet.

Január 27-én volt egy értekezlet, ott azt mondták, hogy el kell hagyni a házat azoknak, akik kiléptek, és konfiskált szövetkezeti házban lagnak. Ez miránk is vonatkozott. Nagy bajban vagyunk, mert pakolni kell, de nincs hova. Most vagy csinálkozunk vagy árendálunk.

Várjuk a továbbiakat.

Február 14-én néztem az Egyletben egy 4 felvonásos mesejátékot, a címe: *Hófehérke és a hét törpe*. Diákok adták elő. Sanyi, az öcsém is játszott benne. Délután két órától néztem. Rendezte Rozs Mária tanítónő.

Február 21-én néztem egy amerikai színes filmet, címe: *Láng és nyíl*.

Február 27-én néztem egy színdarabot az Egyletben, címe: *Sárga csikó*. Három felvonás. Betanította Bogár László néptanító.

Február 28-án néztem egy francia filmet Palicson, címe: *Mindannyian gyilkosok vagyunk*.

1954 első hónapjaiban megkezdtem az irodalmat.

1954 elején minden szövetkezet felbomlott az országban, és állami birtokká alakult át.

Március. Írattunk házhelyet Hajdújáráson. Az állam ad 300,000 dinárig kölcsönt építkezésre. Ezt az összeget húsz év alatt kell visszafizetni. Azt is halljuk, hogy az állam fel is építi a házat, ha kell. De az még nem biztos. Majd meglátjuk, hogy fog alakulni. De ahogy apámtól hallom, nem túl jók a kilátásaink.

Március 18-án kihoztam az egyleti iskola könyvtárából két kötetben Jókai összes verseit. (Április hó 2-án vittem vissza.)

Március 30-án apával bementünk a városba Perčić doktorhoz, mert a szívemet kórosnak éreztem. Még a tél utolsó napjaiban elkezdett gyorsan, néha irtó gyorsan verni, úgyhogy aludni se bírtam, és nagyon fájt. Elmentünk az orvoshoz. Megvizsgált, de receptet nem adott, azt mondta, menjek el hozzá másnap, 31-én, majd a vesémet is megnézi, és a receptet is kiállítja. Harmincegyedikén 7 órakor ott voltam. Az apáca vért vett és kielemezte. Délután 3-kor hazajött az orvos – a szabadkai kórház szívfülőorvosa –, és megvizsgált, aztán kiállította a receptet. Kétféle orvosságot kaptam: 1. phenobarbiton (30 tabletta; naponta 3×1-et kell lenyelni belőle), 2. aneurin (30 tabletta; naponta 3×2-t kell lenyelni az előbbivel egysszerre). Az orvos azt mondta, ha elfogy, menjek el hozzá megint.

Április 4-én néztem egy amerikai színes filmet Palicson, a címe: *1001 éjszaka meséi*.

A 8 napos katonai előképző táborban történt események leírása.

Április 6.

Jószó fél kettő körül betoppant hozzánk. A pokróc katonásan a vállán, keresztben, táska a kezében, amely jól meg volt tömve biztos mindenféle szükséges jó falatokkal. Négyre kellett odaérni a Domhoz, tehát volt még időnk – a Dom körülbelül két kilométerre van tőlünk –, de azért lassan készülni kezdtem: a pokrócot összecsavartam, tányért, kanalat meg egy kis harapnivalót tettem a táskába, és elkészöntem. Csúnya szél fújt aznap. Mikor odaértünk, nem volt még senki. De hamarosan jöttek mindenfelől, szinte özönlöttek a legények. Közben hoztak egy kocsi kenyeret, és a pincébe levitt padokra rakták. Nemsoká hoztak egy kocsi szalmát is. Behordtuk a nagyterembe. Ez azonban nagyon kevésnek bizonyult 240 valahány személy részére. Ezután felsorakoztunk az udvaron kor szerint. Egy kis beszédet mondtak, a szabályokat ismertették velünk. Később bevonultunk a szálláshelyre. Én, Jószó és Szikora föl a színpadra kerültünk, ahol alig volt alattunk szalma. Megvacsoráztunk (mindenki a magáéból), és lefeküdtünk. De aludni nem lehetett a nagy ricsajtól körülbelül 10-11 óráig. Később elálmosodott és elcsöndesedett, lenyugodott a nép, és mély álomba merültünk.

Április 7.

Reggel fölkeltek, de egész későn, felöltöztünk, megigazítottuk az aljunkat, megmosdottunk, már aki, és nemsoká következett a reggeli (a sajátból). Később sorakozó. Glédába állítottak bennünket, aztán beosztottak kit ide, kit oda. Mi, három jó barát, az első vod harmadik četa kereteibe kerültünk. Minden četa parancsnoka lajstromba vette a legénységét. Ezt a névsort aztán minden reggel elmondta. Az előbbieket végeztével egy parancsnok felolvasta a tábor alapszabályzatát, természetesen szláv nyelven, s így én nem értettem meg. Aztán voljno, pihenj lett. Nemsoká megint hoztak egy kocsi szalmát, azt is behordtuk. Ez már jó elég volt. Most azonban nem fönt a színpadon, hanem a teremben kaptunk helyet, az egyik ablak alatt. Délben sem adtak enni, így újra csak a hazaira szorult mindenki, már akinek volt, maradt. Nekem volt, igaz, csak pár falat, fél fogamra se elég, pedig nagyon éhes voltam, már kopogtak a szemeim. Délután hoztak egy kocsi fapuskát meg néhány igazit, továbbá egy rakás kézígránátot – természetesen fából, a végükön nehéz vaspánttal – és céltáblákat meg sok más katonai eszközt, melyekkel később a háborúzást tanultuk. Délután szabadok voltunk. Vacsorát már kaptunk, amely egy jókora darab kenyérből és valami paprikásból állt. Kilenckor takarodó.

Április 8.

Reggel négykor már ébren volt a tábor, a riadót azonban csak ötkor fűjták. Öt óra öt perckor zbor, sorakozó. Negyed óra gimnasztika, utána voljno. A frustok kávé és kenyér volt. (Ez volt a reggeli aztán végig, nyolc napon át, azaz csak egyszer nem.) A kávé nagyon rosszul volt elkészítve, egy szemet sem volt édes. Kevés szaharin volt benne. (Szaharint használtak végig az ottlétünk alatt.) Sokan kiöntötték. (A tábor körül 3-4 hordó állt ilyen és hasonló célra. A hordók úgy félig tele voltak a táborozás végén.) Volt, aki megette a kávéját, volt, aki nem. Én megettem. Utána alig értem rá elmosogatni, zbor! Délután kettőig gyakorlat, nem messze az otthontól. Aztán haza, ebéd. Egyszer csak Szikora Péter azt mondja: „Te, Jóska, itt járt az anyád, hozott önni, de mán eemönt, mee nem győzött várni. Bent van nálunk, amit hozott.” Ki voltam már éhezve nagyon valami jobb falatokra, és rohantam, mint az örült, be a Szikoráékhoz – mert ők akkor épp itt, a Szövetkezeti Otthon egyik melléképületében laktak – és ebéd után jól megebédeltem. Délután szabadok voltunk. A szokott időben vacsora, majd 9-kor takarodó.

Április 9.

Öt órakor kelés, rögtön utána zbor, negyedóra gimnasztika, takarítás, frustok – természetesen kávé, de most nem olyan lötyty, moslék, mint az első volt. Később kiosztották a fapuskákat, azaz nem osztották, mert azok a falhoz voltak állítva, s ki-ki megfogott egyet, és indultunk ki a gyakorlótérre. Két órakor vissza haza, ebéd. Érdekes megemlíteni, hogy mikor kettő után bementünk, a ház előtt, kint a Kanizsai út szélén, a füves árokban, az árokparton, a gyöpre telepedve, mindenfelé, szanaszét töméntelen sok ember, férfi, asszony, legény, csitri várakozott. Ki a fiához, ki az öccséhez, testvérbátyjához jött egy kis hazaival, abban a hiszemben, hogy az biztos éhezik. De ebben tévedtek, mert ennivaló volt bőven. Mindég jó csapóst volt a csajka. Hogy nem a fogunkra való (csak néha-néha), arról már nem tehetett egyikünk se. Nagyjából elég volt, és hát, mondjuk, jó is volt a koszt végig. Délután emberek jöttek a városból, és az ifjúság általános teendőiről beszéltek, utána nemsoká vacsora, kilenckor pedig lefekvés.

Április 10.

Ötkor ébresztő, öt perccel később zbor, sorakozó, majd negyed óra gimnasztika, utána reggeli, később gyakorlatozás a tábortól mintegy fél kilométer távolságra. Kettőkor vissza a táborba, ebéd. Ezekben a percekben érkezett meg az anyám egy kis hazai jóval. Mind a kettőnek nagyon megörültem. Ebéd után, amely ígyesen már a második volt és fölséges, nem akadt semmi dolgunk, ki erre, ki arra, szédelegtünk az udvaron, kóvályogtunk, szeledáltunk. Nemsoká azonban megint jöttek az ifjúságtanítók, amit már kezdtem unni. Hat órakor vacsora, kilenckor takarodó, mely után mindenkinek aludni kell, vagyis hát kel-lene, ha lehetne azon a szűk helyen – egy embernek kb. negyven-ötven centi

széles „ágy” jutott (mi hárman nem sokkal több mint egy pokróc szélességű helyet birtokoltunk) –, meg aztán, ha cipő, régi harisnya, nadrág, kabát, szvetter rajta, nemigen bírsz aludni. (Ezek a ruhafélék – a nadrágot kivéve, amely egyáltalán nem –, azt hiszem, kétszer voltak levetve rólam a nyolc nap alatt.) Hogy mért van így, arról nem írok. Aki elmegy valaha a Jugoszláv Hadseregbe, majd elgondolkozik rajta, és megtudja. Ha valaki nem látott még „kanalas sereget”, majd látni fog.

Április 11.

Szent napra, vasárnapra ébredt a tábor. Nagytakarítást rendeztünk a sorakozó után: az Otthon körül található szemetet, papírt, darab fákat, szétszórt szalmát (szálanként) kellett összeszedni. Utána reggeli. Fél egyig (ma is!) gyakorlat, majd vissza a helyünkre, ebéd. Ekkor ért oda Pista és Irén (idősebb testvéreim) egész halom ennivalóval. Jól belaktam. Vasárnap volt, kellett is. Háromra moziba mentünk Palicsra. Egy színes angol filmet néztünk, címe: *A bűvös doboz*. Utána vissza. Este fél hatkor apám öccsének a fiával, Ferivel hazakéredzkedtünk: nekem a cipőm, neki a pantallója szakadt el. Fél kilencre kellett visszaérnünk. Tizenöt percet késtünk, de nem szóltak semmit. A sereg már javában horkolt. Húsz perc múlva mi is az igazak álmát aludtuk.

Április 12.

Reggeliig a szokott dolgokat csináltuk, utána gyakorlatozni mentünk, de nem az ismert, régi helyek egyikére, hanem, csodák csodája, a mi házunkhoz közel elterülő kaszálóra, a Pipi-tanya gyöperé, tehát majdnem otthon voltam. Amikor csak pihenőt kaptunk – óránként tíz percet –, mindig hazaléptem. Kettőkor vissza a táborba, ebéd. Három-négy körül jött két orvosnő vagy mi, akik betegségekről, valamint balesetekről és az elsősegélynyújtásról beszéltek – egyik szerbül, a másik magyarul. A vacsora nagyon jó volt, csak kevés. Kilenckor takarodj.

Április 13.

Reggel ötkor keltünk, és ebédig a már unalomig ismert dolgokat végeztük. Később megint ifjúsági nevelés. Aztán vacsoráig csak a nagy egyhangúság, unalom, semmittevés, lézengés az Otthon körül. A vacsora sült krumpli volt. Nagyon jólesett. Kilenckor a trombitás, Márki Pista, takarodót fúj.

Április 14.

Jókedvvel ébredtünk, mert tudtuk, ez az utolsó napunk itt. Sorakozó után mindenki kihordta a motyóját az udvarra (így szólt a parancs). Mi Szikora Péterékhez vittük át a mienket. Délig még a harcászat, majd ebéd. Utána mindenki magához vette a sajátját (volt, aki a másét is, mert ellopta). Sorakozó. Körülbelül másfél óra hosszáig beszéd – először Rácz Pál, a tábor főparancsnoka, utána az Odbor egyik pocakos embere szólt hozzánk. Rácz később azt mondta még, hogy mindenki kap egy könyvecskét, melyet alá kell írnia. A könyvecske

osztása ábécé sorrendben történt, úgyhogy mink csak a vége felé kerültünk sorra, vagyis az Sz., V. miatt – Szikora, Vlaovics.

Jó estefelé érkeztem haza.

Április 20.

Néztem egy német filmet Ludason, címe: *Strauss testvérek*. Ez az első film ebben a faluban. A vetítésen igen szép számban voltak jelen a ludasiak, annak ellenére, hogy későn jelentették az előadást.

Április 23-án megint voltam Perčić doktornál. Megvizsgált, és újra felírt valamit. A gyógyszert másnap vettük meg, neve *glutamin*, és 100 tabletta van a dobozban.

Április 27-én néztem egy jugoszláv filmet Ludason, címe: *Bakonja Brno apát*.

Május 5-én néztem egy amerikai filmet Ludason, címe: *Amikor Miki hazaér*.

Május 11-én néztem két filmet. Az egyik: *Egy nap az élet* (mexikói film), a másik: *Vadnyugat özvegye* (amerikai film).

Május 27-én elhurcolkodtunk – mert elzavartak bennünket – a Ludasi sor 1. alól a 140-es szám alá. Ez a ház a Ludasi sortól körülbelül másfél kilométer távolságra van – a Kanizsai út és az Újsor közt, bent a földekben, közel a Cvíjó úthoz – és illik rá a „lerombolódott, romos tanyaház” elnevezés. (Az istálló tejének a fele hiányzik.)

Roszsabbra fordultak a kilátásaink.

Május 19-én néztem egy olasz filmet Ludason, címe: *Charlie Chaplin fesztiválja*.

Május 30-án néztem egy osztrák filmet Ludason, címe: *Gyerekek a Práterből*.

Május 31-én újra fölkerestem Perčić doktort a „szívkórral”. Vizsgálat után megint fölírt valamit. Ez kanalas orvosság volt, szirup, melyet *vitál* néven kaptam meg a patikában. Kis üvegben van, és pedig apró szemcsékben. Naponta 3×1 késhegnyit egy kanál vízben feloldva kell fogyasztanom.

Június 6-án néztem egy amerikai filmet az Egylet-iskolában, címe: *Oklahoma gyermeke*.

Június 12-én néztem egy amerikai filmet Ludason, címe: *A nagy tánc*.

Június 26-án néztem egy amerikai filmet Ludason, címe: *Tegnap született*.

Június 27-én néztem egy színes amerikai filmet Szabadkán, címe: *A vörös kalóz*.

Június 30-án a szabadkai ócskáson vettem egy Petőfi összes költeményeit tartalmazó könyvet, hatvan dinár volt.

Július 3-án néztem egy francia filmet Ludason, címe: *Tiltott játékok*.

Július 8-án voltam a faluba kijáró orvosnál torok- és mandulalob miatt. Írt gyógyszert, kétfélét. 1. plivit C, 20 pirula (3×1 naponta), 2. sulfatiazol, 20 pirula (4×2 naponta).

Július 9-én néztem egy amerikai filmet Ludason, címe: *Díszfelvonulás az őserdőben*.

Július 19-én megint voltam Perčičnél. Kaptam tőle 10 darab injekciót. Érbe kell fölshednem.

Július 29-én elhoztam Vajda János összes költeményeit az Egyleti iskolából, Ica tanítónőtől. Egy kötet.

Júliusban szorosabb barátságot kötöttem Dóró Sándorral. Mind a ketten egy utat, az írás nehéz útját választottuk, ezen haladunk, e rögös úton, egymást segítve.

Augusztus 4-én visszavittem a tanítónőnek Vajda költeményeit, és elhoztam József Attila verseit.

Augusztus 18-án néztem egy francia filmet Ludason, címe: *Hajnali kivégzés*. Ugyane napon elkértem Nagy Torma Misi barátomtól olvasni Arany János összes költeményeit. Augusztus 25-én néztem egy osztrák filmet Ludason, címe: *Ne játssz a szerelemmel*.

Augusztus 26-án jelentkezni kellett Palicson a Paračnál (katonai referens). Ott megtudtam, hogy megint „táborozás” lesz az Otthonban. Szeptember 2-án reggel kell megjelenni kint az Odbor előtt, fölserelve és 500 dinárral a zsebben.

Az újabb katonai előképzés megtörtént. Úgy folyt le hajszára, mint az előbbi. Szeptember 9-én fejeztük be.

Szeptember 11-én a palicsi és a Palics környéki iskolák direktora meg egy ismeretlen úriember váratlanul beállítottak hozzánk. Rövid beszélgetés után elárulták jövetelük célját. Kovács direktor úr így szólt: János bácsi, mi a Noviszádi Rádió megbízásából kerestük föl magát mint zenészt, és pedig azért, hogy dalokat vegyünk föl. Biztos tud sokat, mint általában a falu népe és zenészei... Még sokáig folyt a beszéd. Azt is elmondták, hogy másnapra tervezték a fölvételezést, épp vasárnap van. Apám beleegyezett, meg hát a Sanyi öcsém, mert tudniillik ő is jól és szépen cimbalmozik. És őt is megkérték, hogy játsszon másnap. Aztán rámterelődött a szó. Ugyanis apám intett, hogy vegyem elő a festményeimet. Én huzódzkodtam. Kovács úr meghallott valamit, és kíváncsian érdeklődni kezdett. Előhoztam hát a képeimet. Mindketten megnézték azokat. Aztán az iskoláim után érdeklődtek, főleg Kovács. Sajnos, csak kevés négy osztályt mondhattam. Kovács direktor úr határozott hangon kezdett beszélni: A gyerekeknek nagy tehetsége van, az iskolával azonban gyöngén áll, de az nem baj. Én személyesen fogok valamit tenni, hogy továbbtanulhasson, ha akar, meg ha engedik, János bácsi. Apám hogyne engedett volna. És nekem is nagy kedvem volt hozzá. Megegyeztünk, hogy mint magántanuló folytatam az iskolát Palicson. Ő vállalta a könyvek beszerzését.

Aztán apám elárulta, hogy van egy zenei lexikonom. A noviszádi ember, mikor ezt meghallotta, kíváncsi lett rögtön. Kérésére elővettem a könyvet. A vége aztán az lett, hogy megvette 500 dinárért. Ez nekem nagy örömet okozott.

Apámtól azzal távoztak, hogy másnap reggel 9-kor találkoznak a szövetkezet irodájában. Tőlem pedig, hogy Kovács úr hamarosan küldi a szükséges iskolai könyveket.

Nekem azonban későn jutott az eszembe valami. S azt pár nap múlva egy versben megírtam Kovács direktor úrnak.

A vers töredékesen így hangzik:

Bocsánat, Kovács direktor úr,
A minapi szavam helyett egy új,
Az igent porba vágta a nem,
Azért született e költeményem.

Tehát, mit akkor szentesítettünk,
Érvénytelenítem beszédünk
Erre csak egykor vesztegeltem,
Sötét volt,
Vaksötét akkor még köröttem.

Hányszor lemondtam a tervről,
De később újfent előlről
Roskadoztam, félig össze is tört
A küzdelem,
Amíg kicsiszoltam a rozsdától
Szellemem.

Szeptember 18-án néztem egy filmet, franciát, Ludason, címe: *Albert*. Ugyane napon néztem egy 4 felvonásos színdarabot is az Egyletben, címe: *A miniszterné*.

Szeptember hónapjában – Jósó által – a palicsi könyvtárban rátaláltam a régen áhított könyvre: Czuczor–Fogarasi: *A magyar nyelv szótára*. Ez a könyv, amely úgy látom, igen sok kötetből áll, az én utamon a legnagyobb fontossággal bír.

Szeptember 22-én vettünk egy tehenet Engi, Jacsó Jánostól, 49 000 dinárba került. Neve: Virág. A teje most 8-9 liter körül ingadozik napjában, és elsőrendű. Hetente kétszer viszem a városba egy házhoz, oda, ahova már az Engiék is hordták. Így aztán minden piacot megnézhetek. Ott volt és ma is ott van az én kincsesbányám. Ott vannak a könyvek...

(Folytatjuk)

Kiss Ernő

... Nyugalmazott egyetemi tanár
... ekiss@tf.uns.ac.rs

R. J. BOSCOVICH TANAINAK KÖVETŐI A MAGYARORSZÁGI FIZIKUS KORTÁRSOK KÖRÉBŐL

*Followers of R. J. Boscovich's Doctrines from the Ranks of
Contemporary Hungarian Physicists*

*Sledbenici učenja R. J. Boškovića iz redova fizičara
savremenika u Mađarskoj*

Tanulmányomban röviden bemutatom R. J. Boscovich főművének hatását a magyarországi kortárs fizikusokra, P. Makóra és A. Radicsra. Úgyszintén szólok a kortárs teológus, forradalmár és fizikusról, I. J. Martinovicsról is, a természettudósról. Az ismertetett fizikusok élete, tevékenysége és környezete rámutat a XVIII. századi Magyarország sokszínűségére, amely előrevetíti a szellemiekben gazdag reformkor kezdetét.

Kulcsszavak: Boscovich, Mako, Radics, Martinovics, fizikusok

Rogerius Josephus Boscovich (1711–1787) a XVIII. században élt és tevékenykedett. Európa jelentős részén abban az időben a tudomány nyelve még mindig a latin volt, így Magyarországon is. A tudománnyal foglalkozó emberek könyveiket latin nyelven jelentették meg, és a tanítás nyelve is gyakran csak a latin volt (deáknyelv). Ezzel óhajtom megindokolni, miért írom a dolgozatban bemutatott tudósok neveit olyan formában, ahogyan azok megjelentek könyveik címlapjain, és nem használom a latinul írt keresztnév mai megfelelőit.

A XVIII. században a történelmi Magyarország főiskoláin az oktatás a valódi felekezetek ellenőrzése alatt állt. A királyi felsőoktatási intézményekben a katolikus szerzetesi rendek tagjai tanítottak (jezsuiták: Nagyszombat/Trnava, amelyből később kialakult a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, Kassa/Košice; piaristák: Vác, Pest, Tata, Kalocsa). A protestánsok laktak vidékeken a főiskolákat a lutheránusok/evangélisták (főleg a Felvidék lakossága: Pozsony/Bratislava, Késmárk/Kežmarok, Lőcse/Levoča, Eperjes/Prešov), illetve a kálvinisták/reformátusok (Sárospatak, Debrecen, Erdélyben Nagyenyed/Aiud, Ma-

rosvásárhely/Târgu Mureș, Kolozsvár/Cluj) tartották. Az olvasónak az ilyenféle bevezetés talán nehézkesnek, talán értelmetlennek is tűnik, pedig a magyarországi természettudományok (és nem csak a természettudományok) területén meghatározó volt a vallásfelekezeti oktatás. Ugyanis az oktatók, a tanárok tanulmányaikat különböző egyetemeken fejezték be, s innen kapták képesítéseiket. A fiatal értelmiségiek az egyetemeket családjuk vallási hovatartozásának (konfessziójának) alapján választották meg. A legjelentősebb katolikus professzorokat főleg a Gregoriana Pápai Egyetemen (Pontificia Universitas Gregoriana) vagy más katolikus egyetemeken képezték ki, a protestáns egyetemek professzorai iskoláikat a lutheránusok által lakott német városokban végezték (Göttinga/Göttingen, Lipcse/Leipzig, Halle...), míg a kálvinisták főleg Hollandiában tanultak. Ez természetes oda vezetett, hogy a XVIII. században a modern tudományok, például Newton (Isaac Newton, 1643–1727) fizikája a magyarországi katolikus/királyi főiskolákra, akadémiákra Boscovich közvetítésével jutott el. Ugyanis Boscovich tanítása és tanai Magyarországon a jezsuita szerzetesrend (Societas Jesu/Jézus Társasága) közvetítésével terjedt, hiszen Boscovich is a jezsuita szerzetesrendhez tartozott. Ez a szerzetesrend pedig a Habsburg Birodalomban, tehát Magyarországon is 1773-ig fennállt. A jezsuita rend Magyarországon 1989 óta újból legálisan működik (http://hu.wikipedia.org/wiki/Jézus_Társasága).

M. Zemplén (M. ZEMPLÉN 1964) Boscovich követői közül kiemeli Paulus Makót (1724–1793) és Antonio Radicsot (1726. v. 1725–1773). Mako és Radics is jezsuita szerzetesek voltak. A dolgozatban az említett fizikusok mellett szólok egy harmadik szerzetesről is, Ignatius Josephus Martinovicsról (1755–1795). Martinovics piarista gimnáziumot fejezett be, majd belépett a ferencesek rendjébe. Martinovicsról a korombeli magyar fiatalság zöme csak azt tudta, hogy a magyar jakobinus mozgalom vezére volt, és hogy kivégeztetésével a budai Vérmezőn vértanúhalált halt. Martinovicsról sokkal többet a gimnáziumban sem tanultunk (a középiskolai tanulmányaimat 1958–1962 között végeztem), de később az oly népszerű Kislexikonból (KISLEXIKON 1968), valamint a szerb nyelvű kisenciklopédiából (МАЈА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА 1969) sem tudhattunk meg. Pedig Martinovics nem csupán a teológia doktora volt, hanem fizikus is, és hogy miért tartom Martinovicsot – legalábbis a kémia terén (a XVIII. században a kémia még a fizika tárgykörébe tartozott) – Boscovich követőjének, a dolgozat későbbi részében fogom megindokolni.

A dolgozat további célja, hogy rámutasson a XVIII. századi Magyarország nemzeti, vallási és kulturális sokszínűségére (igaz, hogy ez ugyancsak érvényes a Habsburg Birodalom másik országaira is), amit már részben a bevezetőben is megtettem. Ezzel kapcsolatban pedig érdemesnek tartom kiemelni, hogy M. Zemplén a fent említett könyvében Boscovichot szerb-dalmát jezsuitának nevezi, Radicsot horvát származásának említi, míg Martinovics etnikai eredetéről exp-

licite nem ír, hanem szerbiai eredetűnek mondja. Noha az irodalomban, illetve a website-okon a szóban forgó tudósok etnikai hovatartozásáról másmilyen adatok is fellelhetők, ezek a tények nem cáfolják, hogy a történelmi Magyarország kultúrájához és fejlődéséhez a nem magyar lakosság is derekasan hozzájárult.

A XVIII. SZÁZAD FIZIKÁJA

A XVIII. század elején kezdődött el a fizika önállósodása, pontosabban annak kiválása a bölcsészettudományból. E folyamat nem csupán irányzatot mutatott az új tudományág kibontakozásához, hanem egyidejűleg elhatárolta magát a bölcsészettudomány jelentős részétől. De még így is a fizika tanítási körében marad a csillagászat, a kémia, az ásványtan és a természetrajz (biológia). Tehát Arisztotelész (i. e. 384–322) természetfilozófia tanítása még mindig fellelhető a XVIII. század elején a magyarországi főiskolákon. Az arisztotelészi fizika, röviden fogalmazva, az érzékszerveinkkel megkülönböztethető minőségek leírásával és annak osztályozásával foglalkozik.

Mechanika

Arisztotelész természetfilozófiájával párhuzamosan jelen van még a kartéziánus fizika is (René Descartes, 1596–1650, azaz latinul Renatus des Cartes, akinek nevéhez fűződik az elkövetkező kor fizikája, a kartéziánus fizika). A fizika terén Descartes kétségtelenül legjelentősebb érdeme, hogy megfogalmazta a konstanciátörvényt, ami a modern fizikában az impulzust, lendületet, mozgásmennyiséget jelent. E fogalom alatt a tömeg (m) és a sebesség (v) szorzatát kell érteni, mv . Sem a test alakja és nagysága, sem helye, nyugalma vagy mozgása spontán nem változhat, hanem csak más test hatására. Ha egy mozgó test nyugalomban levőbe ütközik, akkor elpattan tőle, és eredeti sebességének megtartásával más irányba mozog tovább. Mivel a sebesség nem skaláris, hanem vektorális mennyiség (nemcsak nagysága, hanem iránya is van), így a Descartes által megfogalmazott konstanciátörvény magyarázatának egy kis szépséghibája van. Ugyanis a mozgásmennyiségek összege állandó, vagy úgy is fogalmazhatnánk, hogy a mozgásmennyiség abszolút értéke nem változik. Talán az ilyen megfontolások késztették Leibnizet (Gottfried Wilhelm von Leibniz, 1646–1716) az eleven erő fogalmának a bevezetésére, ami alatt a tömeg és a sebesség négyzetének a szorzatát kell érteni, mv^2 , ugyanis a sebesség négyzete mindig pozitív, függetlenül a sebesség irányától. Ma az eleven erő alatt a mozgási energiát (kinetikai energiát) kell érteni. A Leibniz által megfogalmazott eleven erő még nem tartalmazta a mai értelemben vett kinetikai energia előtt az $\frac{1}{2}$ szorzótényezőt. Míg Descartes és Leibniz a mechanikában mozgásmennyiségről (mv), illetve

mozgási energiáról beszél (mv^2), addig Newton (Isaac Newton, 1642–1727) és Boscovich (Rogerius Josephus Boscovich, 1711–1787) már az erőt helyezi a fizikai jelenségek magyarázatának középpontjába.

Fénytan

Már a XVII. században a geometriai fénytan törvényei ismertek voltak (fényvisszaverődés, fénytörés). Ismert volt a színszórás, az interferencia, de a fényelhajlás megismerése még váratott magára a XIX. század elejéig. Hiányzott azonban az elmélet az egyes fényjelenségek magyarázatához. Például sem Huygens (Christian Huygens, 1629–1695) hullámelmélete, sem Newton korpuszkuláris fényelmélete nem tudta megmagyarázni a színszórás lényegét. Ezt a jelenséget Eulernek (Leonhard Euler, 1707–1783) sikerült megmagyaráznia, aki nem volt kísérleti fizikus. Ugyanis Euler hasonlóságot látott a színek színei és a hangok magassága között. Mint ahogyan a hangok magasságát a rezgések száma szabja meg, úgy a színek is a fény rezgésszámával vannak meghatározva.

Hőtan

A XVIII. században készültek az első, ma is használatos hőmérők. Ebben az évszázadban a tudósok már világosan megkülönböztetik a hőmérsékletet a hőmennyiségtől. Black (Joseph Black, 1728–1799) és más kutatók megteremtik a kalorimetriát és a megfelelő terminológiát. A század legnagyobb technikai találmánya a Watt (James Watt, 1736–1819) -féle gőzgép, ami jelentősen hozzájárult az ipari forradalomhoz, noha a hőanyag vagy flogisztionelmélet még javában virágzik. A flogisztionelméletet végül Lavoisier-nek (Antoine Laurent Lavoisier, 1734–1794), a francia kémikusnak sikerült megcáfolnia.

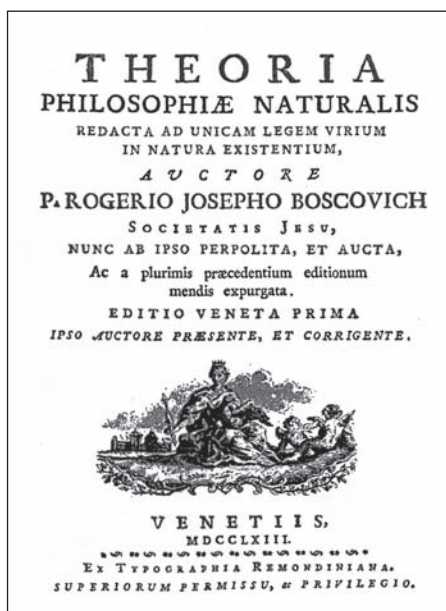
Elektromosság és mágnesesség

Az elektromosság alapjelenségeit csak alapos kísérletezések után ismerték meg a tudósok (elektromos vonzás, taszítás, kétfajta elektromosság, vezetők és szigetelők...). Elkészültek az első kezdetleges elektrométerek, elektrosztatikai gépek és a leideni palack. A leideni palack volt az első elektromos kondenzátor, ami eredményesen tárolta az elektromos töltést. Franklin (Benjamin Franklin, 1706–1790) felismerte az elektromosság és a légköri villamosság (villám) azonosságát. Hasonlóságot találtak a mágneses és elektromos jelenségek között is. Coulomb (Charles Augustin de Coulomb, 1736–1806) megfogalmazta az elektromos töltéssel rendelkező részecskék között fennálló erő nagyságát (1785), ami hasonló Newton (1686) gravitációs törvényéhez. Galvani (Luigi Aloisio

Galvani, 1737–1798) 1786-ban végzett kísérleteit 1791-ben közölte *Kommen-tár az elektromos erők és az izommozgás kapcsolatáról* címen. Galvani kortár-sa, Volta (Alessandro Guiseppe Antonio Anastasio Volta, 1745–1827) 1792-ben felismerte, hogy a villamosság létrejöttében a fémeknek (rézkampó és vaspálca érintkezése) nagyobb szerepe van, mint a Galvani-kísérletekben használt bé-kacomboknak. Ugyanis az áram úgy keletkezett, hogy a két különböző fém egymással kölcsönhatásba került a béka izmaiban levő testnedven (elektrolit) keresztül (http://en.wikipedia.org/wiki/Alessandro_Volta). Mai nyelven szólva a biológiai rendszer kémiai energiája elektromos energiává alakult át.

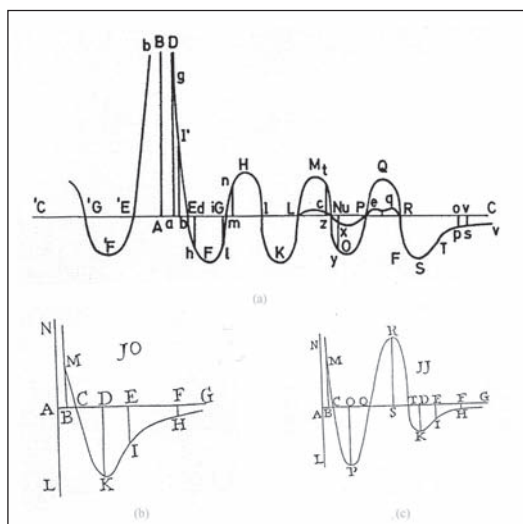
ROGERIUS JOSEPHUS BOSCOVICH

Newton tanai Magyarországra nagy valószínűséggel Boscovich révén köz-vetve jutottak el, hiszen Boscovich a történelmi Magyarország területén nem járt. A közvetve szó fogalma alatt azt a tényt kell érteni, hogy Boscovich leg-fontosabb műve először 1758-ban Bécsben jelent meg könyv formájában a *Theoria Philosophiæ naturalis* (Természetfilozófia-teória) címen (<http://www.magyarkurir.hu/de/node/35629>). Tehát Newton és Boscovich tanai a birodalmi székvárosból juthattak el Magyarországra. Boscovich 1763-ban Velencében újra megjelenteti főművét, melynek címlapja az 1. ábrán látható.

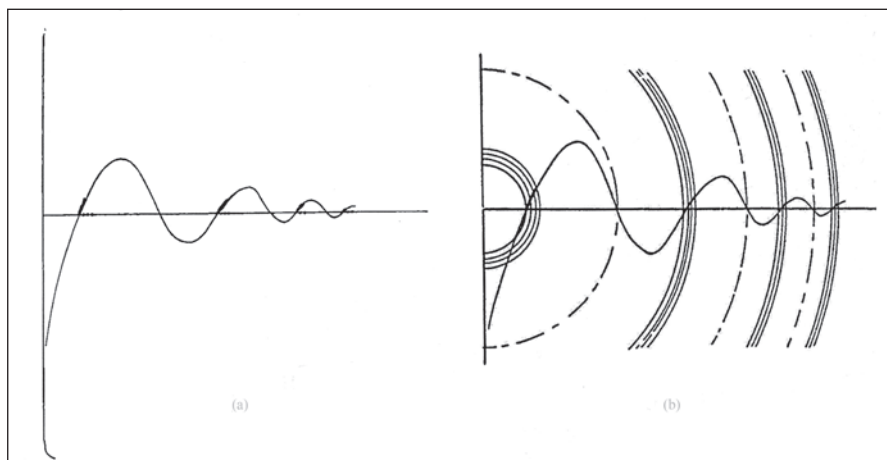
1. ábra: R. J. Boscovich főművének fedőlapja

Boscovichot Newton tanítványának lehet tekinteni, azonban Boscovich túlhaladott mesterén. Newton megfogalmazta a gravitációs vonzóerőt, melynek nagysága egyenesen arányos a két tömeg szorzatával, és fordítottan arányos a két tömeg közötti távolság négyzetével, de az erő természetéről sohasem beszélt. Boscovichot pedig éppen ez érdekelte. Boscovich szerint a testek kiterjedés nélküli pontokból állnak, amelyek között olyan erők működnek, amelyek kizárólag a részecskék közötti távolságtól függenek (M. ZEMPLÉN 1964). A két pont közötti legkisebb távolság esetén nem vonzó-, hanem taszítóerő jelentkezik. Ezzel magyarázható, hogy a kiterjedés nélküli pontokból álló test (anyag) mégis véges térfogatot foglal el. A kiterjedés nélküli pontocskák között fennálló erőt egy fél periodikus függvény írja le. Az abszcisszatengely a távolságot, az ordinátatengely az erőt ábrázolja. Az abszcissa feletti ordináták a taszítóerőket, a lefelé mutató értékek pedig a vonzóerőket ábrázolják, 2. ábra (СТОИЉКОВИЋ 2005, STOILJKOVIĆ 2005). Ahol a görbe metszi az abszcisszatengelyt, a taszítóerő vonzóerővé változik és fordítva. Egész kis távolságokon végtelen nagy taszítóerők lépnek fel. A korszerű fizikában és kémiában ez azt jelenti, hogy az atomok a molekulákban és egyáltalán az anyagban csak egy bizonyos határig közeledhetnek egymás felé. A vonzóerők és a taszítóerők periodikus váltakozásával magyarázhatók a rugalmas jelenségek (M. ZEMPLÉN 1964). Megfelelő nagy távolság után már csak a vonzóerő jelentkezik, akárcsak az égitestek között, ahol már csak a gravitációs erő van jelen. A 2. ábra három függvényén a jobb oldali görbeszár hiperbolává alakul, amely a vonzóerők jelenlétéről tanúskodik.

2. ábra: A Boscovich-féle erőfüggvény általános alakja a), valamint az erőfüggvény különleges formái b) és c)

Boscovich elmékedése a pontok között fellépő erőkről és azok milyenségéről sok tudóst meghihletett, így a brit Sir J. J. Thomsont (Nobel-díj fizikából, 1906) is. J. J. Thomson (THOMSON 1907) erőfüggvénye a XX. század elejéről gyakorlatilag megegyezik Boscovich erőfüggvényével. Igaz, hogy Thomson ordinátatengelye ellentétes jelölésű, mint Boscoviché. Ez azonban a lényegen nem változtat. Ha Thomson erőfüggvényének küszöbpontjaira görbéket rajzolunk, akkor már egy teljesen modern atomábrát kapunk (3. ábra).

3. ábra: Sir J. J. Thomson erőfüggvénye a) és az atomábra b)

A kémiai reakciók erőfüggvényéről, a kolloid részecskék között jelentkező erőkről és egyéb jelenségekről az olvasó Stoiljković két idézett dolgozatából értesülhet.

PAVLUS MAKO

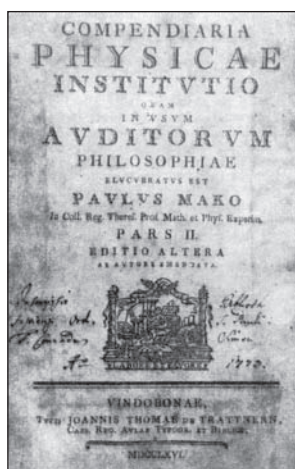
Mako 1741-ben lépett be a jezsuita rendbe. Rövid ideig Nagyszombaton tanított, majd a Bécsi Egyetemre került (Collegium Theresianum, később Theresianische Akademie), mint a filozófia professzora. Kiváló matematikatehetségének köszönhetően 1766-ban megbízták a fizika, matematika és a mechanika tanításával. Tankönyve már ebben az évben megjelent (4. ábra). Mako, mint tankönyvből kitűnik, véglegesen szakított a karteziánizmussal. Newtoni fizikát tárgyal, sőt annak Boscovich-féle változatát (M. ZEMPLÉN 1964). A könyv A természetben létező erőkkel kezdődik, és erre épülnek a testek általános tulajdonságai. Mako könyve két részből áll. Az első rész (Pars I.) tartalomjegyzéke M. Zemplén könyve nyomán a következő:

- I. fejezet (Exercitatio)
 1. A természetben létező erők
 2. Két anyagi pont közt működő erők törvénye
 3. Ugyanez a törvény több anyagi pontra alkalmazva
- A 4., 5. és a 6. a testek tulajdonságait tárgyalja
 7. Tehetetlenségi erő
 8. A testek összefüggése (coherentia)
 9. A kemény, lágy, törékeny, sima, durva test, a súrlódás
10. Rugalmasság
11. Cseppfolyósság, közegellenállás
12. A testek kémiai tulajdonságai

A II. fejezet 1–3. szakasza az egyenes és görbe vonalú mozgást tartalmazza, a 4. szakasz a súlypontról, az 5. szakasz az egyszerű gépekről, valamint a ferdén elhajított súlyos testek mozgásáról beszél.

A III. fejezet az általános gravitációt tárgyalja. A IV. és az V. fejezet az égi mechanikáról szól.

A könyv második része (Pars II.) a szilárd testek mechanikáját tárgyalja, a hidrosztatikát, a fény- és a hőtant.

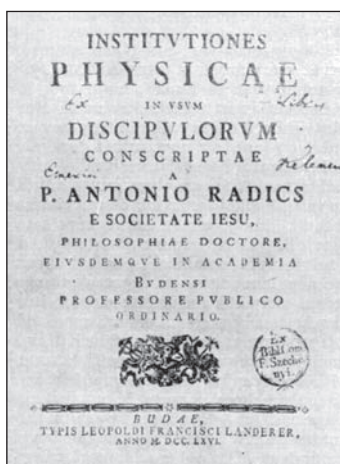

4. ábra: P. Mako könyvének fedőlapja

Miután 1773-ban a jezsuita rendet feloszlatták, váci kanonokként és királyi tanácsosként szolgált. A Nagyszombati Egyetem Budára költöztetésekor, 1777-ben Makót megválasztották a matematika tanárává. Egy ideig az egyetem igazgatói tisztségét is betöltötte. Sokat dolgozott a magyar oktatásügy javításán.

ANTONIO RADICS

Radics szorosan követi Boscovichot, akárcsak Mako. Jezsuita tanár Nagyszombaton, majd Budán. Két tanulmányt írt fizikából, amelyeket Boscovich elméletének ismertetésére szánt (*Introductio in Philosophiam Naturalem P. Rogerri Boscovich accomodata*, Buda; és a *Pricipia Boscovichii singulari tractata illustrata*, Buda, 1765). Ezek a dolgozatok bevezetésül szolgálnak a teljes fizikát tárgyaló 1766-ban megjelent könyvéhez (5. ábra).

5. ábra: A. Radics könyvének fedőlapja

Ez a tankönyv szinte szóról szóra megegyezik Mako tankönyvével (M. ZEMPLÉN 1964).

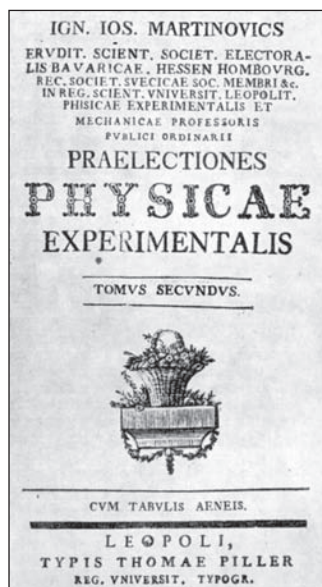
IGNATIUS JOSEPHUS MARTINOVICS

Martinovics miután befejezte a gimnázium alsó osztályait a pesti piaristáknál, tizenhat évesen belépett a ferencesek rendjébe. Baján filozófiai tanulmányokat fejezett be, a teológiát Budán végezte. Teológiai tanulmányait befejezve 1779-ben a filozófia és a matematika tanára lett a buda-vízvárosi kolostorban. A szerzetesi élet szigorúsága miatt többször összeütközésbe került rendtársaival és főnökével. Kedvetlenségét fokozta az is, hogy 1780-ban a papnövendékek egy részével Bródba (Slavonski Brod) helyezték át. Kitűnően beszélt és írt több nyelven.

Bródot engedélyt nem kérve 1781-ben elhagyta, és tábori lelkészi állást fogadott el Bukovinában. Eljutott Lembergbe (ma Львів, Ukrajna), ahol 1782-ben és 1783-ban magántanítással foglalkozott. Munkáival magára vonta Van Swietennek (leideni születésű bécsi diplomata és könyvtáros), az udvari tanüggyi

bizottság elnökének figyelmét, akinek közbenjárására a Lembergi Akadémián a természettan helyettes tanára lett. Amikor az akadémia 1784. október 21-én egyetemmé alakult át, rendes tanárrá és október 25-én a bölcsészeti kar dékánjává nevezték ki. Ugyanebben az évben a haarlemi akadémia tagjává választotta. Ezt követték a hessen-homburgi, müncheni, stockholmi és szentpétervári akadémiák. Martinovics Lembergben (latinul Leopoldis) kiadott könyvének címlapja a 6. ábrán látható.

Martinovics 1788-ban a pécsi, 1791-ben a pesti egyetem fizikai tanszékére pályázott, de sikertelenül. A jelölőbizottság szándékos rosszindulata Martinovics iránt nyilvánvaló. A bizottság indoklása az volt, hogy Martinovics háromkötetes fizikakönyvének csak az első kötete jutott el hozzájuk, da arról is kedvezőtlen bírálatot adtak. A szakmai bírálóbizottság tagjai a következők voltak: Pasquich János (a felsőbb matematika professzora), Winterl József Jakab (a kémia és a botanika professzora az orvostudományi karon) és Horváth János (a fizika nyugalmazott professzora) (M. ZEMPLÉN 1964).

6. ábra: I. J. Martinovics könyvének fedőlapja

Martinovics nem nyugodott bele a kedvezőtlen döntésbe. Terjedelmes levélben panaszolta el ügyét a budai Magyar Királyi Helytartótanácsnak. Panaszleveléhez csatolta híres külföldi tudósok elismerő leveleit is. Panaszkodik, hogy a bírálóbizottság még a kémiai munkáit is bírálja, melyek az előkelő *Crell's Annalen*-ben (tekintélyes német kémiai folyóirat) jelentek meg. Martinovics levelet kül-

dött még Bécsbe Van Swietennek, sőt II. Lipót magyar királynak és német-római császárnak is. „A jezsuiták mindenképpen maguk közül való professzort akarnak az egyetemre”, főképpen Makóra (a bölcsészeti kar akkori igazgatójára) panasz-kodik, „aki az exjezsuita Domint támogatja” (M. ZEMPLÉN 1964). Érdemesnek tartom hangsúlyozni M. Zemplén észrevételeit Martinovics fizikakönyveiről: „Martinovics rendkívül gazdag, igen modern és korszerű irodalomjegyzéket ad meg könyveinek minden egyes paragrafusa végén. Ebben azonban Horváth és Mako éppen úgy nem szerepelnek, mint ahogy Winterl sem.”

Martinovics valószínűleg egyetemi karrierje egyengetése érdekében ezután jelentéseket kezdett küldeni a titkosrendőrség részére olyan titkos vagy zárt társaságokról, mint az illuminátusok vagy a szabadkőművesek, illetve a feloszlatott jezsuita rend tagjairól. Ugyanakkor aktívan részt vesz a magyar jakobinus mozgalomban, ahol vezető szerepet is vállalt.

De térjünk vissza Martinovicsra, a természettudósra. Noha Martinovics teológiát is végzett, őt lehet tekinteni az első magyarországi materialista természettudósnak. Háromkötetes fizikatankönyvének második kötetében a fizika és kémia túlnyomó részét a kissé *módosított Boscovich-féle erőfelfogás* alapján tárgyalja. Használja a *kémiai fizika* kifejezést. Martinovics szerint a kémiai fizikát azért kell tárgyalni, mert *i)* a testek belső összetételét itt kell megtanulni, ez hozzátartozik a természet tanulmányozásához; *ii)* a fizikai kísérletek értelmezéséhez is szükséges (a kémiai fizika); *iii)* gyakorlati haszna (a kémiai fizikának) a levegő különféle fajtáinak megismerésében van (M. ZEMPLÉN 1964). Tehát Martinovics helyesen ismeri fel a természettudományok fejlődési irányait. A könyv 243 oldalas, fejezetcímei pedig a következők:

- I. A természetről és tanulmányozásáról általában
- II. A testek természetéről, amennyiben azokat az értelem szerint (pro ratione) definiálni lehet
- III. A testek természetéről, amennyiben tapasztalat, megfigyelések és kísérletek segítségével megismerhetők
- IV. A testek általános tulajdonságai, amelyek az előzőkből következnek
- V. Ásványok
- VI. Növényi anyagok

A fizikai kémia programját elsőnek Lomonoszov (Михаил Васильевич Ломоносов, 1711–1765) hirdette meg 1752-ben, amikor a Szentpétervári Egyetem tanulóinak megszervezte az első tanfolyamot, *Курс истинной физической химии* címmel. Ma már képtelenség eldönteni, hogy Martinovics a ma is időszerű diszciplína nevének önálló megfogalmazója volt-e, vagy mint a szentpétervári akadémia tagja csak átvette a nagy orosz tudós gondolatait (http://en.wikipedia.org/wiki/Physical_chemistry).

Martinovics kiváló tehetségű ember volt, de magával meghasonlott, és elkeseredésében kész volt bármilyen lépésre (https://www.google.rs/?gws_rd=cr&ei=x92NUuyLEsOfAbX-4CIBQ#q=martinovics+ign%C3%A1lc). Ugyanakkor nemcsak Martinovics személyisége kérdőjelezhető meg, hiszen a Martinovics professzorral választása körül kibontakozó „játékok” világosan rámutatnak a XVIII. századi Magyarország összetett társadalmi viszonyaira is.

ZÁRÓSZÓ

A fentiek bizonyítják, hogy a XVIII. század magyar fizikusai állandó kapcsolatban voltak az európai tudományos intézményekkel, a különböző országokban működő akadémiákkal. A XVIII. századi Magyarország vallásfelekezeti és lakossági sokszínűsége nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ország lépést tudjon tartani az európai országok tudományával és szellemiségével. Kétségtelen, hogy ez hozzájárult egy újabb, szellemiekben és lelkiekben gazdagabb világ kialakulásához. Ezt a világot Magyarország történelmében reformkor néven emlegetik. Ez az a kor, amikor már az országban felgyülemlett tudás és szellemiség elég volt ahhoz, hogy a magyar nép nemzetként fejlődjön és kovácsolódjon, aminek a kicsúcsosodása csak a következő évszázad közepe felé fog tettekké alakulni.

IRODALOM

- KISLEXIKON, A–Z, 1968. Budapest
 МАЛА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА 1969. Општа енциклопедија 2. М–Ш, Београд
 СТОИЉКОВИЋ, М. Драгослав 2005. *Актуелност Бошковићеве „Теорије природне филозофије сведене на један једини закон сила које постоје у природи”*. Васиона, 53. 2–3. 77–87.
 STOILJKOVIĆ, M. Dragoslav 2005. *Sažimanje materije – Odjeci Boškovićevih shvatanja u teoriji Savić-Kašanin*. Васиона 53. 4. 178–184.
 THOMSON, Joseph John 1907. *The Corpuscular Theory of Matter*. Archibald Constable & Co. Ltd., London
 M. ZEMPLÉN, Jolán 1964. *A magyarországi fizika története a XVIII. században*. Budapest

Followers of R. J. Boscovich's Doctrines from the Ranks of Contemporary Hungarian Physicists

This paper gives a short review about the impact of R. J. Boscovich's doctrines on the contemporaries Hungarian physicists, P. Mako and A. Radics. Also introduces the contemporary theologian, revolutionist and physicist I.J. Martinovics, as natural scientist. The life's, work and the social environment of the presented physicists points out the diversity of the eighteenth century Hungary, which facilitates the appearance of a successfully new era, known as era of

the reforms in Hungarian history.

Keywords: Boscovich, Mako, Radics, Martinovics, physicists

*Sledbenici učenja R. J. Boškovića iz redova fizičara
savremenika u Mađarskoj*

U radu se daje kratak prikaz uticaja učenja R. J. Boškovića na njegove savremenike P. Makoa i A. Radića, fizičara iz Mađarske. Dat je prikaz i o savremeniku I. J. Martinoviću, teologu, revolucionaru i fizičaru, i to u svetlu prirodnih nauka. Život, rad i društvena sredina prikazanih fizičara ukazuje na raznobojnost mađarskog duhovnog života u 18. veku, a upravo ova raznobojnost je doprinela i ubrzanju nastanka nove ere, koja je u istoriji Mađarske bila poznata kao reformski period, odnosno era koja je u delima i u duhovnim rezultatima bila izuzetno bogata.

Ključne reči: Bošković, Mako, Radić, Martinović, fizičari

Beérkezés időpontja: 2014. 01. 31.

Közlésre elfogadva: 2014. 04. 10.

Zóka Péter

∴ A Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
∴ peterzoka@yahoo.com

A FRANCIA ÁLLAMBÖLCSELET HATÁSAINAK MEGNYILVÁNULÁSAI ALEXANDER BERNÁT TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJÁBAN

*The Manifestations of the Influence of French Philosophy of State
in Bernát (Bernhard) Alexander's Philosophy of History*

*Manifestacije delovanja francuske filozofije države u filozofiji istorije
Bernata Aleksandra*

A tanulmány a XIX–XX. század fordulójának egyik legjelentősebb magyar bölcslőjével, Alexander Bernáttal foglalkozik a francia állambölcselet kontextusában. Azt igyekszik kimutatni, hogy Alexander nemzeti filozófiáról, nemzetről és nemzetiről vallott történetfilozófiai elgondolásai csupán tematikailag illeszthetők abba a magyar hagyományba, amely tulajdonképpen az egyezményesek délibábos, magyar filozófiát teremteni akaró programjával kezdődött a reformkorban, s időről időre fölbukkant a magyar bölcseleti irodalomban egészen Bibó Istvánig. Alexander nézeteinek, fogalomhasználatának és egész törekvésének a francia Renan, még inkább Taine XIX. századi eszméihez van köze, valamint a nem csupán francia, de a korabeli nyugat-európai művelt szellemi elit közbeszédjének részét képező nemzeti, sőt bizonyos értelemben véve nemzeti filozófiai gondolatkörhöz.

Kulcsszavak: Alexander Bernát, történetfilozófia, francia állambölcselet, nemzeti filozófia, Taine

Közismert tény, hogy a magyar filozófia intézményesülése a kiegyezés után, a társadalmi és kulturális élet számos más szférájához hasonlóan, nyugati minták követése révén játszódott le. A modern kori magyar bölcselet német orientációja a ma föllelhető szakirodalomban többé-kevésbé ismert és viszonylag jól dokumentált. Sokkal kevesebb szó esik azonban a francia filozófusok által indukált hazai szellemi hatásokról, noha a magyar filozófia már a kezdetektől fogva erős szálakkal kötődött a francia bölcselethez. Gondoljunk csak Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediájára*, amely egyebek mellett XVII. századi hazai Descartes-recepciónak is tekinthető (MÉSZÁROS 2000; MESTER–PERECZ 2004).

Ez a rövid tanulmány a címben megelőlegezett módon az alexanderi történetfilozófia gerincét képező nemzeti gondolatkör és a filozófia kapcsolódási pontjait igyekszik kimutatni a francia bölcselet történetében a XIX–XX. század fordulójáig, Alexander koráig. A filozófiatörténet azon szereplőire koncentrál, akik valamilyen módon hatást gyakoroltak a magyar nemzeti filozófia erőterében alkotó bölcselelőkre, így Alexander Bernátra is. Nem törekszik, terjedelme okán nem is törekedhet kimerítő teljességre, csupán azt a célt szolgálja, hogy felidézve a francia filozófia néhány jeles teljesítményét, megvilágítsa nemzet és filozófia fogalmainak találkozási pontjait, elősegítve ezzel a nemzeti filozófiai hagyomány jobb megértését, így Alexander ilyen irányú munkáinak, gondolatvilágának a fellelhető szakirodalomban olvashatóknál helyesebb interpretációját (PERECZ 2008).¹

Alexander 1868-tól több mint hat éven át, Nyugat-Európa legnevesebb egyetemein folytatott tanulmányai során Bécs, Berlin, Göttingen és Lipcse után Párizsban és Londonban is megfordult (GÁBOR 1986). Egyetemi éveiről, gondolkodásának fejlődéséről, az őt ért hatásokról legjobban egyrészt a Horváth Cyrillel folytatott ifjúkori levelezéséből (SZEMERE 1928), másrészt a saját visszaemlékezései alapján írt Bánóczi-emlékkönyvbeli írásából tájékozódhatunk (ALEXANDER 1919: 1–38). Sajnos, mivel a Horváth Cyrillel folytatott levelezés a göttingeni időszak után megszakad, Alexander további külföldi tevékenységét illetően kénytelenek vagyunk egyrészt a már említett visszaemlékezésre, másrészt Szemere Samu részletesebb tanulmányaira hagyatkozni, kiegészítve természetesen saját filológiai vizsgálódásainkkal. Noha 1873 nyarán Alexander tanulmányai a doktorátus megszerzésével formailag lezárultak, az időközben jelentős késéssel, Toldy Ferenc közbenjárásával elnyert állami ösztöndíj megérkezett, amely lehetővé tette Alexander számára, hogy még egy esztendőt töltsön külföldön. Londonban, mivel az egyetem akkoriban szinte pusztán vizsgáztatóhelyként funkcionált, csupán a British Museum gazdag gyűjteményét, könyvtárát látogatta és tanulmányozta. Párizsban a modern francia bölcselet olyan klasszikusai, mint Taine vagy Renan személyesen is nagy hatást gyakoroltak gondolkodására. Mielőtt azonban e viszonyok és kapcsolódási pontok tárgyalására térnénk, amelyek egyébként tanulmányom leglényegesebb mondanivalóját tartalmazzák, engedtessek meg nekem, hogy egy rövid, talán megvilágító erejű fölvezetéssel kezdjem témám kifejtését.

Amint tekintetünket a francia filozófia klasszikusai felé fordítjuk, hamar nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy a témánk szempontjából releváns szerzők, így Montesquieu, Rousseau, az enciklopédisták, vagy a már modernnek

¹ Percz kiválóan elemzi és mutatja be a magyar bölcselet döntően német orientációját, ám a francia kapcsolatokat egyáltalán nem teszi vizsgálat tárgyává.

számító, XIX. századi nemzetfölfogást képviselő Renan szövegeiben, utóbbit leszámítva, nem annyira a nemzet fogalma áll a gondolkodás fókuszában, mint inkább az államé. Legtöbbjüket a helyes államberendezkedés elvei, a legmegfelelőbb államforma kérdése, egyház és állam viszonya, az alapvető emberi és polgári jogok kérdése, illetve hasonló történet- és politikai, filozófiai kérdések foglalkoztatják.

Montesquieu báró a francia felvilágosodás egyik legnagyobb hatású képviselőjeként írta be nevét az emberiség történetébe, elsősorban a hatalmi ágak megosztásának elméletével, amely azóta is minden polgári nemzet alkotmányának egyik alapelvévé vált. Van azonban a *törvények szelleméről*-nek egy olyan része, ahol Montesquieu is szoros kapcsolatba kerül nemzet és filozófia, illetve a nemzetkarakterológia gondolkörével. Ez a rész pedig a híres éghajlat-elmélet. Maga az elgondolás egyáltalában nem új keletű a filozófia történetében. Hippokratész már az ókorban bizonyos összefüggéseket látott a klíma és a lelkivilág jelenségei között, Arisztotelész pedig, akárcsak Taine, kapcsolatot lakóhely és politikai törvények viszonylatában (NAGY 1922: 72). Szigorúan érvényesülő törvényeket azonban e téren először Montesquieu báró emleget, aki szerint igen szoros a kapcsolat az egyes államokra jellemző éghajlati viszonyok és az ott élő emberek mentalitása, a társadalom gondolkodásmódja között. Ezek szerint a melegebb, déli országokban élő emberek túlságosan forró vérmérsékletűek, az északiak túlságosan hűvösek vagy jegesek, míg az európai kontinens középső szélességén születnek a legkiválóbb tulajdonságokkal rendelkező emberek. Franciaország éghajlata pedig természetesen a lehető legelőnyösebb az összes lehetséges éghajlat közül (MONTESQUIEU 1962: 338). Látható tehát, hogy a nemzeti kiválasztottság tudata, a más nemzetektől való megkülönböztetés, kiemelkedőség hangsúlyozása ugyanúgy eleme Montesquieu elgondolásának, mint eleme volt Leibnizénak, csak míg nála a nemzeti nyelv, kultúra volt ennek a kiválasztottságnak a megtestesítője, addig Montesquieu esetében egyfajta természeti determináltság a hordozója.

Fontos megemlíteni már e helyütt, hogy ez a montesquieu-i elmélet, ha nem is ennyire markáns és hangsúlyos módon, de megjelenik Alexander történetfilozófiájában is. Az éghajlat, mint az egyes népek alapvető jellemvonásait meghatározó tényező, nála is fontos elem.

A nacionalizmus története Herder mellett Rousseau-t tekinti a modern nacionalizmus előfutárának. A filozófiatörténet a francia felvilágosodás legnagyobb hatású képviselőjeként tiszteli, akinek eszméi rendkívüli hatást gyakoroltak a nagy francia forradalomra, s akinek egyes gondolatfoslányait később a szocializmus és a kommunizmus is magához ragadta. Alexander az egyetemes filozófiatörténet kimagasló alakjaként magasztalja Rousseau-t nagy egyéniségekről készített portrétanulmányaiban, amelyek egyébiránt Taine típusalkotó,

pszichologista szellemében készültek, nála jóval nagyobb teret engedve az egyéniségnek. Sőt valószínűsíthető, hogy e bölcseleti portrérajzok, mint műfaj is Taine hatására váltak Alexander számára is meghatározókká. Bár kézenfekvőnek tűnik, hogy Herder írásainak több köze van a nacionalizmushoz, mint Rousseau-éinak, az alaposabb szövegértelmezés, úgy gondolom, nyilvánvalóvá teszi számunkra, hogy csupán hangsúlyeltolódások és megközelítésbeli különbségek mutathatók ki Rousseau államelmélete és a német szerzők gondolatvilága között. Rousseau-nak az államról mint független politikai közösségről alkotott fölfogása nagymértékben különbözik példának okáért Locke vagy Hobbes nézeteitől. Elmélete szerint az állampolgárok nem csupán egyazon uralkodónak az alattvalói, ez ugyanis a legnagyobb kulturális diverzitással egyezne meg. Az önálló politikai közösséget alkotó embereknek konvergáló szokásokkal, erkölccsel és társadalmi eszményekkel kell rendelkezniük. *Gondolatok Lengyelország kormányzatáról* című munkájában (ROUSSEAU 1963) egyenesen azt tanácsolja a lengyeleknek, hogy úgy vonják meg országuk határait – adott esetben szűkebbre –, hogy csupán lengyelek éljenek az ország területén. Valójában Rousseau érdeklődése mindig a közösség összetartó erejére és a politikai életének minőségére irányult. Ugyanis az általa oly nagyra tartott polgári egyenlőség és morális szabadság csak olyan közösségben realizálódhat, melyek tagjai hűségese a közösségi eszme iránt. Ezt azonban aligha tehetnék meg, ha erkölcsük és szokásaik tekintetében túlságosan különböznének egymástól. Az a gondolat, hogy az ember nem születik értelmes, de főleg erkölcsös lénynek, hanem pusztán abban a folyamatban válik azzá, amely során megtanul másokkal együtt élni, tehát társas lénné válik, nem csupán Rousseau számára volt egyértelmű, hanem kora és a következő század szinte bármely bölcseleje számára is. Számos kortársától eltérő módon azonban Rousseau elvetette az emberi haladásba vetett hitet, és nem tartotta különleges erénynek az egyes kultúrák megőrzését pusztán azoknak egyedisége okán sem (ROUSSEAU 1901). Fontos megjegyezni, hogy Rousseau távolról sem bélyegezhető politikai nacionalistának. Ő csupán azt állítja, hogy egy politikai közösség tagjainak, feltéve hogy erősek, életképesek akarnak maradni, ugyanazokat az alapvető értékeket kell szem előtt tartaniuk. Számos kortársától eltérő módon tehát nem azt igyekszik bizonyítani, hogy a közös kultúra talaján álló embereknek egyetlen politikai közösségbe kell tömörülniük, hogy kultúrájukat jobban megőrizhessék (ROUSSEAU 1978).²

Az *Enciklopédia, avagy a természettudományok, a bölcselet és a mesterségek magyarázó szótára* első kötetei 1751-ben jelentek meg, míg utolsó kötetét 1780-ban tették közzé. E húszéves alkotói munka eredményeként létrejött harmincöt kötet a maga hetvenezer szócikkével vitathatatlanul nem csupán a

² Több tanulmányból is rekonstruálható a szerző álláspontja.

XVIII. századi francia felvilágosodás, de a korabeli világ legjelentősebb szellemi teljesítményeként értékelhető. Célja Diderot szerint a közgondolkodás megváltoztatása volt, az ismeretek terjesztése és a kritikai gondolkodás fejlesztése révén. Egyetemes célkitűzés ez, de francia nyelvi formába öntve. Az alkotók fontosnak tartották, hogy e grandiózus munka valóban az ismeretterjesztést és a kritikai gondolkodás terjesztését szolgálja. Ez a cél pedig csak akkor érhető el, ha a munka nemzeti nyelven szólal meg. Ezen a ponton ismét összefonódnak nemzet, nyelv és filozófia fogalmai.

Mivel az *Enciklopédia* számos ponton kritizálja a katolikus dogmát, és méltatja a protestantizmust, általában a vallási türelem alapján áll, s egyáltalán egész lényével igyekszik aláásni az egyház világi hatalmát, tekintélyét – a felvilágosodás eszméivel és a nemzeti bölcselet gondolkörével összhangban –, természetesen tiltólistára kerül. Ennek ellenére a munka folytatódik, és az újonnan elkészülő kötetek titokban kerülnek az előfizetők birtokába. Az 1911-es *Encyclopaedia Britannica*, francia elődjére vonatkozó értékelése szerint: „Egy enciklopédia sem volt politikailag annyira fontos és töltött be annyira nyilvánvaló szerepet a történelemben vagy az irodalomtörténetben. Megkísérelt nem csak információt adni, de vezetni is a véleményeket” (KAFKER–KAFKER 1988).

A híres XIX. századi francia író, orientalistát és vallástörténészt, Joseph Ernest Renan Alexander személyesen is ismerte és hallgatta 1873 telén Párizsban. Neve nem csupán a *Bánóczy-émlékkönyv*ben és Szemere Samunál, de Alexander Taine-ről írott akadémiai emlékbeszédében is előkerül. Renan *Mi a nemzet?* című tanulmányában (RENAN 1995: 171–188) már valódi tudományos igényvel, céltudatosan állítja vizsgálódásainak középpontjába a nemzeti eszmét (ÁDÁM 1998: 33–43).³ Beszédmódja, stílusa eltér a XVIII. századi szövegek esetlegesen egy-egy aspektusból megvilágított nemzetfogalmától, és bevezet bennünket a modern nacionalizmus fogalmi apparátusába. Renan megvilágításában a modern nemzet egyazon irányba konvergáló tények sora által létrehozott történelmi eredmény. Elméletében újszerű elem a Gellner-tanulmányokban is több helyütt citált nemzeti amnézia, felejtés fontosságának hangsúlyozása egy nemzet kialakulásában (GELLNER 1982: 165–187). Fontos, hogy példának okáért az egységes Franciaország létrejötte az északi és déli területek közötti csaknem egy évszázadig tartó pusztítás és terror következményeként állt elő. Nem feltétlenül előnyös, ha a történelmi vizsgálat újra és újra a nemzet emlékezetébe idézi ezeket az erőszakos cselekedeteket. Renan véleménye szerint a történettudomány fejlődése gyakorta veszedelmes a nemzetiségre nézve. A szerző elemzése rávilágít arra, hogy dinasztikus alapelv nélkül is létezhet nemzet, sőt olyan nemzetek is vannak, amelyeket uralkodói dinasztiák hívtak életre, s elsza-

³ A téma véleményem szerint legjobb magyar nyelvű kifejtése.

kadván tőlük, azok mégsem szűntek meg létezni. Sorra véve a hagyományosan emlegetett nemzetépítő alapelveket, kimutatja, hogy önmagában sem az azonos fajiság, sem a közösen beszélt nyelv, sem a közös vallás, az érdekazonosság vagy a meghatározónak tekintett földrajzi tényezők nem elégséges alapelvek ahhoz, hogy egy modern nemzet rájuk épüljön. Ezek a tényezők Renan értelmezésében legfeljebb egyesülésre hívnak föl, de nem bírnak kényszerítő erővel erre vonatkozólag.

A nemzet Renannál lélek. Olyan szellemi princípium, melynek két alkotó-eleme van. Egyik a múltban gyökerezik, a másik a jelenben. Az emlékek gazdag örökségének közös birtoklása egyfelől, másfelől jelenlegi megegyezés, vágy, akarat arra vonatkozólag, hogy közösen éljünk, tovább kamatoztassuk őseinktől kapott örökségünket. A nemzet Renannál, akárcsak az egyén, múltbéli erőfeszítések, odaadás, áldozatok hosszú folyamatában konstituálódik, ahol a legfontosabb kultusz az ősök tisztelete. Minden nemzet egyetlen roppant szolidaritás, melynek nem csupán az ősök által hozott áldozatok jelentik lényeges alkotóelemét, hanem az általunk jövőben meghozandó áldozatok is. Egy nemzet léte szempontjából végső soron egyetlen legitim ismérv létezik, ez pedig nem más, mint a nemzeti akarat. Éppen ezért egy nemzet léte, renani metaforával élve, mindennapos népszavazás is. Történetfilozófiai koncepciójában, az ókori Rómától jelenének Franciaországáig terjedő elemzések után, a nemzeti lét végességének gondolata nyilvánul meg. Ugyanez a végkövetkeztetés jelenik meg Alexander filozófiájában is. Renan egy európai konföderáció képét vetíti előre, azzal a megjegyzéssel, hogy ez a XIX. század során bizonyosan nem fog megvalósulni. A nemzeti elkülönültséget saját jelenében üdvösnek tekinti, úgy látja, hogy ez az elkülönülés a szabadság biztosítója. Úgy véli ugyanakkor, hogy „különféle, gyakorta ellentétes képességeikkel a nemzetek a civilizáció közös művét szolgálják, mind hozzájárul egy-egy hanggal az emberiség nagy hangversenyéhez, mely végtére is a legmagasabb eszményi valóság, ahová sikerült fölemelkednünk”. Ez a következtetés szintén teljes mértékben egybecseng Alexander mondanivalójával: amiben egy adott nemzeti szellem kimagasló, abban egyetemes érvényű is. Egy adott nemzeti szellemnek más nemzeti szellemekkel való érintkezése egyáltalán nem káros, sőt kíváncsító dolog. A különböző nemzeti szellemek ugyanis egyre újabb impulzusokat kapnak más kultúrákkal való érintkezésükkor, és egyedül ez a folyamatos pozitív értelmű megmértetés, párbeszéd az, ami biztosítja az egyes nemzeti szellemek fennmaradását és fejlődését (PEABODY 1985; PATAKI 1997; HUNYADI 2001).⁴

⁴ Érdemes szemügyre venni az újabb keletű magyar és külföldi nemzetkarakterológiai munkákat is ehhez a kérdéskörhöz.

Alexandernak Taine-hez fűződő rendkívüli viszonyáról, szoros kapcsolatáról leginkább az MTA elhunyt tagjai fölött mondott emlékbeszédek-sorozat általa Taine halálának tizedik évfordulójára írt tanulmányából értesülhetünk (ALEXANDER 1903), az alapos, kritikai szellemiségű, összehasonlító szövegelemzés módszere mellett. Ezt az Alexander által írott emlékbeszédet Nagy József professzor, Taine-ről szóló kismonográfiájának előszavában is emlegeti, mégpedig mint „[...] hosszú időn át [...] az egyetlen figyelemreméltó tanuját a vele [Taine] való foglalkozásnak” (NAGY 1922: 1). Jól látható egyébként, hogy Nagy József Alexander tanulmányát mankóként használja saját Taine-értelmezéséhez, belekapaszkodva Alexander elejtett félmondataiba, rövid kritikai megjegyzéseibe igyekszik kibontani, továbbfűzni az alexanderi gondolatokat, amelyek eredményeként egy igazán konstruktív, kritikai szellemiségű Taine-képet sikerül megrajzolnia. Nagy József szerint Taine hatása Európában saját hazáján kívül természetesen éppen Magyarországon volt a legnagyobb. Az 1880-as években nálunk Taine csak kritikátlan csodálatban és elismerésben részesült, akinek dicőségét csak Péterfy Jenő szkepszise kezdte ki, aki egyébként maga is Taine hatása alatt fejlődött későbbi pályájának erősen kritikai attitűdje mellett is. Alexander is megemlíti, hogy Taine legnagyobb hatással a magyar bölcselek közül talán Péterfyre és Riedl Frigyesre, valamint saját magára volt. Alexander magát Taine személyes tanítványának, őt mesterének vallja emlékbeszédében, s arról értekezik, hogy a mesterek valódi hatásaira a tanítványok sokszor csak később, utólag visszatekintve eszmélnek rá. Bár Alexander személyesen csak művészet-történetet hallgatott Taine-nél 1873 telén, az École des Beaux-Arts-ban. Mégis töviről hegyire ismerte Taine egész életművét, és a vele való foglalkozás mélyen rányomta bélyegét nem csupán történetfilozófiájára, művészetéről vallott fölfogására, de alapvető világszemléletére is. Alexander szemében Taine mint történet-író, filozófus, esztéta és irodalomtörténész az egész XIX. század egyik legérdekesebb alkotója volt. Uralta a korabeli francia szellemi életet, hatása Alexander szerint még Renanénál is nagyobb volt. Az irodalmi kritika megújítójaként a realista regényirodalom legnagyobbjai, élükön Zolával tekintették példaképüknek, bár Taine nemigen viszonzta közeledésüket. Óriási munkákat írt: Franciaország történetét tizenegy kötetben, az értelem lélektanát két kötetben, vagy negyvenkötetnyi útirajzot, művészeti és irodalmi tanulmányokat. Élete legnagyobb műve az ötkötetes *Az angol irodalom története* volt, melynek bevezető nagytanulmányából (TAINÉ 1881: 1–38), valamint a *Franciaország klasszikus filozófusai a XIX. században* című kötetének 13. és 14., *A módszerről* címet viselő fejezeteiből (TAINÉ 1906: 203–240) rendkívül jól rekonstruálható az a történetfilozófiai fölfogás, amely nagyban rokonítható Alexander nézeteivel is.

Alexander számára nagyon fontos a történeti szemléletmód, mely nem csupán a pozitivizmus, de kifejezetten Taine hatásának megnyilvánulását mutatja.

Kifejezésre jut ez az 1878-ban írott habilitációs értekezésében is, amelyben kifejti, hogy a filozófiai gondolkodást csakis történetileg lehet megközelíteni. Az ember csak a történeti gondolkodás által láthat messzire, hiszen a történeti megközelítés tárgya maga a változásban lévő ember és munkája. Ez a történeti szemléletmód tükröződik Alexander nemzetekről alkotott felfogásában is, melyben szintén nyugati hatásra, úgy tekinti az emberiséget, mint amelynek nemzetekre tagoltsága történeti szükségszerűség. Akadémiai székfoglalójának konklúziója szerint mivel az emberiség nemzetekre szakadva éli életét, szükségképpen nemzetekre szakadva gondolhatja gondolatait is. Kiegészítve ez azzal az alexanderi gondolattal, miszerint „a művészet van legkevésbé nemzeti határok közé zárva; mihelyt elvont nyelven kezdünk beszélni, a nyelvhatár hegységgé magaslik, melyen át csak szűk és meredek hágók vezetnek” (ALEXANDER 1903: 4), nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy az alexanderi felfogás értelmében pusztán abban az értelemben lehet és érdemes nemzeti filozófiáról beszélni, amennyiben a gondolkodás nyelvhez, méghozzá nemzeti nyelvhez kötődik. Ez a megállapítás nagy hangsúlyt fog kapni tanulmányom végső konklúziójában.

Nem csupán a történeti és esztétikai beállítottság Alexander és Taine közös vonása, de az a fajta organikus társadalom- és történetiszemlélet is, mely szerint „semmi sem él és létezik elszigetelve ezen a világon” (ALEXANDER 1903: 4). Az egyes társadalmi, történeti, sőt szellemi jelenségek élő organikus egységet képeznek, és nem vizsgálhatóak önmagukban. A sikeres vizsgálat módszere a végletekig atomizáló analízisből kinövő szintézisteremtés lehet. Ez az organikus szemlélet a német vitalizmus, amely az Arisztotelész gondolatát rehabilitáló Leibniz révén került vissza az újkori filozófiába a XVII. században, majd kiteljesedve Goethe munkásságában, átszűrve Spinoza panteizmusán és Hegel logikáján, alappillérvé válik Taine egész filozófiájának. Taine valódi értéke, eredetisége Alexander szerint nem az organizmus-tan kimondásában, hanem részletezésében és az irodalomra, művészetre, történelemre való konkrét alkalmazásában áll, valamint abban a tényben, hogy Taine magát a szellemi életet is konkrét organizmusként fogta föl, noha öelötte csak a testet tekintették ilyennek.

Taine tulajdonképpen már húszéves korára készen van. Spinoza monisztikus világfölfogásának hatására az élet minden területén megnyilvánuló törvényeket, végső soron a törvények törvényét keresi. Taine nem volt materialista. „Tévednek azok, kik a tiszta pozitívizmus hívei közé szeretnék őt besorolni, mert az ő szándéka sohasem volt az, hogy a filozófiát elhajítsa és az emberi tudást pusztán csak a kész tudományok adataira szorítsa” – írja Nagy József (NAGY 1922: 77). Taine-nél a dedukció, az örök axióma fogalmai meghatározó jelentőségűek, mint ahogy a metafizika tanulmányozását is igen hasznosnak tartotta. Legfontosabb történelemmagyarázó elve az okság fogalma volt. Mindenben, így minden egyediségben is, magát a történeti kort jellemző adalékot látott. Az egyén számára

teljesen föلدoldódott a törvényszerűség és szükségszerűség kényszerítő erejű fogalmiságában. Ezt a tévedést Alexander is a szemére veti. Taine történetfilozófiájának kulcsa a *race*, *milieu*, *moment* (faj, környezet és időpont) fogalmi hármasságában rejlik. Fogalmi distinkciója nem elég pontos, számos helyen szétfolyó, ellentmondásokkal terhelt. Alexander a maga elméletében éppenséggel igyekszik a nemzeti szellem és néplélek fogalmainak pontos meghatározása által egzaktabb módon kifejezni mondanivalóját, mégsem sikerül maradéktalanul megvalósítania. Számos ponton saját fogalomhasználata is következetlen és ellentmondásos.

Alexander történetfilozófiája szerint egy közösség szellemi viszonyait fel lehet osztani maradandóbb vagy rendkívül lassan változó és gyorsabban változó szellemi viszonyokra. A nemzeti szellem csupán ezen utóbbiaknak a foglalata, míg az előbbi viszonyok foglalata maga a néplélek.

Ez egyben a legfontosabb különbség Alexandernél néplélek és nemzeti szellem között. A néplélek tehát azon maradandó szellemi viszonyok foglalata, amelyek több ezer év alatt váltak egy közösségre jellemzővé, lakóhelyük éghajlata, talajviszonyai, egyszóval természeti környezetük, eredendően jellemző foglalkozásaik következtében. Ezen viszonyok az egyén életidejét figyelembe véve észrevehetetlenül lassan változnak csak. A néplélek milyensége, eredeti jellege legtisztább formájában a társadalom alsóbb, magas kultúra alatti rétegeiben tapasztalható leginkább. A néplélek tehát antropológiai egységbe kapcsolja egy nemzet társadalmának szakadozott szövetét. A nemzeti szellem ellenben egy sokkal lazább kultúrtörténeti egységet jelent. A nemzeti szellem, noha a néplélek talaján nő fel, és kapcsolatban áll vele, mégsem ugyanaz. Viszonyuk forma és tartalom viszonya. A néplélek az erő, a nemzeti szellem pedig ennek az erőnek a produktuma. A nemzeti szellem historikum, története van, korszakolható (van kialakulása, virágzása és bukása), nem halhatatlan, el lehet idegenedni tőle. Az, hogy egy nemzet szelleme milyen teljes fényében, nagy embereiben, reprezentánsaiban mutatkozik meg.

Taine fajfogalmában, amelynek végső kialakulásában Renannak közvetlenül, Herdernek közvetve is volt némi szerepe (NAGY 1922: 81), az alexanderi néplélek és nemzeti szellem bizonyos meghatározó elemei keverednek. Valószínűnek látszik, hogy Alexandert éppen a Taine-nél tapasztalt fogalmi zavarok késztették az organikusan fölfogott szellemi életet meghatározó fogalmak pontosabb elkülönítésére. Látnunk kell, hogy Taine fajfogalma tulajdonképpen egyfajta nemzetfogalomává válik, mégpedig egy adott népcsoport kollektív kulturális diszpozícióinak determináló erejű, identitásképző összességeként.

Taine környezetelmélete egyébiránt szintén túlságosan szétfolyó és általános. Az *angol irodalom történetében* úgy érvel, hogy egy adott irodalmi mű pusztán alkotója környezetének produktuma. E környezet alapos föltárása és elemzése által tökéletesen értelmezhetővé válik maga az alkotás. Taine végle-

tesen determinista fölfogásában a szemernyi egyediséget pusztán az egyénre jellemző viszonylagosan egyedi, partikuláris környezeti feltételek biztosítják. Ezenkívül az egyéniség iránt teljesen érzéketlen marad. A Montesquieu-től kölcsönzött törvényerejű éghajlattal is fontos szerephez jut Taine elméletében, mint az adott faj alapvető jellembeli tulajdonságainak meghatározó eleme. A társadalmi és természeti környezet kiemelten jelenik meg Alexandernél is, mint a néplélek kiformalódásának lényeges, bár nem túlhangsúlyozott tényezője.

Taine időpontfogalma azt hivatott kifejezni, hogy az emberi történelem irreverzibilis, mindig előre halad, és közben megőrzi az útja során szerzett vonásokat, hatásokat, amely az egyén szintjén az elődök által szerzett tapasztalatok egyfajta összegzéseként realizálódik.

Alexander véleménye szerint azonban e fogalmi hármasság nem érinti Taine valódi jelentőségét és érdemét. Taine a történelemben is, mint az emberi lét és a természeti világ minden aspektusában, az állandót, a törvényt keresi. De vannak-e egyáltalán ilyen törvények a történelemben, irodalomban, művészetekben? Nem minden műalkotás, irodalmi alkotás vagy cselekedet páratlan, megismételhetetlen-e a maga egyediségében? Jogos-e a francia forradalom történetéről elmélkedve fölháborodni az elkövetett borzalmakon, ha minden szükségszerűen történt úgy, ahogyan történt? Ha az emberi történelmet oly objektív törvények működésének tereként akarjuk ábrázolni, mint egy zoológus, akárcsak Taine, a válaszuk aligha lehet kétséges. Alexander szerint Taine fő érdeme egyrészt a szellemi élet jelenségeiben is megnyilvánuló kölcsönös összefüggések rendszerére való rámutatás, másrészt annak bizonyítása, hogy még ha nem is a szigorúan veendő törvények értelmében, de érvényesülnek bizonyos törvényszerűségek az emberi történelemben, a véletlen és az egyéni sajátosságok mint alakító tényezők mellett.

Összefoglalva mondanivalóm lényegét, úgy gondolom, e rövid tanulmányban sikerült rámutatnom arra a tényre, hogy Alexander nemzeti filozófiáról, nemzetről és nemzetiről vallott történetfilozófiai elgondolásai csupán tematikailag illeszthetők abba a magyar hagyományba, amely tulajdonképpen az Egyezményesek délibábos, magyar filozófiát teremteni akaró programjával kezdődött a reformkorban, s időről időre fölbukkant a magyar bölcseleti irodalomban egészen Bibó Istvánig. Alexander nézeteinek, fogalomhasználatának és egész törekvésének Renanhoz, még inkább Taine-hez van köze, és a nem csupán francia, de a korabeli nyugat-európai művelt szellemi elit közbeszédjének részét képező nemzeti, sőt bizonyos értelemben véve nemzeti filozófiai gondolatkörhöz.

Újra kell gondolnunk tehát Percz László professzor azon törekvését, amely Alexandert érthető tematikai okokból kifolyólag a Hetényi Jánostól és Szontagh Gusztávtól Karácsony Sándorig terjedő paradigmán próbálja elhelyezni (PERECZ 2008). Mára már szinte közhellyé merevült a kissé hiányos

földolgozottságú magyar filozófiáról szóló szekunder irodalomban, hogy a magyar nemzeti filozófia megteremtésére irányuló törekvés egy, a megkésett magyar polgári társadalomfejlődéshez szükségszerűen kapcsolódó kor- és kör-tünet. Ezzel a megállapítással magam is egyetértek, amennyiben kiemeljük a megteremtésre irányuló törekvést, melyről Alexander esetében szó sincsen.

Látnunk kell, hogy az a gondolat, hogy létezik egy minden nemzetre, minden népre alapvetően, sajátosan és egyedien jellemző lelki beállítódás és szellemi, erkölcsi karakter, az nem sajátosan magyar találmány, hanem a romantika korának nemzeti ébredési mozgalmaihoz és történetfölfogásához Európa-szerte szorosan hozzá tartozó jelenség. Alexander törekvései pedig ezekkel a – korban általánosan elfogadott – nézetekkel rokoníthatóak.

IRODALOM

- ÁDÁM Péter 1998. Renan nemzetfölfogása = Csató Éva (szerk.): *Mi a nemzet?* Budapest, 33–43.
- ALEXANDER Bernát 1903. *Taine Hippolyte emlékezete*. Budapest
- ALEXANDER Bernát 1919. Bánóczi József = Alexander Bernát (szerk.): *Emlékkönyv Bánóczi Józsefnek születése hetvenedik évfordulójára 1919. július 4.* Budapest, 1–38.
- GÁBOR Éva 1986. *Alexander Bernát*. Budapest
- GELLNER Ernest 1982. *Nationalism and the Two Forms of Cohesion in Complex Societies*. Proceedings of the British Academy vol. 68. 165–187.
- HUNYADI György szerk. 2001. *Nemzetkarakterológia: Rónay Jácint, Hugo Münsterberg és Kurt Lewin írásai*. Budapest
- KAFKER, Frank–KAFKER, Serena 1988. *The Encyclopedists as individuals: a biographical dictionary of the authors of the Encyclopédie*. Oxford
- MESTER Béla–PERECZ László szerk. 2004. *Recepció és kreativitás: Közlétezés a magyar filozófia történetéhez*. Budapest
- MÉSZÁROS András 2000. *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*. Pozsony
- MONTESQUIEU, Charles-Louis 1962. *A törvények szelleméről*. Budapest, 338.
- NAGY József 1922. *Taine*. Budapest
- PATAKI Ferenc 1997. Nemzetkarakterológia? = *Magyar Tudomány* 2. 169–179.
- PEABODY, Dean 1985. *National characteristics*. Cambridge
- PERECZ László 2008. *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Budapest
- RENAN, Joseph-Ernest 1995. Mi a nemzet? = Bretter Zoltán–Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, 171–188.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques 1901. *A művészetek és tudományok hatása az erkölcsökre*. Eger
- ROUSSEAU, Jean-Jacques 1963. *Considerations sur le Gouvenement de Pologne* = Rousseau, Jean-Jacques. *Oeuvres complètes, Écrites politiques III*. Paris
- ROUSSEAU, Jean-Jacques 1978. *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest
- SZEMERE Samu szerk. 1928. *Alexander Bernát ifjúkori levelei Horváth Cyrillhez*. Budapest
- TAINE, Hippolyte 1881. *Az angol irodalom története I*. Budapest, 1–38.
- TAINE, Hippolyte 1906. *Franciaország klasszikus filozófusai a XIX. században*. Budapest, 203–240.

*The Manifestations of the Influence of French Philosophy of State
in Bernát (Bernhard) Alexander's Philosophy of History*

The paper studies one of the most prominent Hungarian philosophers of the 19th-20th century, Bernát (Bernhard) Alexander, in the context of French philosophy of state. It aims to show that Alexander's thoughts on philosophy of nation, on nation and on national identity can only by topic fit into that Hungarian tradition, which actually began with the illusory program of the Compromisers intended to create a Hungarian philosophy in the Reform Era, and emerged from time to time in philosophical literature all the way to István Bibó. Alexander's views, his sphere of concepts, and his aspirations on the whole relate to the French Renan's, and even more to Taine's 19th century ideas, as well as loosely to the national philosophical sphere of thought as part of the public discourse typical of not only the French, but contemporary Western-European educated spiritual elite.

Keywords: Bernát (Bernhard) Alexander, philosophy of history, French philosophy of state, national philosophy, Taine

*Manifestacije delovanja francuske filozofije države u filozofiji istorije
Bernata Aleksandra*

Studija se bavi likom Bernata Aleksandra, jednog od najznačajnijih mađarskih filozofa na prekretnici 19. i 20. veka, i to u kontekstu francuske filozofije države. Kroz nju autor nastoji da pokaže kako se Aleksanderovi istorijsko-filozofski koncepti o nacionalnoj filozofiji, o naciji i o nacionalnome mogu samo tematski uklopiti u mađarsku tradiciju koja je u stvari započela u doba Sečenjijevih reformi sa programom harmonističara da stvore opsenarsku mađarsku nacionalnu filozofiju koja se zatim s vremena na vreme pojavljivala u mađarskoj filozofskoj literaturi sve do Istvana Biba. Aleksanderovi stavovi, operisanje pojmovima, kao i sve njegove aspiracije su u stvari vezane za ideje francuskih filozofa iz 19. veka, Renana, ili još više Tena, ali ne samo za Francuze, već i za nacionalni, pa čak u određenom smislu i za nacionalno filozofski krug mišljenja koji je predstavljao deo unakrsnog dijaloga tadašnje savremene obrazovane duhovne elite iz Zapadne Evrope.

Ključne reči: Bernat Aleksander, istorija filozofije, francuska filozofija države, nacionalna filozofija, Ten

Beérkezés időpontja: 2014. 04. 15.

Közlésre elfogadva: 2014. 05. 04.

János Géczi

· Pannon Egyetem MFTK Antropológia és Etika Tanszék
· janos.gecz@gmail.com

“...WHEN I APPROACH MY GARDEN ON A ROSE-SCENTED PATH...”

The first anthropological space of the hero of *Little Prince* in the work
of Antoine de Saint-Exupéry

„...amikor belépek kertembe a rózsailatú ösvényen...”

Az első antropológiai tér Antoine de Saint-Exupéry A kis herceg c. művében

„...kada kročim u svoju baštu na stazu sa mirisom ruže...”

Prvi antropološki prostor heroja romana „Mali princ” Antoana
de Sen-Egziperija

Biographies and biography-like works are those where anthropological spaces can be examined to their fullest. In *The Little Prince* by Antoine de Saint-Exupéry, the third anthropological space of the protagonist includes all the space he travels from his planet to Earth and back to his home through the universe. The space of action – the second anthropological space) is carefully determined in the desert, around the desert and on the planets and other locations. These points appear iconically in the tale, as Exupéry makes the illustrations himself, the watercolors accurately represent the intent of the author, and visualize the first anthropological space of the boy for the reader. The full-body portrait of the second chapter brings to the foreground both the biological-anthropological and the social-mental characteristics of the little hero. According to his complexion, he is a member of the caucasian race and based on his clothing a representative of western culture and christianity.

Exupéry painted the „best possible picture” of the little prince, on which the blond, white-skinned child wears the cape of a ruler or high ranking army officer. The cape is red on the inside, blue on the outside. The shoulders feature a starry parolin. The body is covered with white clothes, and the shirt is connected by a rosette. The left hand holds a crooked sword. As the subject of my examination I try to understand and explain the culturally defined and significant aspects of the body. I will also attempt to describe some of the personality traits of the little prince based on the characteristics of his clothing as described by the author.

Keywords: first anthropological space, iconology, rose symbolism, history of mentality

Biographies and biography-like works are those where anthropological spaces can be examined to their fullest. In *The Little Prince* by Antoine de Saint-Exupéry, the third anthropological space of the protagonist includes all the space

he travels from his planet to Earth and back to his home through the universe. The space of action – the second anthropological space – is carefully determined in the desert, around the desert and on the planets and other locations. These points appear iconically in the tale, as Exupéry makes the illustrations himself, the watercolors accurately represent the intent of the author, and visualize the first anthropological space of the boy. The full-body portrait of the second chapter brings to the foreground both the biological-anthropological and the social-mental characteristics of the little hero. According to his complexion, he is a member of the Caucasian race and judging by his clothing a representative of western culture and Christianity.

Exupéry painted the “best possible picture” of the little prince, on which the blond, white-skinned child wears the cape of a ruler or high-ranking army officer. The cape is red on the inside, blue on the outside. The shoulders feature starry insignia. The body is covered with white clothes, and the shirt is connected by a rosette. The left hand holds a crooked sword. As the subject of my examination, I try to understand and explain the culturally defined and significant aspects of the body. I will also attempt to describe some of the personality traits of the little prince based on the characteristics of his clothing as described by the author.

The picture, in our case the painting depicting the Little Prince is a meditational object, it is recommended for the reader to ponder over.

Out of the traditions relating to the symbol of the rose, Saint-Exupéry knows about the devotional role of Dominican monks: he considers the reader an extension of personality and mystical fulfillment. He considers a lot of other things similar to prayer and meditation; for pilots, thinking about home; for those lost in the desert, picturing a well, while being lonely, thinking about comrades or for any lost soul to think about their own culture. The outcast should reach out and abide to the culture, objects, relics they own with the techniques of remembering, and by this, one or two pieces of memory should be able to materialize and become observable with the help of imagination.

One of Exupéry’s heroes – based on the autobiography of the author – in times of trouble, imagines a garden full of nice old black pines, flowers and a spring so that homesickness can fill his soul and thus he can survive. According to him – your own past makes it possible to access your future.

Both Christianity and Islam have had a mystical reading of the garden. Most of the symbols in the tradition of *hortus conclusus* – spring, well, flower, grass, rose, fence – and some other familiar Christian symbols like the lamb are used in a very complex way at times quite far from each other but referred to in a similar way (Such concentration of symbols happens in the case of the child and the lamb).

Out of the features of the garden, the most valuable thing of the place is in the center: the rose. The main characteristics of the protagonist unfold against this spectacular and seemingly unique being with extreme qualities. The relationship of the child with the rose makes it possible to tell the story.

The rose is the signifier of the Edenic state, the planet's medium. The pure child without consideration possesses the lamb-sign, he is the protagonist. Both the medium and the hero have the possibility of martyrdom – since both the rose and the lamb are sacrificial. The lamb and the rose, despite their purity endanger each other. The rose (especially because of its animalistic quality) could hurt the lamb with its four claws, and vice versa, the lamb could hurt the rose with its lack of aggression, meaning the rose could serve as a source of food for it. They can become fatal for each other.

None of the creatures try to kill the other, but according to their inner traits, they are against each other. One can find similar dualities in similar relationships in case of the bird-rose, bee-rose, spider-rose etc, where the more aggressive, masculine characteristic is of the animalistic member of the pair and the female (receptive) characteristic is represented as a trait of the plant. Even though the novel indicates that the rose might stop needing service from others and that the lamb will get a muzzle so their dangerous qualities are suspended, but this is temporary: the rose can turn back to a demanding mistress at any time, and there will never be a strap on the lamb's muzzle to be put on his mouth.

In *The Little Prince*, the rose at first appears to be a valuable and good plant, just like radish: it is climbing toward the light with an innocent little shoot, and its existence does not show a threat toward the planet B-612, unlike the baobab trees with their digging and hole-making roots. It can be left alone, to grow. In its early age, the rose was similar to the baobab, but while weeding helped it to grow, it meant death for the baobab.

But what is the meaning of the rose in the novel? Who is it?

Eugen Drewermann¹ has observed and analyzed *The Little Prince* and the rose in it, with the help of Jungian psychoanalysis, and other novels and letters by the author. In his lasting story-analysis, the therapist-philosopher describes the author as a function of the rose, squirming in the emotional space created by the plant, a personality rejecting adulthood.

He also embarks to symbolically analyze the rose, according to him, Saint-Exupéry considers the child as a life-renewing symbol. The protagonist who experiences reality, at the end of his suffering comes to the eternal truth of love and the rose. The relationships of the boy are characterized by love and loving known from Christian tradition, and the feeling of love is represented as zestful and similar to those of mystics. The objects and events appearing around the loved person promise the feeling and the person itself, while the person becomes a symbol which can help to grasp the entire universe.

It is the rose who helps the prince gain experiences regarding love; it gives meaning to the sunsets, the planet, work done day by day and life in its entirety. According to the psychoanalytic reading, this rose is very similar to a mother, and Drewermann unfolds the problematic relationship of Exupéry and his female parent. In the end, he could have talked about the relationship of the wild rose and the garden rose, if we note the minute detail about different qualities of plants in *Courrier Sud*. Drewermann considers the novel a coded childhood report (too), and indeed, uncurls the female qualities of the Rose and the loving-torturing mother and her relationship with the child.¹ The strange qualities of the unquestionable rose – especially if one imagines a mother figure behind them – serve as an explanation for the characteristics in the story. Along the path of symbol-forging, this rose-mother gets a lot of traits similar to those of the Cult of Mary in Christian tradition, and it is perhaps this and similar parallel are the reason why the reader can easily familiarize with the story and it becoming a cult novel.

We see the rose of *The Little Prince* as a bit more complex. The rose is the center of garden symbols, indicating Christian and Muslim traditions. On the other hand, the mother-analysis is relevant only in the sense that the love-expressing quality if the mother/rose can show itself.

Which qualities does the little prince notice of the grown-up rose, and which become important to him? First, he sees it as a flower which has thorns. Moreover, why does a gentle plant promising beauty has weapons usually not attributed to a flower? According to the child's answer, it is because the flower is weak and unsuspecting, and can imagine itself fearsome via the thorns. The qualities of the rose are shown along the analogue thinking of a child.

Second, these qualities are also true of the child and his world and become emphasized: the rose is impeccable and needs protection. Not all the care which the planet of the prince got by itself (and therefore the rose has also got) is enough, it desires more caring. Its dependent situation means an increase in value.

After all this, the author signifies the scent of the rose, then blossoming, the colorful petals, the complete, open flower. Possible oppositions are also signaled by the appearance of the lamb (behind them the defense control against each other developed during millions of years), or by the comparison of the rose and other wild flowers. We are the witnesses of value-creation, and along the process both the traits and contradictions are seen.

And just what is the blooming rose like? It opens up its giant, only bud slowly, preparing for a long time. Its many petals unfold without wrinkles at sunrise, and showcase its beauty instantly. To describe its beauty, Exupéry uses the adjective radiant, and it is characterized by its scent and its four thorns as well. Its botanical characteristics are usual: an unmoving, rooted plant. Its anthropomorphic traits include speech – its first utterance is a demand toward the

little prince that he should water it, take care of it and protect it from the wind and the night – when it is clearly not visible in the dark, stays alone in the lightlessness and cannot maintain physical contact with its caregiver.

The understandable, speaking plant is not a big surprise in a tale; after all, it is expected of it to communicate in the human tongue. Nevertheless, it is a long way until the little prince will realize what the gardeners of *Citadelle* have already known: the only valid method of dialogue is without words.

The meaning of the plant is obvious based on these characteristics: it radiates warmth, just like the time of day when the rose could showcase its full grown beauty. Sunrise is the time of bloom, the opposite of the sunset which the melancholic child likes to observe. The qualities of the Rose are similar to the Sun in other aspects as well: it was born at the same time as the Sun, it shines like the Sun, and it needs light, since it is a plant. The little prince and the adult, when they find the well (which is totally unlike any well in the Sahara), long before the final goodbye, notice that the sun is shimmering while being reflected on the water. „I'm thirsty for this water” – says the little prince who never drinks anything. Most qualities of the rose take the reader close to the Sun, the traditional symbol for the soul.

The little prince has plant-like qualities as well. During the one year he spent on Earth, he did not need food or drink; he was satisfied with what he has left for his rose: light. And through the rose, he is connected to the clearest quality of the spirit: unselfish, receptive love.

The rose as a symbol of love is an everyday experience for the catholic faith – it is precisely this feeling – *caritas* – which determines the iconography depicting Mary, where the inside of her cape is painted red. Just as in „the best picture” (which the author of the book made), the cape of the little prince is red from the inside as well (and its outside, just like on images of Mary, is blue, representing the entire universe; and it cannot be a coincidence that his shirt is held together with a rosette, and in his hand, the hero holds a thorn-like sword. The little prince has taken up characteristics of the rose.

The relationship of the prince and the rose is determined at the first moment of their communication. The first sentence is of initializing, the little prince says, „*How beautiful you are!*” The rose enters an initiative, dominant position. It is discovered. It needs to be served, so the little prince obeys the power of the rose. It is no surprise that the flower becomes more and more fastidious and headstrong while the child – with the growth of his dependency – turns increasingly unhappy. The meaning of the rose-sun-spirit symbols is related to the narrative logic of the story. The seemingly weak Rose has to grab the attention of the boy to rule over him later on.

An important scene of the novel offering an important aspect of understanding is that when the little prince finds himself in a real rose garden. The child re-

flects on his own rose-image, and realizes that one rose, if it is tamed has bigger value than a garden of roses. Therefore, there is a personal rose, whose meaning is only understood by its owner, and there are common roses, which cannot have anything but a common meaning, and they can only be valuable because they signify and remind one of the personal rose.

The blooming rose garden lies on one of the roads leading to humans. It is a place of temptation: before finding it, one needs to go through rock, sand and snow, and its appearance signals the aim: desired people. The rose garden is a sign of coming happiness, and it can be identified only if one has previous knowledge of the rose. Is it possible that the roses appearing in great quantity are the reason why the little prince does not continue his search for humans and is satisfied with the knowledge gained from the prisoner of the desert, the pilot? This decision is helped by the fox explaining the technique of taming.

„*His flower told him, he has no counterpart in the world, and now there were five thousand in front of him, all alike, in one garden!*” – we read. The Rose speaks figuratively, and the little prince has to understand this double talk to make his decision. He is hesitant, needing help. He is sad (just as at times of sunsets) and he desires enlightenment, the sunrise. This is how he arrives (with the help of his guide) to the inner conclusion: he has to go back to the Rose. The Rose only exists if there is someone to take care of it, if someone sees it, someone who is related to it.

It is not enough for a cult to have its object. There is no cult without its supporters.

It is the fox, which leads the hero to the doors of enlightenment. According to tradition, it is the fox's relative, the jackal leads Isis in the underworld to find the scattered parts of Osiris. This animal is of the underworld for other reasons as well, and it is the signifier of resurrection. This animal is afraid of humans and knows there is another place besides the armed world of humans: where being tamed is law. Our suspicion gets stronger that the rose garden surrounded by a high wall is the place of the imperfect world, even if its qualities point to the place ruled by the personal Rose of the prince.

The novel shows a path which is possible for everyone to go along: first, loving the seemingly perfect small planet of the rose, the relationship becoming disunited, leaving the Edenic planet, being faced with the lack of the rose via an imperfect rose garden and searching for the true one. This is how the mastering of civilization happens: as a conclusion of getting to know things, a final evaluation happens and then a decision. The fox speaks about this when the field of wheat suddenly becomes important to him – only because he is reminded of it by the color of the prince's hair. Similar logic appears in other stories by the author.

The characteristics of the rose describe the plant itself: the rose is not in a middle position; it is not in a mediative state. The rose is a rose, not an allegory of a person. The qualities of the rose however (this is significant when introducing the first anthropological space of *The Little Prince*) are like of a person's: they can be linked to the Virgin Mary image of Christianity and the mother image derived from it. They are related to the image of the Virgin fused with the rose and to content linked to motherhood.

In *The Little Prince*, two characters bear qualities of the rose: the flower growing up on the planet and the protagonist himself. The appearance of the prince is depicted with Mary-like attributes: the color of the inside and outside of his cape and the rosette are all evidence of this. The boy's rose-characteristics are not as strong a sin as the rose itself, though strong enough for both to be seen operating under the same emotional laws.

The qualities of the rose can be understood from the perspective of love-cult and horticulture. Some of its traits are emphasized by signs originating in Muslim and Christian tradition related to the circle of symbols of gardens. The aforementioned values are to extend the cult of the Rose and what is actually behind it. The Rose signifies the importance of a philosophy where understanding the world happens in a mystical, loving way. In addition, the qualities of the Rose are the qualities of the little prince as well.

„....amikor belépek kertembe a rózsailatú ösvényen...”

Az első antropológiai tér Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* c. művében

Az életrajzok, életrajzszerű művek azok, amelyekben legteljesebben vizsgálhatóak az antropológiai terek. Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című művének hőse harmadik antropológiai tere mindaz a térség, amelyet a bolygójától a Földre s onnan az otthonába visszatérve az univerzumon át bejár. A cselekvési – vagy második antropológiai – terek is pontosan körbehatárolódnak a sivatagban, a rózsák körül, az égiteszten s egyéb színhelyeken. E pontok ikonikusan is megjelenítődnek a meseregényben, mivel Antoine de Saint-Exupéry saját maga készíti el az illusztrációkat, az akvarellek pontosan képviselik a szerzői szándékot, s az olvasó számára vizualizálják a fiú első antropológiai terét. A II. fejezet egész alakos portréja előtérbe hozza mind a kis hős biológiai-embertani, mind a szociális-mentális sajátosságait. *A kis herceg* színekomplessziója szerint az európai rassz tagja, s a ruházat értelme szerint is behatárolható kultúrkör – a nyugati kereszténység – hagyományának a képviselője.

Antoine de Saint-Exupéry megrajzolta a kis hercegről a „lehető legjobb képet”, melyen a szőke hajú, fehér bőrű gyermek hadvezéri-uralkodói köpenyt visel. E köpeny belseje piros, külseje kék színű. A kisfiú vállán csillagos parolin

látható. A testet fehér ruha fedi, s a fehér ing hasítékát rozetta kapcsolja egybe. A gyermek bal kezében görbe kard. Előadásom tárgyául a testfelület kulturálisan meghatározott részleteinek fölfejtésére vállalkozom. S egyben arra teszek kísérletet, hogy az öltözék sajátosságai révén föltáruuló sajátos szerzői szignatúrátán révén felvázoljam a herceg személyiségének egynémely jegyét.

Kulcsszavak: első antropológiai tér, ikonológia, rózsza szimbólum, mentalitástörténet

„...kada kročim u svoju baštu na stazu sa mirisom ruže...”

Prvi antropolóški prostor heroja romana „Mali princ” Antoana de Sen-Egziperija

Biografije, odnosno dela biografskog karaktera su primeri u kojima se u najpotpunijem vidu mogu proučavati antropolóški prostori. Treći antropolóški prostor junaka romana „Mali princ” Antoana de Sen-Egziperija jeste sav onaj prostor koji junak, krećući se kroz univerzum od svoje planete ka Zemlji i vraćajući se odatle do svog doma, obilazi. Aktivni – ili drugi antropolóški – prostori se isto tako zaokružuju u pustinji, u okolini ruže, na nebeskim telima i na ostalim scenama. Ove tačke se u bajkovitom romanu i u ikoničkom smislu pojavljuju, naime Antoan de Sen-Egziperi sam izrađuje svoje ilustracije, te akvareli precizno zastupaju autorove intencije, a čitaocu vizuelno predstavljaju prvi antropolóški prostor dečaka. Portret celog lika u drugom poglavlju donosi u prvi plan kako biološko-antropolóške, tako i socialno-mentalne karakteristike malog junaka. Mali princ je prema kompozitu boja pripadnik evropeidne rase, a i po smislu odeće se može odrediti kao predstavnik jedne određene – i to zapadno hrišćanske – kulturne tradicije.

Antoan de Sen-Egziperi je o malom princu naslikao „najbolju moguću sliku” na kojoj plavokoso dete bele kože nosi šinjel vladara vojskovođe. Unutrašnja površina šinjela je crvene, a spoljašnja plave boje. Na ramenu dečaka vidi se epoleta sa zvezdama. Telo je pokriveno belom odećom, a izrez košulje spojen rozetom. U levoj ruci deteta je zakrivljena sablja. Namera autora u ovom izlaganju jeste da dekodira kulturalno determinisane detalje telesne spoljašnjosti, odnosno da na osnovu specifične autorske signature koja se očitava u karakteristikama odeće napravi skicu određenih crta prinčeve ličnosti.

Ključne reči: prvi antropolóški prostor, ikonologija, simbol ruže, istorija mentaliteta

Szilágyi Mária

... Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudományok Kara,
... Építészeti és Urbanisztikai Tanszék, Újvidék
... szilagymari@gmail.com

Tufegdžić, Anica

... Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudományok Kara,
... Építészeti és Urbanisztikai Tanszék, Újvidék
... atarher@gmail.com

AZ URADALMI MAJOROK ÉPÜLETÁLLOMÁNYA A ZSOMBOLYAI CSEKONICS-BIRTOK PÉLDÁJÁN

*Building Stock of Manorial Estates on the Example
of the Csekonics Manor in Zsombolya*

*Inventar zgrada vlastelinskih majura kroz primer imanja
Čekonićevih u Žimboliji*

A Habsburg-ház a törökök kiűzése után, a XVIII. század első felében kezdte el újra benépesíteni a mai Bánát elnéptelenedett, mocsaras részeit. Abban az időben kezdődött e térség fellendülése, mely a XIX. század végén érte el fejlődésének csúcsát, és ezt a jólétet egészen az első világháborúig sikerült megőrizni. Egy 1778-as törvény értelmében a Monarchia 1781/82-ben hatalmas bánáti területeket bocsátott árverésre, a vevők pedig többnyire azon nemesi családok voltak, akik rangjukat a családfő katonai szolgálatai elismeréséül kapták Mária Teréziától (GRLICA 2009: 38). A nemességnek közel egy évszázad alatt sikerült ezeket a mocsaras területeket a Habsburg Birodalom legtermékenyebb talajává, éléskamrájává varázsolnia (SZILÁGYI 2013: 146). Az uradalmak székhelyei mindig az uraság kastélyával voltak megjelölve, itt volt a kulturális, vallási és adminisztrációs központ is. A hatalmas földterületek megműveléséhez kapcsolódó feladatokat azonban nem lehetett egy helyről, egy településről ellátni, ezért jöttek létre különböző határrészekben a kisebb mezőgazdasági, birtokigazgatási, gazdasági központok, vagyis a majorok. Ezek a XX. század elejére valóságos kis falvakká fejlődtek, hiszen az épületek sokszínű rendeltetésének köszönhetően kielégítették az ott lakó munkások szükségleteit (egészségügyi ellátás, oktatás, vallás, élelmiszer-ellátás). A birtok többi részeivel való jó összeköttetésnek köszönhetően a külvilágtól sem voltak teljesen elvágtva.

Kulcsszavak: uradalmi majorok, Csekonics család, zsombolyai uradalom, építészet, Bánát

AZ URADALMI MAJOROK

Az uraságok gazdagságának nagy része a hatalmas földterületek megműveléséből folyt be. Ahhoz, hogy a biztonságot nyújtó anyagi forrás ne szűnjön meg, figyelmesen meg kellett szervezni a birtokigazgatást az uradalomban. Ezért jöttek létre a majorok, melyek kisebb központok voltak, és a földbirtokok egy részét innen irányították. „A majorság általában nagyobb birtokhoz tartozó mezőgazdasági üzemközpont, amihez az üzemi épületek mellett szolgálati lakások és béreslakások is tartoztak” (MEGGYESI 2008: 85). A majorsági gazdálkodás főként a török utáni időkben kezdett megerősödni az akkori Magyarországon, majd a XIX. század folyamán és a XX. század elején teljesedett ki. Országszerte elterjedt jelenségről volt szó, amely csaknem minden nagybirtok termelési és munkaszervezési jellegzetessége volt.

A majorokat tanyának is tekinthetjük, de nagyobb földbirtokról lévén szó és nem parasztgazdaságról, a tanya is nagyobb, szerteágazó rendeltetésű, ezért már nem nevezhető tanyának, hanem majornak. Ez volt a birtokos mezei gazdasága, ahol az ott dolgozók állandó lakhelye is volt, az uraság viszont nem lakott itt, hanem a környező községek valamelyikében.

A majorok az uradalmi mintagazdaságok fontos elemei, kihelyezett közösségei, infrastrukturális részei voltak, amelyeket széles körű funkciójukból kifolyólag inkább tekinthetünk mikrotelepüléseknek, semmint tanyáknak, hiszen a legtöbb majoron volt iskola, némelyen templom, sok helyen üzlet és kocsmá, tehát nemcsak a munkához és a lakhatáshoz teremtették meg a nemesek az elengedhetetlen feltételeket, hanem egyéb társadalmi szükségletekhez is. A majorok állandó lakóinak száma csaknem minden esetben meghaladta az ötven főt, valamint bizonyos autonómiája volt a cselédség társadalmi életének, és ezek a társadalmi sajátosságok adták meg ezen közösségek falu jellegét. A majorok nem mindig képeztek külön egységet, volt olyan eset, hogy több major tartozott egybe, és ilyenkor a különböző társadalmi funkciók kiegészítették egymást (ERDEI 2004). A gazdaság szükségleteit kielégítő épületek és a társadalmi funkciók mellett, a majorokon igen fontos objektumok voltak még a cselédlakások. Ezek legtöbbször szoba-konyhás kétegységes lakások voltak, néha több család is használt egy konyhát. Mivel a cselédeknél általános volt a többgyermekes családmódel, igen szűkös volt a hely, ezért a legények, sőt néha a család összes férfitagja az istállóban aludt, lévén, hogy a cselédek jószágainak külön istállóik voltak.

Az uradalmi majorok fontos moztatórugói az intézők, az iskolázott gazdasági szakemberek voltak, akiket először csak külföldi, majd magyarországi intézetekben képeztek. Ők tartották kézben a birtok gazdasági ügyeit és ellenőrizték a majorságokat is, melyeket azonban a majorsági gazdatisztek vezettek, akik hasonló képzettségűek voltak, mint az intézők. A gazdasági tisztek lehettek tiszttar-

tók, kasznárok és számvevők. Ezek az alkalmazottak fontos szerepet töltöttek be az uradalomban, mivel ők irányították a termelést, hiszen az uraság rendszerint nem értett a mezőgazdasághoz. A tiszteknek példás házuk, kisebb kastélyuk volt a majoron, de a környező községekben is volt lakásuk, és aktívak voltak az adott település közösségi társadalmában. Általában ide költöztek nyugdíjba vonulásuk után (ERDEI 2004). A társadalmi rétegződésben a tiszt után következett az állatorvos, akinek szintén nagyon fontos szerepe volt a majorsági gazdálkodás zavartalan működésében, a tanító, a csendőr, az orvos és a plébános. A két utóbbi általában csak időnként, szükség esetén járt ki a majorokra a környező községek-ből. Mindezek után következtek a cselédek, akiknek a következő munkaköreik voltak: földművesek, kertészek, állatgondozók, pásztoremberek, iparosok, lovas kocsisok, ökrös béresek. Azokon a majorokon, melyeken feldolgozóüzemek is működtek, további munkásokra is szükség volt. A cselédek bérét egyrészt természetben, másrészt napszámban adták. A természetben való fizetéskor általában gabonafélét, tűzifát vagy földterület-használatot kaptak. A cselédek legtöbbször saját állatot is tarthattak, ezért volt szükség a takarmányra. Tavasztól őszig, amikor több volt a mezei munka, napszámosokat alkalmaztak, akik a környező községekben laktak, csak az idénymunka idején tartózkodtak a majorokon. Ilyenkor istállókban voltak elszállásolva (KOZÁRY 1999). A majorokra jellemző a teljes zártság, mármint a cselédség szemszögéből nézve, hiszen a munkaidő annyira szoros volt, hogy ha meg is volt a lehetőség a közlekedésre, lovas kocsi vagy lóré¹, a munkabeosztás csak igen ritkán tette lehetővé, hogy az alkalmazottak elhagyják a majort. Ezért is jellemző általánosságban, hogy igen szoros közösség alakult itt ki. A tisztekkel ellentétben, a cselédség akkor is a majorban maradt, miután kiöregedett, munkaképtelenné vált.

Trianon után a Magyarországhoz tartozó országrészekben még élénken folyt a majorsági gazdálkodás, újabb objektumokkal bővült a birtokigazgatási központok épületállománya, a második világháború után, a szocializmus időszakában azonban eltűntek a nagybirtokok és ezzel együtt az uradalmi gazdálkodás minden formája. Az uradalom épületeit, beleértve a majorokat is, még néhány évig vagy évtizedig megpróbálták hasznosítani, de idővel csaknem minden az enyészeté vált.

URADALMI MAJOROK A BÁNSÁGBAN

A földesurak és birtokaik a XVIII. század végén jelentek meg Bánát területén, amikor is hatalmas földterületeket vettek bérbe vagy vásároltak meg az 1781. és 1782. évi árveréseken. A nagyobb birtokokat Bécsben, míg a kisebb-

¹ Lóvontatású vasút.

beket Temesváron értékesítették (BODOR 1914: 21). Mindezt elsősorban saját meggazdagodásuk és a társadalomban betöltött szerepük érdekében tették, másodsorban pedig Torontál vármegye mezőgazdaságának fejlesztése érdekében. Meglehetősen rövid idő alatt hatalmas és korszerű uradalmakat hoztak létre, nagyszámú lakó- és gazdasági épületet emeltek, és ezzel hozzájárultak ahhoz, hogy ez az egykor mocsaras vidék értékes mezőgazdasági területté váljon.

Bánátról azt állítja Fényes, hogy termékenysége miatt egyaránt mondhatják mind „Magyarország Egyiptomának, mind Bécs és Ausztria tárházának, mert földje általában trágya nélkül is gazdagon fizet, mivel összetétele általában fekete agyag, igen sok humusszal keveredve” (HEGEDŰS 1979: 642).

A Bánság első felmérése az 1769 és 1772 közötti időszakban történt. Ezen az első katonai felmérésen a nemesi birtokok még nem is léteztek, tehát majorsági rendszere is teljesen hiányzik. Elvértve jelennek meg a *salaschok*, amiket a majorok kezdetleges formájának tekinthetünk, ezek azonban inkább csak tanyák voltak, kisebb épületcsoporttal (Josephinische Landesaufnahme 1768–1787). Hegedűs Antal kutatásai is igazolják, hogy a majorsági gazdálkodás csak 1810 körül jelentkezett Torontál vármegyében, és az 1840-es évekig szinte alig alkalmaztak állandó munkásokat a földművelésben, csak az aratásnál fogadtak fel napszámosokat (HEGEDIŠ 1987: 143, 144). Abban az időben Fényes Elek statisztikája szerint Torontálban 976 nemeset írtak össze, mely ugyan nem volt nagy szám akkoriban, de a leírás szerint olyan gazdag urak, mint itt, egy vármegyében sem voltak. Az uradalmak közül a zombolyai Csekonics-uradalom, a nagyszentmiklósi Nákó-, az eleméri Kiss-, a csókai Marczibányi-, az écskai Lázár-, a beodrai Karátsonyi-uradalom stb. voltak igen jelentősek, ezek mindegyikének gyakorlatában fellelhető volt a majorsági gazdálkodás (HEGEDŰS 1979: 642).

Az uradalmi gazdálkodás a XIX. század elején nem volt teljesen felhőtlen, mind a folyamatos áradások, mind a gazdatisztek szakképzetlensége miatt. Ez a helyzet azonban a század második felére csaknem teljesen megváltozott. Ehhez a vízszabályozás és a mezőgazdasági eszközök korszerűsítése nagyban hozzájárult. Az 1800-as évek közepén egy jelentős társadalmi átalakulás is nagy hatással volt az uradalmak földművelésére, ez pedig a jobbágyság megszűnése, hiszen a földesurak ezentúl cselédeket alkalmaztak, és nem a jobbágyok művelték robotmunkával a nemesek földjeit. Ez a kényszerű munka általában csekély hatékonyságú volt.²

A mindenkori nagybirtokos a majorokat a XIX. század közepétől a legkorszerűbb mezőgazdasági gépezettel szerelte fel, ekékkel, lokomobilokkal,

² Bár korabeli források rámutatnak arra, hogy Torontál vármegyében már a XIX. század első felében számos jobbágy vált föld nélküli paraszttá, azaz zsellerré, akik pedig főként a nagygazdákhöz szegődtek el béresnek, és nem kényszerszolgálatát végezték (HEGEDŰS 1979: 645).

feldolgozóüzemeket építtetett, malmokat, tejfeldolgozó üzemeket, kendergyárakat, korszerűsítette a termelést villanytelepek, lóvasutak, gépműhelyek, malmok, műhelyek, szivattyútelepek, szeszgyárak stb. létesítésével, s illetően a majoroknak nagy szerepe volt a korszerű mezőgazdasági termelés meghonosításában Bánátban. Ezt jól szemlélteti a második katonai felmérés térképe. Torontál felmérésére az 1860-as években került sor, hiszen itt már jól látható a kiterjedt majorsági gazdálkodás az uradalmi központok körül. Mindenekelőtt a Csekonics- és a Nákó-uradalmakhoz tartozott nagyobb számú major, míg a többi birtok esetében ekkor kezdődhetett a birtokigazgatási központok elterjedése és fejlődése. Fontos megemlíteni, hogy a második katonai felmérésen a major több névváltozatban előfordul, ezek mindegyike azonban kisebb mezőgazdasági központokat jelöl az uradalom területén belül. Jelentkezik a major, mező, hof, hodaja, hodáj, ház, halom, pusztá, tanya, szállás, salasch megnevezés is (The Second Military Survey 1806–1869). Számának kiteljesedését a harmadik katonai felmérésen szemléltethetjük, hiszen itt már teljesen igazolásra talál az az állítás, hogy a majorok voltak az uradalmi gazdálkodás fejlődésének hordozói. Megfigyelhető, hogy ezen központok épületállománya egyre inkább kiegészült, valamint a majorok száma is jelentősen növekedett (A Monarchia III. katonai felmérése, 1910). Ebben az időben jöttek létre azok az épületek, melyek nemcsak a gazdasági szükségleteket, hanem a béresek társadalmi szükségleteit is kiegészítették. Ilyenek voltak mindenekelőtt az iskolák és a kápolnák.

A korabeli térképek és helyszínrajzok alapján Bánát-szerre a majorok néhány típusát különböztethetjük meg. Jellemző volt a házak téglalap alakban való szerveződése, mintegy követve a szabályos falustruktúrákat. Ritkán fellelhetők voltak a kör alakú együttesek is, mint pl. a Csekonicsoknál, Endremajor esetében. Legtöbbször belső udvar köré csoportosultak az épületek, ezek közepén sokszor szintén egy objektum állt, vagy pedig egy kút. Ha a major nagyobb volt, akkor több belső udvar körül sorakoztak az épületek, jellemzően rendeltetésük szerint. Ezek a gazdasági központok állhattak több különálló egységből is, általában funkciótól függően, melyeket legtöbbször fásított területek választottak el egymástól. A kisebb majorok, melyek csak néhány épületből álltak, szintén e belső udvaros szerveződésre törekedtek, akkor is, ha az objektumok számából eredően még nem képeztek egy zárt egészet.

A fennmaradt fényképes források alapján megállapítható, hogy az épületek kiképzésénél a funkcionális követelmények játszottak nagyobb szerepet, a külső kialakítása csak másodlagos feladat volt. A házak megjelenésére jellemző a visszafogottság, a katonai szigor és főként a klasszicizmus elemeinek egyszerűsége. Ritka esetekben a korra jellemző romantika eszköztára is előbukkan, főként a kápolnák esetében, valamint a jelentősebb épületeknél, mint pl. a Csekonicsok tejüzeme (BOROVSKY 1911: 206).

Abban az időben csaknem minden uradalomnak megvolt a maga ismert terméke, legelterjedtebb volt azonban a földművelés terén a gabonafélék, mindegyiknek a búza és a kukorica termesztése, egészen a nagybecskereki cukorgyár megnyitásáig. Az állattenyésztésben a legelőkelőbb helyet a tehenészet foglalta el, majd a szarvasmarha-, a sertés- és a juhtenyésztés. A tehenészet főként a tejgazdaságok szempontjából volt igen jelentős.

Míg a XIX. század folyamán Torontálban az uradalmak domináltak, addig az évszázad végén és az 1900-as évek elején már a parasztbirtokok voltak túlnyomó többségben, hiszen a földesurak közül többen is felparcellázták birtokuk egy részét, és eladták azt az uradalom területén élő parasztoknak. Ezen átalakulások, valamint a termelés fejlődése is hatással volt a béresek számának csökkenésére, azonban nem volt jelentősebb hatással a majorok számának változására és a majorsági rendszer fejlődésére (BOROVSKY 1911: 212).

Az uradalmi és a majorsági gazdálkodás Bánátban a két világháború közötti időszakban tűnt el lassanként, míg a teljes törést a második világháború hozta.

A CSEKONICS CSALÁD FELEMELKEDÉSE ÉS BUKÁSA

A Csekonics család felemelkedése a XVIII. század közepén kezdődött, amikor is a Vas vármegyében élő, horvát származású Csekonics Pál táblai ügyvédnek, születési nevén Pavao Čekonićnak, Mária Terézia császárnő 1753. január 29-én érdemeiért nemesi címet adományozott (Banaterra Encyclopedia). Fia, József, császárhű alattvaló volt, igen jelentős katonai pályát futott be, a lötenyésztésért, a hazai lóállomány fejlesztéséért, nemesítéséért, valamint a hadsereg lóval való ellátásáért, később élelmezéséért volt felelős.

Ő vette bérbe a hatalmas zombolyai birtokot 1790-ben, majd 1800-ban meg is vette azt, megalapozva ezzel egy virágzó gazdaság jövőjét (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5. 14. d. 1). A birtok felvirágoztatása érdekében József báró benépesítette az uradalom területét. Több települést alapított, valamint élesztett újjá, ahová különböző nemzetiségű, főként német ajkú lakosságot telepített. Ő volt az, aki elsőként hozzájárult a Csekonics-kultusz megteremtéséhez.

Csekonics János, báró Csekonics József másodszülött fia lépett apja nyomdokaiba annak halála után. A család befolyása egyre nőtt, Temes és Torontál vármegye életében történő fontos döntéseknél döntő szavuk volt a Csekonicsoknak. Csekonics János volt az első a családban, aki a grófi címet viselhette, ezt a rangot az ínséges időkben tanúsított magatartása méltánylásául kapta. Különösen az 1863. évi aszály idején segített sokat uradalma népének (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5. 6. d. 3/1-2).

Csekonics János fia, Endre nagy tekintélyre tett szert, és kimagasló alakja volt Torontál vármegyének³, a történelmi Magyarországnak, vagyis lényegében az egész Osztrák–Magyar Monarchiának. Ferenc József egyik legmegbecsültebb embere volt. Endre gróf sokoldalú ember volt, politikus, képviselő, vasútigazgató, a magyarországi Vöröskereszt Egyesület és a vadásztársaság elnöke stb. Az ő idejében lett a zombolyai uradalom a leghatalmasabb, és ekkor folyt itt a legsikeresebb gazdálkodás, Csekonics Endre azonban az első világháború utáni nehéz időkre is belekóstolt, amikor is szétdarabolták birtokát.

Fia, Sándor Budapesten végezte jogi tanulmányait, majd ő is, felmenőit követve, politikai pályára lépett, valamint igazgatta a családi birtokot. Sándor már tanúja lehetett a példás zombolyai gazdaság teljes széthullásának. A két háború közötti időben még próbálkozott az uradalom megmentésével, sajnos hasztalanul, valamint gondját viselte a megmaradt birtokrésznek, amit aztán 1941-ben át kellett adnia a német megszállóknak. Csekonics Sándor 1942-ben járt uloljára kedvelt majorságán, Konstanciamajoron, vagyis egyáltalán az egykori zombolyai uradalom területén (CSEKONICS 1986: 124).

Csekonics Sándor 1916-ban

³ „Csekonics Endre gróf zombolyai s vele néhány megyei nagybirtokos akarata s parancsa volt a feltétlen irányadó nem csak a politikai, de különösen tisztújító választásokkor, személyi kérdésekben is” (VÁRADY 2011: 73).

A ZSOMBOLYAI URADALOM

A legnagyobb bányai birtok a Csekonics család zombolyai uradalma volt⁴, valóságos mintagazdaságot hoztak itt létre. Már 1789-ből fennmaradtak levelek a családi levéltárban, ezekben a zombolyai birtok bérletéről tárgyalnak a felek, amit a báró 1790 májusától húsz évre bérbe is vett a Monarchiától, és a területért évente 17 123 forintot fizetett, azzal a feltétellel, hogy azt húsz év után megvásárolja becsült árért. Feljegyzések szerint az uradalom azonban már 1800. május 1-jén a család tulajdonába került. Ugyanabban az évben kapta meg II. Ferenc német-római császártól az adománylevelet, már miután kifizette az összes törlesztőrészletet (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5. 8. d. 1).

A Csekonics János hagyatéki ügyében szereplő adatok szerint, nyolcvan évvel a birtok megvétele után, 1880-ban az uradalom területe 38 905 hold és 422 öl volt (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5. 5. d. 3/1-2). A birtok igazgatását az 1860-as években Csekonics Endre vette át, ekkor az uradalom termőterületei 6500 hektárt⁵ tettek ki. Ezután került sor a vízszabályozásra, vagyis ezután oldották meg a terület vízelvezetését (CSEKONICS 2006: 11). A *Német Mezőgazdasági Társaság*⁶ 1897-ben az Endre gróf igazgatása alatt álló területet 45 200 holdra (DEUTSCHEN LANDWIRTSCHAFTS–GESELLSCHAFT 1897: 4), míg Borovszky 1911-ben 38 902 kataszteri holdra és 600 öltre becsüli, ez a szám csaknem megegyezik a hagyatéki ügyben szereplőével. A birtok legnagyobb része szántóföld volt (BOROVSZKY 1911: 211). Csekonics Endre unokája szerint a birtok a XX. század elején 24 000 hektár, 30 kilométer hosszú és 2-től 5 kilométer széles területen feküdt, melyet 14 hektáros részekre osztottak. A gazdaságot árokrendszer szegélyezte (CSEKONICS 2006: 11).

Az uradalom gróf Csekonics Endre idejében érte el virágkorát. A birtok nagysága mellett igen jelentős volt gazdálkodási rendszere is, és ezzel az egész ország területén, sőt még szélesebb körben is, elismerést vívott ki. Évente több hazai és külföldi mezőgazdasági társaság kereste fel tanulmányútja során a példás Csekonics-uradalmat. Az egyik ilyen tanulmányút során született ismertető a *Német Mezőgazdasági Társaság* 1897-ben megjelent tanulmánya, mely részletes beszámoló az akkori állapotokról (DEUTSCHEN LANDWIRTSCHAFTS–GESELLSCHAFT 1897).

⁴ Amennyiben a *Német Mezőgazdasági Társaság* 1897-ből származó adatait vesszük alapul, továbbá Csekonics Endre unokájának visszaemlékezéseit, melyek szerint a XX. század elején a zombolyai uradalom 24 000 ha volt, ami 41 706 kataszteri holdat tett ki (CSEKONICS 2006: 11).

⁵ 1 hold = 0,57546 ha

⁶ Deutschen Landwirtschafts–Gesellschaft

A növénytermesztés terén legfontosabbak a gabonafélék, majd a cukorrépa és a kender voltak. A két utóbbi a torontáli gyárakban került további feldolgozásra, a cukorrépa az 1910-ben megnyitott nagybecskereki cukorgyárban, míg a kender az uradalom kendergyárában, mely az egyik majoron volt. A birtok állattenyésztésében legfontosabb helyet a tehenészet foglalta el. A tejet Temesváron és Zsombolyán értékesítették, valamint vajból is jelentős mennyiséget állítottak elő, szintén az egyik majoron lévő tejgyárban (BOROVSKÝ 1911: 227).

A zsombolyai uradalom 1897-ben

A lótenyésztés a kezdetektől igen fontos szerepet töltött be az uradalomban, már Csekonics Józsefnek is szívügye volt. A nemesi család „uralkodása” alatt egy meglehetősen nagy uradalmi ménest hozott létre. József báró először 20 kancát vásárolt 1819-ben, ezeket az uradalmi központban, Zsombolyán tartotta, majd ugyanabban az évben még 150 vadlovat vett, melyeket Bozítópusztán nevelt. A Júliamajor melletti ménest, mely 46 kataszteri holdon terült el, Csekonics János hozta létre 1828-ban. Az utcától egy téglafal választotta el, a területet két oldalról árkok vették körül, míg a majorral egy erdő kötötte össze. A ménestelepen számos fát ültettek, hogy ezzel is kedvezzenek az állatoknak, valamint itt voltak az istállók és a személyzeti épületek is (DEUTSCHEN LANDWIRTSCHAFTS-GESELLSCHAFT 1897: 13–15).

A mezőgazdaság gyorsabb fejlődésének és korszerűsítésének egyik előfeltétele a terület árvízmentesítése volt, hiszen ezen az egykori mocsaras területen az árvizek állandóan gondot okoztak. Csekonics Endre e probléma megoldásából is derekasán kivette a részét, Torontál-szerte aktív követe volt a vízsabályozásnak, s ezért elismerést is kapott a kormánytól. Ő volt a Temes-Begavölgyi Vízsabályozási Társulat első szakaszbeli elnöke, valamint a kormánytól e célra kapott kölcsön mellett többek között anyagilag is hozzájárult az ármentesítés-

hez (LÉTMÁNYI 1880). A Tisza és az Óbega árvízterületéhez tartozó uradalmat csaknem 100 kilométer hosszú, a vízelvezetést szolgáló csatornákkal hálózta be, miután 1871-ben, 1872-ben és 1880-ban a víz hatalmas pusztításokat végzett itt. A felállított szivattyúrendszer a Bégába pumpálta a vizet. A XX. század elején az uradalomnak villamos telepe is volt, mely árammal látta el a fontosabb gazdasági létesítményeket, valamint 150 kilométer hosszú telefonhálózat is létesült a birtokon (DEUTSCHEN LANDWIRTSCHAFTS–GESELLSCHAFT 1897: 11).

Az egykori Monarchia egyik legfejlettebb nemesi birtokán, a zsembolyai uradalomban, mely a XVIII. század végétől a XX. század elejéig hatalmas fejlődésen ment keresztül, számos értékes épület található még ma is, tükrei az egykori uradalmi gazdálkodásnak, felidéznek egy letűnt kort. A különböző funkciójú épületek (lakó, gazdasági, ipari vagy vallási rendeltetésűek) más-más anyagból épültek, más volt az építészeti nyelvezetük, mégis egy kerek egészet alkottak, melyen belül minden tökéletesen működött.

A CSEKONICS-MAJOROK

A zsembolyai uradalmon is számos major létesült, ezek nem egyszerre, hanem különböző időpontokban jöttek létre. Erre a térképes, valamint részben az írott forrásokból lehet következtetni. A Csekonics-majorok és filiái a XIX. század végén a következők voltak: Júliamajor, Leonamajor, Szigetmajor Újmajorral, Endremajor Margitházával, Constance- (Konstancia-) major, Pusztá Bozító Andamajorral, Nagy Rókusmajor Kis Rókusmajorral, Jánosmajor Sándor tanýával, Józsefmajor Sztarihodájjal és Csonkahalommal, Pálmajor, Gyulamajor, Csósztelek, Ivánmajor, Roggendorf (DEUTSCHEN LANDWIRTSCHAFTS–GESELLSCHAFT 1897: 4). Térképes források szerint itt volt még Fácányos, Ágotamajor, Karolinamajor, Szöllősmajor, Klein Konstanciamajor, Klein Júliamajor, Pusztamajor.

A Csekonicsoknál hagyomány volt, hogy a majorokat a családtagokról nevezték el, csak néhány kivételt találunk. A Csekonics-majorok jól szemléltetik azt a funkcionális sokszínűséget, mely az uradalmak ezen pontjait jellemezte Bánátban, sőt birodalomszerte. A mezőgazdaságot szolgáló épületek mellett a majorokon épültek még gyárak, feldolgozóüzemek, műhelyek, cselédlakások, iskolák a munkások gyerekei számára és egy esetben még templom is volt a birtokigazgatási központon. Az uradalom közepén lévő legnagyobb majoron kisebb kórház is létesült a fő majorépületben, a munkások és családjaik számára (CSEKONICS 1986: 17). Ez feltehetően Júliamajor vagy Bozítópusztá lehetett. Csaknem minden majornak megvolt a maga specifikuma, némelyeken a mezőgazdasági termények tárolása, máshol az állattenyésztés, a műhelyek vagy épp a feldolgozóüzemek domináltak. A Csekonicsok nem csak a mezőgazdaságot mű-

velték magas szinten, mely tevékenységükért az ezeréves kiállítás alkalmával a császártól nemesi elismerést kaptak (BAROSS–FORSTER–RUBINEK 1896), hanem kész termékeik is messze földön híresek voltak. A zombolyai uradalom tejgazdaságában, Júliamajoron, elsők között kezdtek vajat készíteni a Monarchia területén, később pedig az egyik legismertebb „Csekonics-termék lett a vaj”, melyet főként Zombolyán és Temesváron értékesítettek (ChemoNet).

A Csekonicsok gondot fordítottak arra, hogy különböző társadalmi funkciókkal is kiegészítsék a majorok épületállományát. A *Vasárnapi Újság* így tudósít a majorokon folyó iskolaépítésekről: „Gróf Csekonics János és Endre urak Pusztaszerház, Szigetmajor és Endremajor pusztákon iskolákat állítottak, azokat tanszerekkel ellátták, a tanítóknek tisztességes díjazást biztosítottak, s a tanköteles gyermekeket a szükséges tankönyvekkel is megajándékozták. A közoktatási miniszter a hivatalos lapban köszönetét fejezi ki a nemeskeblű ajándékozóknak” (NAGY 1872). A vallás, csakúgy mint a falvakban, a majorokon is igen nagy szerepet játszott, az Istenbe vetett hit adott reményt, kiutat a mindennapokból. Minden birtokigazgatási központ egy-egy településhez tartozott, és ezen falvak leányegyházai voltak. 1907-ben az uraság keresztekert állíttatott fel minden majoron, hogy a híveknek „kényelmes” vallásgyakorlást biztosítson. Ettől fogva a plébánosok az anyaegyházakból vasárnap és ünnepnap kijártak ezekre a birtokrészekre szentmisét tartani. Nyáron ezeknél a keresztekertnél tartották az ájtatosságot, télen pedig egy arra alkalmas helyiségben a majoron (Temesvári Római Katolikus Püspökség Levéltára).

Az uradalmi majorok nagy részének, ingó és ingatlan tartozékainak pontos bemutatását Csekonics János gróf hagyatéki ügye szemlélteti (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5. 5. d. 3/1-2).

A Csekonics-uradalmat 60 kilométer hosszú gazdasági célokat szolgáló mezei vasút szelte át (BOROVSKY 1911: 211), mely lövontatású volt, és a helybeliek „lóré” néven emlegették. Ez a vasút kötötte össze a majorokat a birtok többi részével, és főként áruszállításra használták. Esetleges bővítéséről még 1912-ben is készültek számítások, tehát a család akkor még nem is sejtette, hogy milyen hamar le kell mondania Zombolyáról.

Csekonics Endre unokája így emlékszik vissza a zombolyai uradalomra és a majorokra: „A két lakóhely, Csitó és Rogendorf között, Magyarország egyik leggazdagabb talaján, az akkori viszonyokhoz képest példás mezőgazdasági terület nyújtózott. Volt egy kendergyár, egy jéggyár, voltak malmok, nagy tejgazdaságok, két méntelep, 50 km-es vasút⁷, harminc cséplőgép-garnitúra, gőzekék, 150 km-es telefonhálózat stb. Tizenöt nagy és további tíz kisebb majorság szolgálta az in-

⁷ Borovszky 60 kilométer hosszú vasútról ír.

tenzív mezőgazdaságot... Mindenből a legmodernebb berendezéseink voltak, így például nálunk volt először mezőgazdasági teherautó” (CSEKONICS 2006: 12).

A termelés szervezése, az alkalmazottak hierarchiája ugyanolyan volt, mint megannyi másik uradalomban vagy majoron. Annak ellenére azonban, hogy az intéző⁸ kitűnően igazgatta a birtokot, Csekonic Endre idejében az uraság is szerte kézben tartani a dolgokat. Amikor Zsombolyán tartózkodott, naponta végigjárta uradalmát, és mindent a legapróbb részletekig ellenőrzött (CSEKONICS 2006: 13), ebben lényegesen különbözött sok más nemestől, akik nemigen értettek a mezőgazdasághoz. Fia, Iván, így nyilatkozott apjáról: „Mintagazda volt a szónak legkomolyabb értelmében. Szerette a földet és értett is hozzá. Sokoldalú elfoglaltsága mellett maga irányította a gazdaság minden ügyét, mert az volt a véleménye, hogy az igazi földesúr nemcsak birtokolja a földet, élvezi annak hozamát, hanem együttműködésével maga is mintegy részesévé válik a föld megmunkálásának.” Mindezek mellett megbecsülte a cselédséget, hiszen tudta, hogy lényegében tőlük függ saját jóléte is (KORNITZER 1940: 117).

Az első világháború után Leona-, Bozitova- és Pálmajorokon új falvak jöttek létre, melyekre a háború önkéntes katonáit és családjaikat telepítették, főleg Horvátországból és Boszniából, valamint a környékbeli falvakból is érkeztek lakosok. Leonamajoron Vojvoda Stepa település jött létre, Bozitova mellett Aleksandrovo, Pálmajoron pedig Banatsko Karađorđevo. A telepések házat és földet is kaptak az államtól, ennek ellenére néhol elégedetlenek voltak, mint például a karađorđevói lakosok, akik írásban panaszkodtak a bíróságon, hogy rossz minőségű földeket kaptak (Istorijski arhiv, Zrenjanin – Zbirka porodice Čekonjić). Ezek az új települések megőrizték a Monarchia jellemző ortogonális településszerkezetét, a Csekonic-uradalom anyagi és szellemi öröksége azonban nem sokat jelentett az új lakók számára.

A majorok és az ott lévő épületek a második világháború után többnyire a helyi földműves-szövetkezetek tulajdonába kerültek, mára viszont nagy részük elpusztult vagy elhagyatottan, rendeltetés nélkül áll (TUFEĞDŽIĆ–SILAĐI 2010: 150). A számtalan Csekonic-major közül ma csak Júliamajor tanúskodik az egykori gazdasági életről, valamint Konstanciamajor is őrzi a régi gazdaság gyér nyomait. Érdekes, hogy az egykori Csekonic-falvak földműves lakossága még ma is a majorok egykori nevét használja a határrészek megnevezésénél.

⁸ A Csekonic-uradalom legismertebb intézője Csekonic Endre idejében Babits József volt, aki az első világháborút követő zavaros időkben is igyekezett szolgálni a családot és megmenteni az uradalom menthető részét (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5. 5. d. 3/1-2).

HÁROM CSEKONICS-MAJOR TÖRTÉNETE ÉS ÉPÍTÉSZE

Júliamajor

Júliamajoron egykor a gazdagságot szimbolizáló, a XIX. század végén és a XX. század elején épült objektumok sorakoztak: gabonaraktárak, mezőgazdasági gépszerelő műhelyek, áramszolgáltató központ, gőzmalom, ménesistálló, iskola, tisztalak, tejkezelő, jéggyár (BOROVSKY 1911: 209). Az itteni tejgazdaságban készítették a vaját, melynek előállításához meglehetősen hűvös helyen kellett tartani a tejet, ezért létesült itt jéggyár is.

Júliamajor a nagyobb birtokok közé tartozott, lehet, hogy ez volt a legnagyobb. Eleinte itt volt a Csekonics-uradalom ménese, a második katonai felmérés térképén csak a ménes van feltüntetve és néhány további épület rendeltetése. A majornak azonban ekkor még nem volt külön neve. Ezen adatok is arra engednek következtetni, hogy az együttes igazi fejlődésére a XIX. század második felében került sor. A század végétől a nagybecskerek–zsombolyai kisvasútnak is volt itt egy állomása, ami sokat jelentett a terményszállítás szempontjából. A MÁV Zrt. Központi Irattárának Tervtárában őrzött helyszínrajz alapján itt csak egy őrház volt melléképületekkel (MÁV Zrt. Központi Irattára, Tervtár 265/a). Júliamajoron 1919-ben 5 tiszt, 64 iparos és 84 majorsági cseléd volt alkalmazásban (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5. 11. d.).

Csekonics János hagyatéki ügyéből kiderül, hogy Júliamajor akkor négy egységből állott: belső majorból, országúton túli majorból, külső majorból és a ménesből. A belső major épületei: cseréptetős kasznárlak, hozzá tartozó mosókonyhával és ólakkal – régi épület; sarokmagtár és malom, a hozzá tartozó gépészlakkal – régi, rossz karban lévő épület; nagymagtár, mely 1874-ben lett felújítva, és cserépfedelet kapott; cselédlak, újabb épület cseréptetővel; tehén- és lóistálló – régi, rossz állapotban lévő épület; tisztalak és iskola, cseréptetős, régi, rossz karban lévő épület; cselédlak a hátsó udvarban, régi, zsindelytetős épület; kovácsműhely, kis épület; szalonnáskamra, régi, nádfedeles épület; cseléd-tehénistálló nádtetővel; pandúrlak, régi épület cseréptetővel; 3 régi, zsindelytetős kotárka⁹; hízószín zsindelytetővel; ököristálló, régi épület nádtetővel. Az országúton túli majorban a következő épületek voltak: régi, nádtetős tehénistálló; újabb, zsindelytetős kotárka; 4 szükségkotárka deszkatetővel ellátva. A külső major: gépműhely, zsindelytetős, régi épület; sertéselető, újabb, zsindelytetős épület. A ménes: nagyistálló, régi, nádtetős épület; nádtetős angolistálló; csikóistálló fazsindely tetővel; 2 cselédlak, nádtetős, rossz karban tartott (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5. 5. d. 3/1-2). Ez az épületlista

⁹ kukoricagóré, kas

valószínűleg részben kicserélődött, és új funkciókkal bővült abban az időben, amikor Csekonics Endre vezette a birtokot, ahogy ezt a Borovszky könyvében lévő fényképek is ismertetik. Ezek a múlt század eleji épületállomány egy részét szemléltetik, megjelenik a tejkezelő és a jéggyár, a ménesistálló, a magtár és a tisztalak (BOROVSZKY 1911: 206). A magtárat, a mestergerendán lévő évszám szerint, 1889-ben építették fel vagy építették át, előtte, visszaemlékezések szerint, az épület elődjében sörfőzde működött, ezt alátámasztja a második katonai felmérés térképén szereplő felirat, a *Brauhaus* is (SZALMA; The Second Military Survey). Az épületek zöme, és ezt a megmaradt házak is jól szemléltetik, nagyméretű téglából épült, és hódfarkú cserépfedést kapott. Az objektumok tetőszerkezete minőséges fenyőfából készült, melyet, a szóbeszéd szerint, Erdélyből szállítottak a Csekonics-uradalomba. Az épületek padlózata fából volt, hajópadlóból, mely igen jó állapotban van még ma is. A meglévő épületek arra engednek következtetni, hogy az objektumok egy-egy kisebb belső udvar köré szerveződtek. A házak zömének kialakítása a katonai szigort tükrözi, és a klasszicizmus jegyei jelennek meg mind a tömegformákon, mind egy-egy díszítőmotívumon. Voltak azonban „érdekesebb” kiképzésű épületek is, ezeken felfedezhető a középkor iránti romantika is. A tejkezelő bejárata volt valamivel hangsúlyosabb, melybe egy toronyszerű, kápolnára emlékeztető sarokrizaliton át vezetett az út, valamint a gépműhely, mely a pincesorokat idézi, szintén a romantika eszköztárával (BOROVSZKY 1911: 206).

Az együttes legértékesebb épülete, a tisztartói vagy kasznárlak a mai napig hirdeti a Csekonicsok régi nagyságát. Az egyemeletes épület belsejében egy régi gazdagság árnyéka tárul elénk, fakazettás mennyezetek, faragott lépcső, fapadló, kandalló, cserépkályha. A mai Júliamajor bejáratát két, XIX. század végén épült magtár jelöli. Ezek igen jó állapotban vannak, és még ma is használják őket. Mindkét gabonaraktár négyszintes (földszint, emelet és két szint a padlástérben). A jelek szerint szuterén is tartozott mindkettőhöz, azonban ezek lejáratait betömtek az idők folyamán. A magtárak köpenyét egy méter széles téglafal alkotja, az épület belsejében faszerkezetek dominálnak. Ebből az anyagból készült a padló, a födém, a tetőszerkezet, valamint az oszlopsorok és a gerendázat is. A cselédlakások és a cselédek szükségleteit kiszolgáló melléképületek egy belső udvar köré csoportosultak, és most is ezt az elrendezést láthatjuk. Maga a lakás egy konyhából, két kisebb szobából és egy kamrából állott.

A Júliamajor az első világháború után állami tulajdonba került, majd a második világháború alatt a német megszállók vették birtokukba, a XX. század közepétől a helyi földműves-szövetkezet tulajdonába került. Továbbra is eredeti rendeltetésüknek megfelelően használták az épületeket, valamint újabb objektumokkal bővítették a gazdaságot. Az egykori majorsági épületek megmaradt részét ma is raktárként használják, a régi cselédlakásokban és lakásokká alakí-

tott istállókban pedig az egykori földműves-szövetkezet munkásai és családjaik élnek. Ez azon ritka helyek egyike, vagy az egyetlen hely, ahol még megmaradt a „lóré” egy rövid szakasza, mintegy mementóként.

A júliamajori gabonarakár mai állapota és a lóré nyomvonala

Az utóbbi évek magánosításainak következtében a tulajdonosok csaknem kézzől kézre adják a kilincset, azonban a funkció folytonosságának köszönhetően a Csekonics-örökség egy része mindmáig megőrződött és Júliamajor – több eltűnt, vagyis lerombolt objektum ellenére – hű képet fest a régi uradalmi életéről.

Konstanciamajor

Konstanciamajoron a mezőgazdaság fejlesztése mellett nagy gondot fordítottak a munkások szellemi életének gazdagítására is. Ezen az uradalmi központon iskolát építtetett az uraság, valamint ez volt az egyetlen major, ahol a harmadik katonai felmérés térképe kápolnát jelöl (A Monarchia III. katonai felmérése 1910). A XX. század első felében templomot is emeltek az ottlakóknak. A Jézus Szíve templom (MÁRTON) furcsamód nem a család egyik tagjának védőszentje tiszteletére lett felszentelve, mint ahogy az hagyomány volt a Csekonicsoknál. Itt minden vasárnap misét tartott a németcsernyei plébános (TABAR 1973).

E major épületállománya nem került ismertetésre Csekonics János hagyatéki ügyének kimutatásaiban, valószínűleg nem bírt akkoriban nagyobb jelentőséggel. A második katonai felmérés térképén még Fanimajorként van jelölve a terület, a Konstancia nevet később kaphatta, Csekonics Endre felesége, Cziráky Konstancia grófnő tiszteletére. A visszaemlékezések szerint itt is a megszokott majorsági épületek sorakoztak, istállók, ólak, magtár, tejsarnok, gőzmalom,

kotárkák, fészerek, kutak stb. Később volt itt iskola, templom, táncterem és olvasóterem. Konstanciamajor kétdűlőnyi¹⁰ volt, alsó és felső majorból állt. Az alsó majorban két lakás volt, melyben négy család lakott, valamint itt történt a disznótenyésztés, itt voltak a disznóólak. A felső major adott helyet a többi épületnek, így a kápolnának is (SZALMA). A két elkülönült egységet jól szemlélteti a harmadik katonai felmérés térképe, amelyen jól látható, hogy a két majorrészt egy tisztás köti össze, ennek közepén pedig egy kút van. Konstanciamajor a nagyobb központok közé tartozott (A Monarchia III. katonai felmérése 1910).

Az egykori lóré Konstanciamajoron

Konstanciamajoron 1919-ben 2 tiszt és 54 majorsági cseléd volt alkalmazásban (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5. 11. d.).

A két háború között e major továbbra is a család igazgatása alatt állt (CSEKONICS 1986: 125), majd a második világháborút követő kollektivizálás következtében Kóstánc, ahogy a környéken nevezik, a szerbcsernyei földműves-szövetkezet használatába került. Mivel meglehetősen távol esett a lakott településektől, megőrződött a majorsági jellegű gazdálkodás, itt volt a szövetkezet birtoka, tanyája, és a munkáscsaládok továbbra sem költöztek be a környékbeli falvakba, hanem a majoron éltek, s újabb objektumokkal gazdagították annak épületállományát.

A Kóstáncon lévő iskola az 1970-es évek elejéig működött, ekkor költöztették át a lakosságot is a szomszédos Júliamajorra (MÉSZÁROS). Abban az időben közel 300 fő lakott Kostanciamajoron (SZALMA).

¹⁰ 1 dűlő=400 méter.

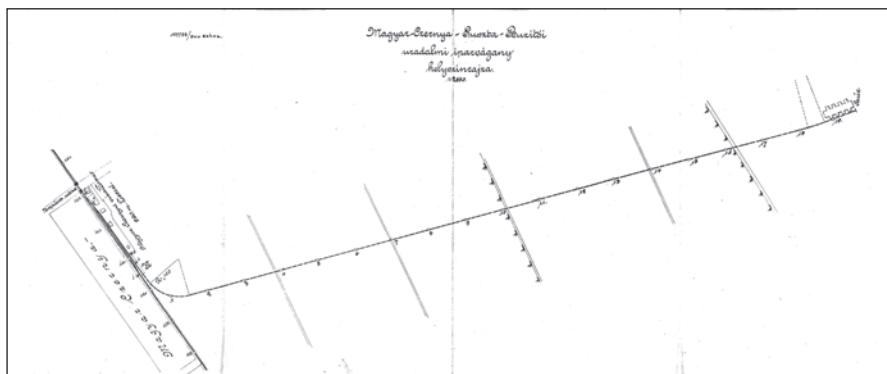
Ezután lassanként funkciójukat veszítették az objektumok, és a karbantartás hiánya miatt az enyészetéi lettek. Az épületdarabokat a XX. század végétől vitte el építőanyagnak a környébeli lakosság. A ma romos templom berendezésének nagy része a szomszédos településre, Tamásfalvára került, habár ez a falu sohasem képezte a Csekonics-uradalom részét. A templomcsont ma egy kisebb erdő, bozót közepén helyezkedik el, nem is sejtetve az épület és a major egykori jelentőségét.

Bozítómajor (puszta)

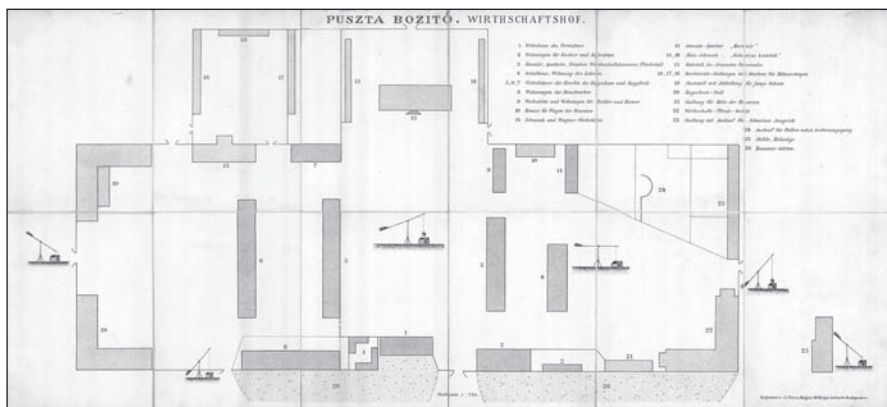
Ez a major kivételesen nem családtagról, hanem Bozítópusztáról kapta a nevét, ami egészen a XVIII. század végéig egy hatalmas mocsártenger közepén terült el. Magyarcsérnye község elsődlegesen e major lakosaiból alakult ki a XVIII. század végén, majd később, az első világháború után e major közvetlen közelében jött létre egy új település, melyet Sándor, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság királya tiszteletére Aleksandrovónak neveztek el.

Bozítópuszta Júliamajorhoz és Konstanciamajorhoz hasonlóan az egyik legnagyobb uradalmi gazdaság volt. Külső és belső majorból állt, a belső majort a következő épületek képezték az 1870-es években: tisztartói lakás, cseréptető, hozzá tartozó melléképületekkel; ispánlak, fazsindely tetővel; iroda és istálló, nádtetővel – régi épület; pandúrlak – nagyon régi és rossz karban van; tisztí tehénistálló, zsindelytető; csikó- és bikaistálló, zsindely- és nádtető – régi épület; gulyaszín és lóistálló, nádtetővel; tisztí lóistálló kovács- és bognárműhelyekkel, cseréptető; tisztí és vendégkocsiszín, zsindelytető; magtár, cseréptető; kocsisalakás, nádtető; 2 kőoszlopos kotárka, fazsindely tetővel; régi kotárka, fazsindely fedés; bognár- és kovácsalakás, nádtetővel fedett; cseléd-tehénistálló, nádtető; ökoristálló fazsindely tetővel; ökoristálló nádtetővel; 2 béreslakás nádtetővel, szérűskertben; malomépület és annak berendezése; csűr, fazsindely és nádtető; sertésöl, faépület; törzsgulya akol, fazsindely; napszámoskonyha; béresház nádtetővel; béresház cseréptetővel; cseléd-tehénistálló, nádtető; csőszház, fazsindely tető; ökor- és lóistálló, cseréptető; cselédistálló, faépület; gátórlak (Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára XIII. 5. 5. d. 3/1-2). Júliamajorral ellentétben itt nem voltak feldolgozóüzemek, főként a termények tárolására szolgáló épületek, istállók, ólak, műhelyek és lakások sorakoztak Bozítópusztán.

A későbbiekben, az 1890-es évek végén készült helyszínrajzon az alább felsorolt épületeken kívül már gyógyszerár, telefonos helyiség, sőt iskola is volt Bozítópusztán. A major egy zárt egésznek képezett, ahol az istállók és a magtárak voltak a keretépületek. A további funkció pedig zárt udvarok köré csoportosult. A major belső részén voltak a cselédlakások, valamint a középületek, az iskola és a patika. Az objektumok külső megjelenésére az egyszerűség volt jellem-

A lőrincz-út vonalának terve a XIX. század végén

Beregyipusztas helyszínrajza 1897-ben

ző, a domináns épület a görög templomokra emlékeztető kőlábas kukoricagóré volt, mely nemcsak kialakításával, de méreteivel is kitűnt a többi ház közül (BOROVSKY 1911: 208).

A XX. század folyamán lassanként eltűnt a gazdaság összes épülete, a teljes pusztulás az 1950-es évek végén, az 1960-as években következett be, ma pedig már egy épület sincs a régi Csekonics-majoron.

EGY ELTŰNŐBEN LÉVŐ VILÁG

Egy ország, család vagy személy társadalomban betöltött szerepe állandóan változik, a dicsőség mulandó. A Csekonics család a XIX. században jelentős szerepet töltött be a Monarchia, a vármegye és elsősorban az uradalom életében. A XX. század harmincas éveiben teljesen mellőzték őket, és többé semmilyen

hatalommal sem rendelkeztek az egykori virágzó birtokukon. A Csekonics családról és régi nagyságáról ma igen kevesen tudnak, a régi uradalom területén lévő településeken sem igen ismerik valamikori jelentőségüket, csak legendák keringenek róluk. A családhoz hasonlóan az uradalomhoz kötődő szellemi és tárgyi örökség, ahogy a majorok is, idővel eltűnnek, és kitörlődnek a köztudatból.

A XIX. század folyamán az uradalmi majorok képezték azt az innovatív gazdasági húzóerőt, amely előbbre vitte a bánáti mezőgazdasági termelést. Érdekes szociális, illetve településszervezési vonzata is volt a majoroknak, lévén, hogy nemcsak cselédlakások, hanem esetenként templomok, iskolák is létesültek ott a cselédség, illetve a mezőgazdasági munkásság számára. A majorokon való gazdálkodás és élet csakúgy, mint számtalan más „rég”i” dolog, eltűnőben van, nagy része már el is tűnt. A Csekonicsok nagyszámú, igen gazdag épületállománnyal rendelkező majorja közül csupán Júliamajor tanúskodik a valamikori időkről. Az írott és térképi források segítségével rekonstruálható még az egykori kép, s az egykori lakosok szintén hasznos információkkal szolgálhatnak. A tárgyi bizonyítékok, vagyis az épületek viszont a legtöbb esetben, Júliamajor kivételével, nem alakultak át, nem kaptak új külsőt, új rendeltetést, hanem teljesen megsemmisültek a XX. század második felében, és ezzel az épületállománnyal együtt eltűnt az effajta életvitel is, vagyis a település- és lakókultúra egy része.

A templom romjai Konstanciamajoron napjainkban

FORRÁSOK

- A Monarchia III. katonai felmérése 1910. <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm> (2014. 4. 15.)
- Banaterria Encyclopedia. <http://www.banaterria.eu> (2012. 5. 12.)
- BAROSS Károly–FORSTER Géza–RUBINEK Gyula 1896. *Köztelek. Köz- és mezőgazdasági lap.* 105. sz. Budapest
- BODOR Antal 1911. *Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra.* Budapest
- BODOR Antal é. n. *Temesvár és Délmagyarország múltja, jelen közállapotai és turisztikai leírása.* Temesvár
- BOROVSKY Samu 1911. *Magyarország vármegyéi és városai – Torontál vármegye.* Budapest
- CHEMONET. <http://www.chemonet.hu/hun/food/iptort/iptort3.html>
- CSEKONICS Endre 1986. *A Hungarian on the Run--: A Report of a Lifetime.* Lisabon
- CSEKONICS Endre 2006. *A 363 vadásznap országában: vadászélmények a régi Magyarországon.* Nagykanizsa
- DEUTSCHEN Landwirtschafts-Gesellschaft (szerk.) 1897. *Kurze Beschreibung der zum Besitzthum des Herrn Grafen Endre v. Csekonicz gehörigen aus Anlass der Studienreise der Mitglieder der Deutschen Landwirtschaftlichen Gesellschaft: Zsombolyaer Herrschaft.* Budapest
- ERDEI Ferenc 2004. *Magyar falu.* Budapest. <http://www.mek.oszk.hu/04600/04699/html/> (2014. 4. 14.)
- GRLICA Mirko (szerk.) 2009. *Koliko se poznajemo – iz istorije nacionalnih zajednica u Vojvodini.* Novi Sad
- HEGEDŰS Antal 1979. Vajdaság mezőgazdasága a XIX. század első felének szakirodalmában = *Létünk* 3–4. 640–668.
- HEGEDIS Antal 1987. Agrarni odnosi u Torontalskoj županiji u Banatu 1779–1848. Novi Sad
- ISTORIJSKI arhiv Zrenjanin, Zbirka porodice Čekonjić iz Srpske Crnje 1929–1934
- JOSEPHINISCHE LANDESAUFNAHME 1768–1787. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Banat_Josephinische_Landaufnahme_pg051.jpg (2013. 4. 15.)
- KORNITZER Béla 1940. *Apák és fiúk I.* Budapest
- KOZÁRY Mónika 1999. Adatok az uradalmi majorok életéhez = *Ethnographia* 110. 91–96.
- LÉTMÁNYI Nándor 1880. *Torontál.* Vegyes tartalmú hetilap. 25. sz. Nagybecskerek
- MAGYARNemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára, FXIII. 5. A Csekonicz család iratai
- MÁV Zrt. Központi Irattár, Tervtár 265/a
- MEGGYESI Tamás 2006. *Települési kultúránk.* Budapest
- NAGY Miklós (szerk.) 1872. *Vasárnapi Újság.* Közéleti Hetilap. 4. sz. Budapest
- NAGYBECSKERÉKI Egyházmegye Levéltára, Magyaricsernye doboz
- NÉMETH Ferenc 2003. *Úri világ Torontálban.* Újvidék
- SZILÁGYI Mária 2013. Magyaricsernye – Egy bánati falu történetének írott és térképi forrásai = *Létünk Virtuális*, 145–167.
- SZILÁGYI Mária–TUFEGDZIC, Anica 2013. Čekonjić nasleđe: Graditeljsko nasleđe imanja Žombolj porodice Čekonjić/Csekonicz örökség: A Csekonicz család zsombolyai uradalmának épített öröksége. Novi Sad

TABAR Hans 1973. *History of Zerne*.

<http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~deutschzerne/Files/Heimatbuch.html> (2011. 3. 17.)

TEMESVÁRI RÓMAI KATOLIKUS PÜSPÖKSÉG LEVÉLTÁRA, Német Czernya és Magyar Czernya dobozok

THE SECOND MILITARY SURVEY 1806–1869. <http://mapire.staatsarchiv.at/en/> (2014. 3. 19.)

TUFEGDŽIĆ, Anica–SILADI, Maria 2010. Potencijal industrijskog nasleđa u razvoju kulturnog turizma Banata = *Nauka i praksa* 13. 149–153.

Building Stock of Manorial Estates on the Example of the Csekonics Manor in Zsombolya

Subsequent to driving out the Turks, in the first half of the 18th century the House of Habsburgs started repopulating the abandoned, swampy areas of today's Banat. That was the time when the region began its revival, having reached its peak at the end of the 19th century, maintaining it until World War I. In compliance with a 1778 Act, the Monarchy auctioned vast lands in Banat, and the buyers were mostly noble families who had received their high rank from Empress Marie Therese for the family-head's military services (GRLICA 2009: 38). In less than a century, the nobles managed to transform this swampy area into the most fertile lands of the Habsburg Empire (SZILÁGYI 2013: 146). The seat of the nobility was always designated to the castle i.e. manor house, which also served as the cultural, religious and administrative centre. However, the work connected to cultivating those vast areas could not be handled from one place, one settlement; therefore new, smaller agricultural, managerial and economic centres were developed in different sections of the estate called manorial estates. By the beginning of the 20th century, these manorial estates literally built up into villages, since the buildings served a multitude of purposes for resident workers (health care, education, religion, food supplies). Being well connected with the other parts of the estate, they were not isolated from the outer world either.

Keywords: manorial estates, Csekonics family, Zsombolya manor, civil engineering, Banat

Inventar zgrada vlastelinskih majura kroz primer imanja Čekonićevih u Žimbolji

Nakon progona Turaka kuća Habzburgovih je u prvoj polovini 18. veka započela sa ponovnim nastanjivanjem opustelih, močvarnih predela na teritoriji današnjeg Banata. Tada je krenuo i procvat ovih prostora koji je svoj maksimum dostigao na kraju 19. veka, a postignuto blagostanje je uspelo da se održi sve

do početka Prvog svetskog rata. Na osnovu jednog zakona iz 1778. Monarhija je 1781/82. pustila na licitaciju ogromne površine banatskog zemljišta, a kupci su mahom bile plemićke porodice koje su svoje titule dobile od Marije Terezije zauzvrat vojnih zasluga glave porodice (GRLICA 2009: 38). Tom plemstvu je pošlo za rukom da u toku samo jednog veka močvarna područja pretvori u plodno zemljište najboljeg kvaliteta, u pravu ostavu za hranu Habzburške monarhije (SZILÁGYI 2013: 146). Sedišta vlastelinskih poseda su uvek bila označena vlastelinskim dvorom gde se takođe nalazio i kulturni, crkveni i administrativni centar. Međutim, obaveze vezane za obradu tako prostranih zemljišnih površina nisu se mogle obavljati u jednom mestu, na jednom naselju, te su tako u različitim delovima atara nastajali manji poljoprivredni i upravni centri, ekonomije, to jest majuri. Ovi su se do početka 20. veka razvili u prava mala sela, naime zahvaljujući višestrukoj nameni zgrada mogli su da izmire potrebe radnika koji su tamo obitavali (zdravstvenu negu, školovanje, verske delatnosti, snabdevanje hranom). A zahvaljujući povezanosti sa ostalim delovima imanja, ni od spoljašnjeg sveta nisu bili u potpunosti odsečeni.

Ključne reči: vlastelinski majuri, porodica Čekonić, žimbolijsko imanje, arhitektura, Banat

Beérkezés időpontja: 2014. 02. 17.

Közlésre elfogadva: 2014. 04. 11.

Bene Adrián

· Pécsi Tudományegyetem,
 · Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola
 · beneadrian@gmail.com

ADY ENDRE ELBESZÉLŐ TECHNIKÁJA

The Narrative Techniques of Endre Ady

Pripovedačka tehnika Endrea Adija

A tanulmány első felében az *Eszter megmászott története* példáján elemzem Ady perspektivizmusának olyan narratív megnyilvánulásait, amelyeket a narratológiai szakirodalom a disznarráció (Gerald Prince), virtuális narráció (Marie-Laure Ryan) és a sideshadowing (Gary Saul Morson) kifejezésekkel nevesít. Ezek itt az irónia révén a metanarratív reflexivitást szolgálják. A második rész az újraírás és az alternatív történetmondás eseteire hoz példákat Ady narratív rövidprózai művei közül. Mindegyik példa azt mutatja, hogy nem öncélú játékról van szó, hanem „az” igazság fogalmának következetes relativizálásáról a nietzschei perspektivizmus jegyében.

Kulcsszavak: Ady-próza, narratológia, disznarráció, sideshadowing, intertextualitás, újraírás, irónia, perspektivizmus, reflexivitás

I. IRÓNIA ÉS REFLEXIVITÁS ADY PRÓZÁJÁBAN – DISZNARRÁCIÓ, VIRTUÁLIS NARRÁCIÓ, SIDESHADOWING AZ ESZTER MEGMÁSZOTT TÖRTÉNETÉBEN

Újraolvasni Adyt

Ady Endre a mai irodalmi köztudatban elsősorban költőként él, ha él. Az elmúlt közel száz évre visszatekintve elmondható, hogy elkötelezettsége, kultusza és ideológiai kisajátításai igencsak megnehezítették művei poétikai szempontú értékelését. A hivatalos szocialista irodalomfelfogással szemben a modernség esztéticizmusát rehabilitáló kánonban pedig természetesen nem az Ady-életmű áll a figyelem középpontjában. Prózaírói munkásságára ez mindig is igaz volt, ezt jelzi, hogy az 1990-es évek végén az Ady újraolvasására irányuló törekvések csak a költészetére terjedtek ki. Ennek egyik oka lehet, hogy a prózaíró Ady általában újságíróként jelentkezik, tehát nem – vagy nem elsődlegesen – esztétikai célokat maga elé tűzve. Általában nem érzi szükségét, hogy az egyeditől,

a tényszerű valóságtól teljesen elszakadjon a fikció, az általános mondanivaló irányában. Úgy tűnik, Ady esetében a személyesség, az önéletrajziság (vagy autofikció) a kritikusok többsége szemében nem nyújt elegendő művészi távlatot. (Krúdynál, Kosztolányinál, Márainál vajon nyújt?) Ha azonban az esztétikumot nem a fikció mentén és a valóságos életgyakorlat ellenében tételezzük, hanem a stílus, a hang, az értékelő pozíciót elfoglaló szubjektum megkonstruáltságát véve alapul, akkor Ady prózájában kiváló darabokra bukkanhatunk. A képszerűség és zeneiség, a jellegzetes mondatszöveg, a szarkazmus és az (ön)-íronia külön-külön is tanulmányozásra érdemesek, az alábbiakban azonban az íronia sajátos, a disznarráció jelenségével összekapcsolódó változatát elemzem.

Intertextuális pozíció

Ady tárcáinak és novelláinak egyik központi témája volt a polgári erkölcs és gondolkodásmód ironikus bírálata. Ez gyakran a házasság intézményének kritikájában nyilvánult meg; a számos házasságtörési történet (*Esküvő után*; *A gyakornok úr mosolyog*; *Tamás és Tilda*) mellett ez a témája *A boldogtalan Ákos* című szarkasztikus tárcanovellának is. A szürke polgári élet romantikus ellenpólusán a szerelem mellett a művészetet találjuk (pl. a *Bond és a vénségpókban*), ám *A megvakított Phryné* jelzi, hogy e kettő között is meg hasonlóság, hierarchikus viszony van.

A romantikus-szентimentális tematika dominanciája ugyanakkor nem zárja ki a művészi önreflexiót, az ironikus távolságtartást. Ezt bizonyítja, hogy *A tízmilliós Kleopátra* történetsemája (a gazdag lány megszökik a csavargó olasz piktorral) az *Eszter megmásított történetében* már csupán megréftalt olvasói elvárásként (itt is kóbor piktor szöktetné a lányt), illetve irodalmi sablonként van jelen. Véleményem szerint ez az 1905-ös novella Ady egyik legösszetettebb jelentésszerkezetű novellája. Az említett művekben is megfogalmazott kritika itt közvetettebben fejeződik ki: nem egyszerűen egy látszólag szenvtelen, valójában gúnyosan ironikus hangnemben, külső nézőpontból előadott történet. Ady rövidprózai szövegei viszonylag ritkán élnek a belső, szereplőhöz kötött fokalizáció lehetőségeivel, az elbeszélt monológ, illetve szabad függő beszéd eszközével. Elemzett szövegünk a kevés kivétel egyike, ráadásul olyan beágyazott elbeszélést tartalmaz, amely elbeszélőjének a szöveg beleértett szerzőjével való analógiája révén egy újabb ironikus jelentésszint lehetőségét nyújtja az olvasónak.

A megszojtetését váró szerelmes, szülei ellen lázadó Eszter története a szöveg feléig *A tízmilliós Kleopátra* pendant-jának tűnik. Érdekessége legfeljebb a szabad függő beszéd alkalmazása és Ady ritkán csillogtatott pszichológiai éleslátása (ami itt a *Margit nagy öröme* színvonalán áll). A történetet zárójelbe tett

értelmező passzus szakítja meg, amelyből megtudjuk, hogy az eddig olvasottak valójában Vágh Ambrus félbehagyott novellája, akinek (ugyan még csak újszülött) lányát szintén Eszternek hívják. Az „erkölcsháborító, vad és bátor íróember” Vágh látszólag nem adta fel önmagát, mióta boldog férj lett belőle, mégis úgy fejezi be a történetet, hogy az összhangban legyen a kispolgári erkölccsel: a szerelmes lány mégsem szökik meg. Ez az ironikus csavar egyben a Prince által bevezetett disznarráció elbeszélői eljárásaként is felfogható, amelyben nem az a lényeg, amit előad a fikcióbeli elbeszélő, hanem amit végül nem mond el. Amit megmásít és életnek hazudik lánya mint leendő olvasója előtt. A történetelemek szelekciójának és elrendezésének koncepcióját, vagyis a (beleértett) szerző hangnemét ezen disznarráció olvasói felismerése után érzékelhetjük csak gúnyosan ironikusnak.

Disznarráció

A Gerald Prince által 1988-ban bevezetett *disnarrated* fogalom (PRINCE 1988) a magyar kritikai szókincsben eddig inkább filmek kapcsán jelent meg, ezért talán érdemes röviden ismertetnünk, mit is szokás érteni disznarráció, illetve „el-nem-beszélt”¹ alatt (RYAN 2007). Először is a Marie-Laure Ryan által leírt virtuális narrációtól kell megkülönböztetnünk az el-nem-beszéltet. Ryan a virtuális „kifejezés” filozófiai értelmét veszi alapul, amely szerint „a virtuális a megvalósulatlan lehetőségeknek az a mezeje, amely a valóság egy rendszerében körülveszi az aktuális birodalmát”, amely itt a szöveg aktuális birodalmát jelenti, a hozzá tartozó horizonttal (RYAN 2007: 211). Több egymásba ágyazott fikciós szint esetén ezek a lehetőséghorizontok is megsokszorozódnak. A virtuális narráció Ryan által leírt stratégiái közül az egyik abban áll, hogy „a virtuális narráció a virtuális világot belehelyezi a textuális aktuális világba” (RYAN 2007: 213). Ryan emellett a materiális visszatükröző meglétét teszi meg a különbségtétel kritériumának a virtuális narráció, illetve a virtuális reális narrációja viszonylatában. Esetünkben a félig kész novella ugyan felfogható ilyen materiális visszatükrözőként, azonban Ady szövegének (*Eszter megmásított története*) esetében az olvasó az aktuálisban végrehajtott narrációként érzékeli a beágyazott fikciós szintet (Vágh Ambrus korábban megkezdett novelláját), legalábbis attól a pillanattól fogva, hogy zárójeles megjegyzésként ezt olvassa: „Egy félbehagyott novella ez, mely már tíz napja hever a Vágh Ambrus íróasztalán” (ADY 1961: 209). A befogadás sorrendjét tekintve beágyazott, ontológiaiilag azonban

¹ Horváth Györgyi ültette így át magyarra a fogalmat Marie-Laure Ryan *A belemerülés allegóriái: virtuális narráció a posztmodern prózában* című szövegének fordításakor. A cikk angol eredetije a Style 1995. 29. (2) számában jelent meg (262–286).

keretként azonosítható szint esetében tehát nincs szó virtuális narrációról, az elbeszélő aktus virtuális jellegéről, még ha bizonyos értelemben az el-nem-beszélt megszűnteti is a virtuális aktuálisnak való alávetettségét (RYAN 2007: 237).

Prince meghatározása szerint az el-nem-beszélt esetében az események anélkül elevenednek meg az olvasó elméjében, hogy ténylegesen megtörténnének: „magában foglalja mindazokat az eseményeket, amelyek nem történnek meg, de megtörténhetek volna, és amelyekre az elbeszélő szöveg (tagadó vagy feltételes módon) utal is” (RYAN 2007: 236). Prince elkülöníti ezt a *nonnarrated* és a *nonnarratable/unnaratable* eseteitől. Előbbi a – vélhetően – megtörtént esemény elhallgatása, vagy egyszerűen kihagyása a narrációból (bár ezt gyakran jelzi a narrátor), ami nagyjából megfeleltethető a genette-i *ellipszis* fogalmának (amelynek célja lehet a *suspense*, de oka lehet egyszerűen a narratív ökonómia is). Az elmondhatatlanságnak (amely szövegspecifikus) oka lehet a tabujelleg éppúgy, mint a triviális érdektelenség, de a narrátor képtelensége is valaminek a megfelelő kifejezésére (ezt általában hangsúlyozza is) (PRINCE 2004: 297). Ezekkel szemben az el-nem-beszélt nem megtörtént, de el nem beszélt eseményeket takar, hanem olyanokat, amelyek *nem* történtek meg. Nemcsak vágyott, elképzelt, álmodott események lehetnek ezek, hanem az események elmesélőjének tévedései vagy hazugságai is, de azok az esetek is, amikor a szövegben megjelenik valamilyen lehetőség fel nem ismerése, vagy éppen valaminek a lehetetlenségére való ráébredés, esetleg erkölcsi értelemben mint tilalommal való szembesülés (PRINCE 2004: 299). Funkcióját tekintve hozzájárulhat az elbeszélés ritmusához, jellemezheti a szereplőket (PRINCE: 2004: 300) vagy éppen a narrátort, illetve viszonyát mondandójának címzettjéhez (PRINCE 2004: 301). Prince szerint azonban a legfontosabb az a retorikai-interpretatív funkció, amely hangsúlyozza a történet érdekességét, elmondásra érdemességét azáltal, hogy hangsúlyozza, másként is történhetett volna (PRINCE 2004: 302). Metafikciós elbeszélés esetén a jelenség nem a történet, hanem az elbeszélés szintjére vonatkozik, elősegítve belemerülésből való kizökkenést, a mesterséges megformáltságra való odafigyelést, hasonlóan a Ryan által a virtuális narrációnak tulajdonított funkcióhoz (PRINCE 2004: 303). Célja, hogy „felfedje a szöveg mesterséges mivoltát, megtörje a referencialitás illúzióját [...], és hogy arra bátorítsa az olvasót, hogy aktív szerepet vállaljon ennek a világnak a megkonstruálásában” (RYAN 2007: 239–240). A fikció ezen önleleplezése egyébként a metalepszis által kiváltott relativizáló hatásra hasonlít, ami által a szöveg „egy lehetséges, befejezett meta-reprezentációként olvasható, azaz az irodalmi kijelentés gyöngülésének formájaként” (BARON 2007: 268). Christine Baron önreflexivitást előtérbe helyező kijelentése a metalepsziszről a Borgesre és Blanchot-ra való hivatkozás által az iróniához is kapcsolódik. Az „önállítás és a határ ironikus jelzése” a disznarrációra is érvényesnek tűnik, legalábbis az olyan esetekben, mint

az általunk tárgyalt Ady-szövegé. Mert a Gerald Prince-i fogalom kétségtelenül igen tág, és itt talán csak a Gary Saul Morson által bevezetett *slideshow* fogalmával való rokonságát érdemes fontolóra vennünk. Ez az irodalomnak azt a képességét takarja, amely által az a jövő életszerű nyitottságát (a szereplők szempontjából) az olvasóval érzékeltetheti, a mű hagyományosan zárt szerkezete ellenében (MORSON 1998: 600). Az ilyen, az eseménysorok mint időbeli folyamatok nyitottságát felmutató műveket nevezi Morson *tempics*nek. Anélkül, hogy túlzott filozófiai apparátust kívánnánk megmozgatni Ady szövegének értelmezésében, a sajátos disznarrációs szerkesztés és az (ön)írónia kapcsolatát érdemesnek tűnik a kontingencia tapasztalatán keresztül megközelíteni. Ez itt esztétikai és morális reflexióként az abszolút értékek megkérdőjelezésében, a személyes érdekek, társadalmi (például írói) szerepek, ideológiai motivációk jelentőségének felmutatásában jelentkezik. Ez – egyben poétikai – önreflexió is, egyrészt ahhoz hasonlóan, ahogyan inherens önmagára vonatkozás jellemzi Ryan virtuális narrációját, másrészt az élet nyitottságára utal, szemben az irodalmi konvenciókkal, Morson álláspontját juttatva eszünkbe. Valójában a két jellemző érintkezik, mégpedig a szöveg és az olvasó közötti interaktív viszony követelményében (vö. RYAN 2007: 239). Az önreflexivitást támasztja alá az analógia „az erkölcszáműző, vad és bátor íróember” Vágh és a szerzői *persona* között, amit felerősít a megkezdett novella hasonlósága *A tízmilliós Kleopátrával*. A másodikat illetően érdemes Morson egy mondatának fényében felidéznünk Ady *Végtelen történet* című szövegének felütését: „Nincsenek véges történetek” (ADY 1961: 198). Mi magunk aprózzuk fel az élet folytonosságát esetekre, lezárt történetekre.

Morson pontosan ezt a problémát kívánja orvosolni a „tempika” révén, amely egyfajta, az időt és a kontingenciát komolyan vevő olvasásmódként az irodalomban és másutt is segítségünkre lehet abban, hogy a tapasztalatot ne költéménnyé alakítva olvassuk, mégis értelmesnek lássuk” (MORSON 1998: 601). A *sideshow* lényege, hogy rámutat: az aktuális események megtörténte nem szükségszerű, el is maradhattak volna, másként is történhetett volna. Ahogyan Vágh Ambrus is nyilvánvalóan az eredeti intenciójától eltérve fejezi be novelláját. Ady szövegének beágyazott szintjén egyfajta *sideshow* működik, az aktuálisat kísérti a lehetett-volna, a megtörténtet és alternatíváját együtt látjuk (MORSON 1998: 602). A virtuális alternatíva az – intertextuálisan szerveződő – olvasói várakozásban van csak jelen, szövegszerűen nem; viszont a keretszinten megjelenő őszinte/megalkuvó attitűdpár által a meg nem valósult verzió kerekedik felül az értékhierarchiában. Ezt a relativizáló szerkesztésmódot erősíti, hogy a beágyazott fikciós szint itt az olvasás sorrendjében keretként szerepel, vagyis az eredeti, valóságos, megalapozó konnotációi ehhez kapcsolódnak, nem a végül is megírt Vágh-verzióhoz – amely pedig ezáltal hamisként lepleződik le.

Irónia

Ezt felismerve az olvasó az Ady-szöveg hangnemét többé-kevésbé gúnyos, részben megértő ironiaként azonosíthatja, amely a szereplők szintjén kizárólag a keretelbeszélés szereplője, az író Vágh felé irányul. A „hazug házasság” ellen eddig „ördögi történeteket” kieszelő íróból „nyugalmas és elégedett férj lett”: „a régi Vágh Ambrusnak vége”. Ez az implicit szerző számára teszi lehetővé a házasság – a korban gyakorta támadott – társadalmi intézményéhez való viszonyulásának a jelzését, anélkül, hogy a közvetlen üzenet lapossá, didaktikussá tenné a szöveget. Emellett a család mint tudattalan módon ható ideológiai apparátus is megjelenik, amit az író Vágh alakja által létesített analógián keresztül egyfajta önironia kísér. A „fanatikus írólélek” csak addig nem tűr megalkuvást harcában, ameddig ez megfelel helyzetének, személyes érdekeinek – ez egyben az érdekmentes tetszés esztétikájáról és a tiszta művészet eszméjéről is egyértelmű ítéletet foglal magában.

A szövegben az ironia és az önironia megkülönböztetése stilisztikailag sem könnyű, mivel Ady előszeretettel váltogatja a stílusokat, regisztereket, váratlanul ironiát alkalmazva, nem ritkán stílusparódia formájában, többletjelentést közvetítve a szerkezet ellentétes, ismétlődő, párhuzamos elemeivel – Nietzsche agyafűrt stílusát idézve. Az olyan halmozásos szerkezetek például, mint a „Vágyva, félve, fátyolozva, bátortalan tűzben” mondat az első bekezdés végén, Ady jellegzetes stílusaként is azonosíthatók. Ezáltal egyben hitelesítik azt az olvasói stratégiát is, amely szerint az olvasott szöveg egy Ady-novella (miközben aztán kiderül, hogy az ironikusan szemlélt Vágh). Helyenként viszont akár gyanút is foghatnánk. „Pompások ezek az ablakok” – itt még nehéz eldönteni, hogy komikusan esetlen-e a megfogalmazás. „Simogatta sűrűen homlokát, a kékesen fehérret és ragyogót, a leány” (ADY 1961: 297) – itt már feltűnő a szórend sikerületlen mesterkéltége. Az Eszterre fokalizált szabad függő beszédként is olvasható mondatok esetében nehéz eldönteni, hogy a fiatal lány gondolatainak adekvát (és ennyiben nem feltétlenül ironikus) kifejezését olvassuk, vagy pedig a szöveg narrátorának lapos szavait. „Megérdemlik ezek az emberek, hogy leányuk büntesse meg őket. Olyan nagy bűnnel, amilyen az övék volt.” Egyértelműen a narrátor szólását képezik az ilyen fordulatok: Eszterben „öt év óta egyszerre szárnyasodott” a vágy, „lelke meg van mérgezve fenékgig”. „Az apjának pedig nem volt bátorsága a vagyontalanságot önnyakára zúdítni, tehát tűrte a förtelmet” (ADY 1961: 298).

Miután kiderül az olvasó számára, hogy a szökni készülő lány története valójában beágyazott elbeszélés, Vágh Ambrusé, az eddig érzékelt (ha érzékelt) ironiát, parodikus élt az ő személyéhez mint szerzőhöz kapcsolja. Ezt erősítik fel a nyilvánvalóan dagályos kifejezések: „Belesodorta fantáziájának egy fergeteges

történetébe, s most magára hagyja. Sohase cselekedte még ezt Vágh Ambrus. Fanatikus írólelke históriát sose hagyott még befejezetlenül” (ADY 1961: 299). A következő mondatokban pedig már egyértelmű a gúnyos ironia: „Írt a nászúton is. És ezek az írások nem jelentettek semmi megalkuvást a polgári erkölcsnek. A házasság ellen voltaképpen talán azóta tud ördögi történeteket kieszelni, mióta igen nyugalmas és elégedett férj lett belőle” (ADY 1961: 299). A Vágh-novella befejezése pedig hiteltelensége miatt már eleve alapot ad az ironikus olvasatra: a narrátor a korábban erkölcsileg elmarasztalt szülőket mentegeti, Eszter eddig osztott kritikus nézőpontját megkérdőjelezi. „Hátha ő a gonosz, Eszter? Hátha nem látta, s nem értette meg, hogy az ő anyja egy gyöngé, szegény áldozat. [...] Vajon nem hasonlóan érthető és szerencsétlen ember lehet-e az apja is?” (ADY 1961: 300.) Eszter pedig ezután meggondolja magát, bezárja az ablaktáblákat, sírva ugyan, mégis visszafekszik az ágyába. „De egy győzedelmes érzés megszárította szemeit. Fehéren, tisztán, erősen, mégiscsak méltóbb az életet fogadni...” (ADY 1961: 301.) A didaktikus végkicsengést természetesen nem köteles ironiának értelmezni az olvasó, az ironia éppen attól ironia, hogy két alternatívát kínál fel, még ha a választás nem is teljesen szabad, legalábbis az illokúciós szándék, a mögöttes (ellentétes) értelem észrevétele esetén.

II. ALTERNATÍV TÖRTÉNETMONDÁS ÉS ÚJRAÍRÁS ADY NOVELLÁIBAN

Alternatív történetmondás

Az Ady által sokféle regiszterben és módon alkalmazott ironia egyik nyilvánulási formája az alternatív történetmondás. Ennek az ismeretelméleti viszonylagosságot hangsúlyozó megoldásnak – amelynek egyébként tematikusan is vannak Nietzsche-reminiscenciái – a leggyakoribb változata a Rashomon-effektus (Akira Kurosava *A vihar kapujában* című filmje, illetve az alapjául szolgáló Ryonuszuke Akagatava nyomán), ahol az igazság fogalma relativizálódik, miután a történeteket a különböző szereplők saját nézőpontjukból eltérően idézik fel. Amennyiben egy fölöttes elbeszélői tudás nem tisztázza, hogy melyik változat hordozza az igazságot, a kérdés eldönthetetlen marad, sőt maga az egyetlen és bizonyos igazság, illetve annak megismerhetősége kérdőjeleződik meg ismeretelméletileg. (Az ontológiai síkon alkalmazott megközelítéssel, illetve a bevettől való eltéréssel operáló alternatív történetírás, illetve alternatív történet nem tartozik a jelen vizsgálódás tárgyköréhez.) Az (ismeretelméleti értelemben) alternatív történetek oka lehet elbeszélői megbízhatatlanság (az alternatív történetek egy vagy több mesélője esetében): hazugság, pontatlan emlékezet, de ennél is lényegesebb az észlelés eredendő szubjektivitása, a tapasztalatban benne

rejlő értelmezés. Novellák esetében azonban, terjedelmi és szerkezeti okokból, két másik változat alkalmazása is megfigyelhető. Az egyik a disznarrációnak az *Eszter megmásított története* című szövegben megfigyelhető esete, a másik az intertextuális változat, amikor egy – az olvasó által feltételezhetően – ismert ös-szöveg alternatív újraírása a szöveg. Adynál mindkét megoldás iróniával társul, ahogyan azt a *Tamás a piros kertben*, a *Hiteles történet pünkösdről* és a *Pünkösd hiteles története*, valamint a *Norbert pap látomása* elemzése is mutatja. Az első három fő pretextusa az Újszövetség, az utolsó Maupassant *Boniface bácsi meg a bűntény* című novellája (amennyiben elfogadjuk az intertextuális kapcsolat meglétére vonatkozó hipotézist).

Tamás a piros kertben

A talányosan induló – a *Budapesti Napló*ban 1905. április 23-án megjelent – novella értelmezéséhez érdemes áttekinteni a szöveg szerzői intertextusait: a versek közül az *Azuba* (Versek, 1899) és a *Farsangi dal* (Még egyszer, 1903) című verseket, valamint *A poétakirály és felesége* című 1901. november 7-én, a *Nagyváradi Napló*ban megjelent cikket.² A dátumokból kitűnik, hogy Adyt tartósan foglalkoztatta a (testi) szerelem jogának az aszkézissel, illetve álszent morállal való szembeállítása. A fenti szövegekben az előbbihez kapcsolódik a költészet: Háfiz, Csokonai, Jókai, valamint az *Énekek éneke* megidézése által. A keresztény morállal pedig Nietzsche állította szembe az élet akarását, a testi, az ösztönös pozitív jelentőségét. Ezáltal az értelmezési horizonton megjelenik Nietzsche költői teljesítménye, a dionüszianus és zarathusztrai attitűd és hang mellett filozófiai perspektivizmusa is. Az említett szövegeket lexikálisan a szerelem szó mellett Sirász (Háfiz városa) említése kapcsolja össze. Háfiz kapcsán eszünkbe jut Csokonai *A Háfiz sírhalma* című verse, amelyre Ady utal is a Jókai késői házasságát övező rágalomhadjárat ellen tiltakozó cikkben. Az öregkori szerelme miatt széles körben elmarasztalt Jókaival és ifjú színésznő feleségével kapcsolatban Ady az ifjúság, szerelem, poézis, Seherezáde kifejezéseket használja. Az ellenséges, kulturálisan elmaradott, antiszemita magyar világ elítéli mindezt, ahogyan a szabad gondolkodás minden képviselőjét. Sirász tehát szimbolikus jelentést nyer: a poéták és a bölcsek – sajnos csak a vágyakban élő – hazája.

² Bustya Imre, Ady Endre összes novellái 1961-es kiadásának sajtó alá rendezője jegyezte, hogy a novellát az *Azuba* folytatásának nevezi: „Azon túlmenően, hogy mindkettő az Énekek énekét idéző hangulatú, s témájuk is hajszálpontosan kiegészíti egymást, rengeteg bennük a csaknem teljesen azonos megfogalmazás” (ADY 1961: 1313). További intertextusokként megemlíti a *Versek egy színekéből* (1902) című egyfelvonásos versbetétet, valamint *A mi gyermekünk*, a *Léda a kertben*, *A másik kettő* és a *Júdás és Jézus* című verseket az 1903 és 1906 közötti időszakból (i. m. 1314–1315).

A *Farsangi dalban* Sirász az ősi Hellással, Pánnal és Szaturnusszal együtt képviseli az életet: a pogány mánort, a zenét, a költészetet (ADY 1960: 1004–1006). Az *Azubában* a keleties-szeccessziós scenírozás fájdalmas-elégikus hanggal társul: „Sirázi kertben nincs már rózsza, / Vérpezsdítő szerelmes éjen, / Olajfa erdőn, hímes réten / Merengve várok, mindhiába...” (ADY 1960: 965.) Itt is feltűnik már a szerelem ádáz ellenségeként a fanatikus Messiás: „Hideg szívű, kegyetlen férfi / Mért jöttél hozzánk üdvöt tépni? / Szeretni csábít mézes ajkad, / Szerelmi szóra mégsem hallgatsz” (ADY 1960: 966). A kesergő szerelmes nő kedvesét is, Palesztina szép ifjai egyikét, ő távolította el tőle, aki most helyette a Mester lábához borul. Az epekedő Azuba megátkozza a Galileait és azokat, akik benne hisznek: „Legyen átkozott őrjöngő tanod! / Nevedben ölje ember embertársát, / tagadja meg szívének vágyait, / sanyargassa testét, lelkét, szivét” (ADY 1960: 967). A pogány szerelemkultusz, a dionüszoszi orgiák és a szaturnáliák olyan szubverzív álláspontot képviselnek a keresztény morállal azonosítható renddel szemben, amelyet a költészethez való kapcsolódás felértékel, emellett a Háfizon keresztüli kapcsolódás Zarathusztrához (egyben az *Ímígyen szóla Zarathustra* Nietzsche-jéhez) és az *Énekek éneke* révén Salamonhoz filozófiailag (és bizonyos értelemben vallási szempontból) is legitimál.

A novella első sorai ugyanabban a feszült, baljóslatú helyzetben, hasonló érzéki-szeccessziós stílusban ábrázolják Azubát a kertben: „Azuba ott ült a piros kertben. Dörgött az Ég, és rengeteg felhők ereszkedtek alá. Alkonyodott. Borongott a mindenség. Nagy, fojtó illatokat szorítottak a Földhöz a rengeteg felhők. Azuba virágot tűzött a hajába. Ibolyaszemeit új könnyekkel harmatoztatta meg, és dalolt” (ADY 1961: 270). Ekkor megjelenik elcsábult szeretője, Tamás, és kérleli, hogy fogadja vissza. Hamarosan kiderül, hogy csak vigaszt keres, mivel mesterét, „a zsidók királyát, világnak fejedelmét, istennek fiát” megölték (ADY 1961: 271). De Azuba diadalmas csókjai nem feledtethetik Tamással kételyeit: „Úgye vidám az élet? Úgye magunkért kell élni? Úgye nem bűn a csók? [...] Úgye pirosak a piros kertek? És Tamásnak Azuba az ő mindene?” (ADY 1961: 271–272.) Végül Tamás úgy érzi, hogy tévedett, amikor kételkedett Jézus isteni voltában, és elhagyja Azubát, rohan mestere ígéjét hirdetni. A szkeptikus attitűdöt megtestesítő Tamás az apokrif iratok szerint kétszer kételkedett, másodszor Jézus mennybemenetelét illetően – itt a második kétely az Azuba által kínált örömeikkel teli élet helyességére vonatkozik. Újabb bizonyíték helyett a novellában ez az alapvetőbb kétely adja meg neki a hitbeli bizonyosságot és indítja keleti térítő útjára. Ez az alternatív történet az érzékek bizonyosságát és a hitet úgy állítja szembe, hogy az utóbbi felé fordulás felfogható egy másik szkepszis következményeként is. Ezáltal a kettő olyan kiazmatikus játékba kerül, amelyben az alap fogalma és az értékhierarchia viszonylagossá, eldönthetetlenné válik, illetve az értelmezői nézőpont függvénye lesz.

Hiteles történet pünkösdről – Pünkösd hiteles története

A *Hiteles történet pünkösdről* kiinduló szituációja: a tömeg kételkedik Jézus feltámadásában, gúnyolják a tanítványokat, akik igyekeznek azt meggyőzni balgaságáról. Hogy befolyásolhatósága által boldogtalanná teszi magát. Hogy hatalmi (prokonzulok, római katonák) és ideológiai (papok, írástudók, görög bölcsek) eszközökkel uraik szolgátságban, szegénységben tartják a hiszékenyeket. Krisztus viszont meg akarta szüntetni a boldogságot és a szolgátságot. „Egy igazság van: az Élet, s hogy nem szabad nyomorgó embernek élni a földön. Erre már a koldusok is röhögtek a nép sorában” (ADY 1961: 507). Az uralmukra leselkedő veszélyt csak néhány farizeus érti meg, akik kijelentik a nép előtt, hogy valójában ők teltek meg a Szentlélek kegyelmével, nem ezek a szélhámos, „házatlan bolondok”. Nyomatékuul ingyen italt kínálnak, és ezzel meg is győznek mindenkit. Az elfogadott, hivatalos, uralmi funkciót betöltő vallás és egyház eszerint az eredeti forradalmi szociális nézeteket figyelmen kívül hagyó hamisítvány. Az igaz-hamis elbizonytalanítása azt is lehetővé teszi, hogy az eredeti jézusi tanok között szerepelhessen a középpontba állított (földi) Élet, amelyet Nietzsche a keresztény morállal állított szembe.

Az Új pünkösdi legenda alcímet viselő *Pünkösd hiteles története* Júdás alternatív történetét adja. „Jézus tragédiája után deresre kellett húzni valakit. Mivel pedig a tanítványok filiszter-nyája utálta ezt a dacos, okos legényt, rákentek mindent” (ADY 1961: 680). Valójában Júdás kritikus elme volt, de mindig hű maradt a Mesterhez, árulásának története koholmány. „Látta, hogy Jézus szimpatikusabb bárki másnál a nép között. Volt annyira filozóf, hogy megalkudott szépen a helyzettel. Szerette magát az ügyet egy szkeptikus, de mégis rajongó temperamentum szerelmével” (ADY 1961: 680). A frivolan anakronisztikus, illetve profán hang („Villámlás, mennydörgés, satöbbi, jön a Szent Lélek” [ADY 1961: 681]) egyben azonosulási-aktualizálási lehetőséget is kínál: „Együgyű, kergült, malom alján okult ex-halászok azt állítják, hogy ő elárulta a Názáretit” (ADY 1961: 680). Nyilvánvaló – legalábbis a mai olvasó számára – az össze-csengés *A Tisza-parton* „malom alja, fókos”-kritikájával. A Szentlélek jövetelét váró féltékeny apostolok, „a csalafintós népszónokok”, Jakab, Máté, János és Lukács – ellentétben a nap történetét elferdítő bibliai tudósításokkal – leszerepeltek a nép előtt, egyedül Júdás tudott hitelesen és meggyőzően szólni Jézusról, mire a nép ünnepelni kezdte a tanítványokat. Júdás pedig becsületes és okos férfiként csendben hazatért, és csak nevetett a törtéteken. „Hogy az ő diadalát mint fogják kamatoztatni a jó kollégák. Talán már azt is sejtette, hogy hálából veszett hírét keltik” (ADY 1961: 682). A szarkasztikus hang által közvetített kritikus mondanivaló világos, mind az egyház, mind a populizmusra és demagógiára fogékony nép vonatkozásában.

Norbert pap látomása mint Maupassant-újraírás

Végül egy olyan szöveget veszünk szemügyre, amely esetében az újraírás jelleg alapjául szolgáló intertextuális kapcsolat nem bizonyított, csupán lehetséges. A *Norbert pap látomása* felfogható Maupassant *Boniface bácsi meg a bűntény* című novellája újraírásaként, mindenesetre mindkettő ironikus módon ábrázolja a látszat és a valóság viszonyát. Maupassant szövegében Boniface, a vidéki postás egy gyilkosságról szóló újsághír olvasása után felizgatva ér oda Chapatis adószedő házához: „fejében a bűntény látomásai rajzoltak” (MAUPASSANT 1973: 330). Meglepetésére a bezárt házból nyöszörgést hall, és megdermed a rémülettől. „Tisztán hallotta a hosszú, fájdalmas sóhajtozást, valósággal hörögtek odabenn, és dulakodás zaja hallatszott. Azután még hangosabban, még gyakrabban nyögtek, mind erősebben, végül már sikoltottak” (MAUPASSANT 1973: 331). A postás lélekszakadva rohan a csendőrségre, jelenteni a bűntényt. A kivonuló csendőr a zajok hallatán ahelyett, hogy berontana a tett színhelyére, nevetőgörcsöt kap, miután a postásénál természetesebb magyarázatot ad a kiszűrődő hangoknak.

Ady a gyermekkori emlékeként előadott novellái sorában van egy, amelynek főszereplője, Norbert pap, hasonlóan naiv léleknek bizonyul az új erkölcsű papok között. Az öreg pap időnként női parfüm szagát érzi a klastromban, amelynek ő a kapusa. „A testvérek néha éjnek idején kerültek haza, mivel más szerzeteseknél szabadabban élhettek” (ADY 1961: 427). Az öregnek időnként látomásai vannak, a gyerekek között pedig az a pletyka járja, hogy: „Szeretnek csókolózni a papok, s asszonyok járnak be a klastromba” (ADY 1961: 428). Norbert pap nem tud aludni, éjszakánként imádkozik és énekel, az épületből éjszaka kísérteties hangok szűrődnek ki. „Különös, félelmes, nem emberi hangok. Norbert pap énekelt, ki mostanában különös beszédjével azt erősítette testvérei előtt, hogy neki szentek jelennek meg világosságban” (ADY 1961: 429). Hírekel a csodás látomásoknak, az öregasszonyok és a gyerekek mind a szent életű papról beszélnek. Utólag derül ki, hogy a vérmes, szép, ifjú papjához létrán beszőkő nőt látja az öreg pap szent jelenésnek. A nő megöli szeretőjét, a fiatal papot, az öreg Norbert látja elrohantában, de Szűz Máriának hiszi.

Annak ellenére, hogy Ady más környezetbe helyezi a szerelmi jelenetet, és a valóság lelepleződésének nem komikus, hanem tragikus felhangja van, mindkét szövegben félreértésre, téves interpretációra ad alkalmat: Boniface bűntényt gyanít, az újsághírtől felzaklatva és a témában némileg járatlanul, Norbert pedig jámbor hívőként inkább véli égi látomásnak a nőalako(ka)t, mintsem erkölcstelenségre gyanakodna. A mindkét szövegben megjelenő szelíd ironia itt egyfajta nosztalgikus-elégikus hanggal párosul, a gyermeki ártatlanság és hit elvesztése kapcsán. Míg Maupassant-nál a csendőrrel együtt nevetségesnek tartjuk a naiv postást, Adynál jámbor papi, illetve ártatlan gyermeki naivitással való azonosulást kínálja.

Funkció és nézőpont

Az elemzett példákban az intertextuális kapcsolatokon alapuló alternatív történetek, illetve újraírások a nézőponthoz kötöttség tudatosítását szolgálják. Tamás kételyének rekontextualizálása, a kereszténységnek a krisztusi örökség meghamisításaként való leleplezése, a nietzschei értelemben vett szabad szellem, Júdás „igaz” története és a látszat és a valóság viszonyát tematizáló *Maupassant*-novella értékelői nézőpontjának a megfordítása egyaránt arra hívja fel a figyelmet, hogy az igazság és a bizonyosság fogalmait mindig érdemes fenn tartásokkal kezelni, csupán egy lehetséges perspektíva termékeként látva több oldalról megvilágítani. Mint ahogyan ez áll a gyermeki nézőpont másságára alapozott számos *Ady*-novellában, amelyek a képzeletet értékelik fel a valósággal szemben (pl. *Mikor Bodrit legyőzték*), vagy éppen az alkoholista öreg *Gyellei* ital által megszépített valóságában (*Gyellei Farkas butykosa*). Mindegyik esetben az (ön)írónia részvételi, esetleg nosztalgikus regisztere teszi lehetővé, hogy a kimozdított jelentések ne egyszerűen megfordítva rögzüljenek, hanem lebegésben maradvá, nyitottá tegyék az értelmezést.

Ha *Ady* prózai munkásságának ezt a jellegzetességét tartjuk szem előtt, akkor bizonyára nagyobb eséllyel találkozunk e szövegek horizontja „a” mai értelmezőével, legalábbis a hermeneutikán, narratológián, dekonstrukción nevelkedett értelmezői közösségekével. Így az *Ady*-próza megtalálhatja az őt megillető helyet a magyar irodalmi kánonban, és árnyaltabb kép alakulhat ki *Ady* és a korszak prózapoeitikájáról.

KIADÁSOK

Ady Endre 1960. *Összes versei*. Budapest

Ady Endre 1961. *Összes novellái*. Budapest

Ady Endre: *Eszter megmásított története* = *Ady* Endre 1961. *Összes novellái*. Budapest, 297–301.

Ady Endre: *Tamás a piros kertben* = *Ady* Endre 1961. *Összes novellái*. Budapest, 270–273.

Ady Endre: *Végtelen történet* = *Ady* Endre 1961. *Összes novellái*. Budapest, 198–201.

Ady Endre: *Hiteles történet pünkösdről* = *Ady* Endre 1961. *Összes novellái*. 506–507.

Ady Endre: *Norbert pap látomása* = *Ady* Endre 1961. *Összes novellái*. 427–430.

Ady Endre: *Pünkösdi hiteles története* = *Ady* Endre 1961. *Összes novellái*. 680–682.

MAUPASSANT, Guy de 1973. *Boniface bácsi meg a büntény* = *MAUPASSANT*, Guy de: *Gyöngy kisasszony*. Bukarest, 329–334.

IRODALOM

- BARON, Christine 2007. A metaleptikus hatás és a fikcionális beszédmódok státusa. Ford. Dian Viktória = BENE Adrián–JABLONCZAY Tímea (szerk.): *Narratívák* 6. Budapest, 254–269.
- MORSON, Gary Saul: Sideshadowing and Tempics. *New Literary History* 29 (4) Autumn, 1998. 599–624.
- PRINCE, Gerald 1988. The Disnarrated in Narrative Theory and Criticism. *Style* 22 (1) (Spring 1988), 1–8.
- PRINCE, Gerald 2004. The Disnarrated = Mieke Bal (ed.): *Narrative Theory. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies, Vol. I: Major Issues in Narrative Theory*. London–New York, 297–305.
- RYAN, Marie-Laure 2007. A belemerülés allegóriái: virtuális narráció a posztmodern prózában. Ford. Horváth Györgyi = BENE Adrián–JABLONCZAY Tímea (szerk.): *Narratívák* 6. Budapest, 209–241.

The Narrative Techniques of Endre Ady

In the first half of my paper I analyse such narrative phenomena in Ady's short stories as disnarration (Gerald Prince), virtual narration (Marie-Laure Ryan) and sideshadowing (Gary Saul Morson). In *Eszter megmásított története* these narrative tools serve the ironic metanarrative self-reflexivity. In the second part, I discuss some other short stories that use re-writing and alternative narration relativizing 'the' truth in a relativist or rather perspectivist way, that one of Nietzsche.

Keywords: Prose of Ady, narratology, disnarration, sideshadowing, intertextuality, re-writing, irony, perspectivism, self-reflexivity

Pripovedačka tehnika Endrea Adija

U prvom delu studije autor na primeru *Eszter megmásított története* (Izmennjena priča Estera) analizira narativna izražavanja Adijevog perspektivizma, koja stručna literatura iz naratologije imenuje izrazima „disnaracija” (Džerald Prins), „virtuelna naracija” (Mari-Lor Rajan), odnosno „sajdšedouing” (Geri Saul Morson). Ovi su tu zaduženi za narativnu refleksivnost putem ironije. Drugi deo rada donosi iz Adijeve narativne kratke proze primere za reskripciju i alternativno pripovedanje. U tom smislu svaki pojedini primer pokazuje da se ne radi o igri larpurlar, već o konzekventnoj relativizaciji koncepta „Istine” u znaku Ničeovog perspektivizma.

Ključne reči: Adijeva proza, naratologija, disnaracija, sajđšedouing, intertekstualnost, reskripcija, ironija, perspektivizam, refleksivnost

Beérkezés időpontja: 2014. 04. 14.

Közlésre elfogadva: 2014. 05. 12.

Roginer Oszkár

· Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
· Irodalomtudományi Doktori Iskola
· rogoxar@gmail.com

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM ÉS A GEOKULTURÁLIS IDENTITÁS VISZONYA AZ ÖTVENES ÉVEKBEN (1951–1961) (III.)

*The Connection between Hungarian Literature in Vojvodina and
Geocultural Identity in the 1950s (1951–1961) (III)*

*Odnos između književnosti jugoslovenskih Mađara i geokulturalnog
identiteta u pedesetim godinama (1951–1961) (III)*

A tanulmány részeredményeket mutat fel egy nagyobb, az 1945 és 2010 közé helyezkedő időszakra kiterjedő kutatásból. Ez alkalommal a kollektív szubjektum ötvenes évekbeli topográfiájával foglalkozom azon terek alapján, amelyek a jugoszláviai magyar irodalomban megjelennek. Az érdekel, melyek azok a terek, amelyek az előző és rákövetkező időszakokhoz képest bekerültek az azonosulási hálóba, illetve kikerültek onnan, miként kerültek be újak a régiiek helyére, hogyan erősödött fel egyes terek használata, míg másikak gyengültek. Az irodalmon egyrészt végigkövethetjük a kollektív identitás változásait, másrészt annak is tanúi lehetünk, hogy az miként hatott vissza rá. Az irodalom tárháza annak, hogy egy adott narratívába miként ágyazódik be a tenger, a folyók, a városok, a tájegységek, de egyúttal azt is látjuk, hogy a narratíva mit nem tartalmaz. A tanulmány egy közösségi identitás saját terének imaginációját, valamint annak elemekre bontását célozza meg. A kutatás a jugoszláviai magyar nyomtatott sajtóban megjelenő, irodalmi igényű szövegekre alapszik (dráma, líra, próza).

Kulcsszavak: jugoszláviai magyar irodalom, geokulturális identitás, ötvenes évek

A NAGYÍTÓ ALATT

„Most, amikor a Futaki úton jöttem, láttam,
amint tiszta új ruhában felszállt a belvárosi villamosra”¹

„s a Futaki úti parkból egy levelet
utánad visz a szél...”²

Lévé, hogy az irodalmi kifejezésformák megszorodnak, hogy az írók több műfajban nyilvánulhatnak meg, és hogy a terjedelmükben felduzzadt sajtótermékekben egyre több hely jut egy-egy versnek vagy elbeszélésnek, nemritkán drámai szövegnek vagy hangjátéknak, a tér, amely megfogalmazásra kerül, is egyre aprólkosabb és részletesebb lesz. Ebben az esetben inkább a városokra és a nagyobb községekre, járási székhelyekre kell gondolnunk. A szövegekben Újvidék, Szabadka, Zenta utcái, terei, parkjai, hídjai, rakpartjai elevenednek meg: „Ez idő alatt a Halasi-úti akácfák alól egy feketeruhás fiatalember sétálgat elő s a kaszárnya sarkánál elfordul a gyakorlótér felé. [...] Északon pedig a Zorkagyár karcsú kéménye bontogatja bodor fürtjeit, amelyeket lenge szél szór szét a házak fölött.”³ Az adott várossal azonosuló kollektív szubjektum térbeli lenyomata elmélyül. A szerkesztőségekbe érkező munkatársak, az általános térismeretben bízva nemritkán a város megnevezése nélkül csempészik be fokozatosan annak útjait, utcáit, köztereit az irodalomba. A felismerhetően újvidéki vagy szabadkai cselekmények, így legtöbb esetben meglehetősen pontosan címkézik a teret. Gál László például *Turgenyev utca 14.*⁴ címmel ír tárcanovellát, emellett több hosszabb elbeszélésének is a helyszíne ez alatt (esetenként a 13-as) a házszám alatt zajlik. Németh P. István pedig így kezdi egyik, a *Dolgozókra* jellemző vegyes műfajú tárcáját: „A képviselőház kertjében rügyeznek a fák, a bulváron zöldell a fű és a Dunaparkban kidugta buksi kis fejét az első vadvirág.”⁵ Újvidék mikroterei a sajtóban közölt drámai dialógusokban is megjelennek. Mucsi József *Vendéglátás* című szomorújátékában így szól az após, miközben az újvidéki szállodákba tereli a résztvevőket: „Mit bámuljuk ezeket a falakat. Legjobb lesz, ha a Parkba megyünk, az mégis kedvesebb hely, mint a Putnik vagy a Vojvodina. (Fészülködés, rúzsozás, nyakkendő igazítás, a családi kör el)”.⁶ Az Újvidéken játszó cselekmények főhőse, vagy a városban bolyongó versek szubjektuma így megfordul a Duna-parkban, a rakparton, a Pétervárad várban, figyelemmel

¹ Brindza Károly: Testvérek = *Dolgozók*, 1951. jún. 14.

² Almási Tibor: Az órát néztem = *7Nap*, 1961. márc. 10. 9.

³ Csépe Imre: Halálszakasz = *Magyar Szó*, 1958. jún. 29. 8.

⁴ Majtényi Mihály: Turgenyev utca 14. = *Magyar Szó*, 1955. ápr. 10. 4.

⁵ Németh P. István: A mi városunk = *Dolgozók*, 1955. ápr. 19. 5.

⁶ Mucsi József: Vendéglátás = *Magyar Szó*, 1957. szept. 22. 2.

kíséri az akkor épülő sugárutat vagy a régi és új hidak kapcsán szól egyet s mást. A városlakók, bár még nem annyira részletesen, mint a rákövetkező évtizedben, de már ekkor megnevezik a város főbb útvonalait, ugyanakkor a közös narratív topográfiának, a városrészek közül nem része, a még javában falusias Telep vagy a kiépülendő Limán helyén levő ingoványos erdő. A központtal és annak a közvetlen közelében levő városnegyedekkel találkozunk leginkább. A hatvanas és hetvenes évek Újvidékét majd csak a városba ekkor költöző korosztályok helyezik fel a térképre, amelyen bár még sok a vakfolt, sokkalta színesebb, mint a negyvenes években volt.

A lakosság mobilitásának és az államalakulaton belüli migrációnak köszönhetően egyre több valós tértapasztalattal találkozunk. A negyvenes évek második felére jellemző sablonos és nagy valószínűséggel megrendelésre született verseket leváltják a személyes élményen alapuló, az adott város apró részleteit és a különféle utcák, parkok vagy akár egy-egy hely hangulatárnyalatait is magukba építő versek. Ezzel egy időben jelentősen csökken a rapszodikus, sokszor patetikán túlmutató hang is az irodalomból. A hosszú, talán túlságosan is a hatalmi nyomásgyakorlásnak megfelelni akaró, és a szocialista realizmus anti-individualista gyakorlatával szemben, az ötvenes években már a kisebb, dinamikusabb formáknak, rövidebb műfajoknak ad elsőbbséget a szerkesztéspolitikai (ez az ünnepi számokra természetesen kevésbé vonatkozik), Fehér Ferenc például ljubljanai benyomásairól így ír a *Szlovéniai képek* című versciklusában:

„Óváros,
Rozsdás kapuk, kaszárnyafalak –
ugy, ahogy Cankár szívével
örökbe ittmaradt.
Amott a Neboticsnik.⁷
A csucsát még nem ismered...
Csak azt látod, hogy festik
Az egyetemet”⁸

A lírai szubjektum végigvezeti az olvasót Szlovénia fővárosán, megengedi neki, hogy rácsodálkozzon az ismertetett épületekre, közökre, utakra. Az írók és költők többnyire azokról a terekről írnak, amelyek közel állnak hozzájuk, ahol születtek, ahol dolgoznak, esetleg egy látogatás alkalmával vagy egy hosszabb (egyetemi, katonai, hivatalos munkaköri) ottlétnek köszönhetően építik be saját írásaikon át a közösségi tértapasztalatba. Debreczeni József így ír

⁷ Nebotičnik – ljubljanai felhőkarcoló.

⁸ Fehér Ferenc: Lyublyana = *Dolgozók*, 1956. aug. 14. 6.

Belgrádról vagy a Kalemegdánról, Németh István és Csépe Imre így mozognak Kishegyesen belül, de Zenta, Szabadka is meglevenedik a szövegekben. Nem mellékesek azok a tapasztalatok, amelyeket a diákok vagy egyetemi hallgatók, elsősorban zágrábi és belgrádi élményeikről küldenek a szerkesztőségi címekre. Leggyakrabban ebben az esetben is Szabadkával és Újvidékkel találkozunk, de nem sokkal marad el utánuk a többi tagköztársaság fővárosa sem, így Szarajevóra vagy a kosovói Prištinára⁹ ugyanúgy ráközelítenek, mint például Burány Béla Zágrábra:

*„Tavaszi este. A Vlaska utcán még zszibong a vasárnap,
villamos zúg, az emberek zajongva futnak,
s én úgy nézem ezt, föl, egész az égig,
mint rámában egy képet, amelyen én is rajta vagyok.”¹⁰*

Hasonló közvetlenséggel ír Debreczeni József^{11,12} is a szövetségi fővárosról. Belgrádot, annak egyértelmű és megkérdőjelezhetetlen jelenidejűségével – Budapestnek mint motívumnak, szövegtérnek, irodalmi helyszínnek, azonosulási pontnak hangsúlyos múltidejűségével szemben –, valamint azokkal az utalásokkal, amelyek az építkezés, változás, odaköltözés narratív síkján valósulnak meg, egy olyan jövőképpel gazdagítják, amely a jugoszláviai magyar olvasóközönség szemében azt nagyvárossá teszi. Belgrád tematikai használat, irodalmi reprezentációja úgy építi be a közösségi azonosulási hálóba még a városon belüli mikrotereket is, mint az ország (vagy még annak a határait is túllépő) gazdasági, adminisztratív, politikai, oktatási, kulturális stb. origóját, amely szemben áll a vidék sokkalta kisebb léptékű tereivel és a már említett Budapesttel is. A negyvenes évek második és az ötvenes évek első felének Belgrádja így meglehetősen részletességgel van jelen. A sajtótermékek rendszeresen közölnek fényképeket, grafikákat, rajzokat a főváros különféle épületeiről és sugárútjairól, fontosságukat pedig az is kidomborítja, hogy ezeket sokszor regionális vagy világpolitikai eseményekhez kötik. Az irodalom pedig az évtized utolsó harmadáig arányosan jelen van ebben a képletben. Belgrádnak így, a már ismertebb főbb útvonalai és két folyója mellett, egy nagyobb felbontású képét is megismerjük. A leginkább versekre és elbeszélésekre jellemző színterek között parkokkal, rakpartokkal, jelentősebb épületekkel találkozhatunk.

⁹ Priština, Prištinë – ma a Koszovói Köztársaság fővárosa.

¹⁰ Burány Béla: Halvány tavaszi révület = *Híd*, 1958. márc. 206.

¹¹ Debreczeni József: Belgrád = *Magyar Szó*, 1953. jan. 1. 10.

¹² Debreczeni József: Gimnazista a tavaszi Kalemegdánon = *Dolgozók*, 1958. nov. 15. 8.

„Összeborul öt-hat diák és öt-hat ősi dal fölött
a kosútnyáki tölgy
s egy poros, bácskai diófa.”¹³

Belgrád központi szerepének hangsúlyozása az ötvenes évek közepén kulminál. „– Most felmegyek a Hunyadi-emlékműhöz – gondolta keserűen – és leülök a padra. Vajon igazán Hunyadi emlékére emelték azt a kopott tornyot? Lehet, hogy nem is Hunyadi... Egy kis dombon állt a torony, alatta a Duna folydogált békésen, a fővárost lehetett látni. Beográdot, meg a háta mögött a zemuni temetőt is.”¹⁴ Az ötvenes évek második felétől viszont, Újvidék javára háttérbe szorulnak a belgrádi utalások. Ekkorra már Újvidék átveszi azt a központi helyet, amelyet Benedict Anderson a zarándokút céljának nevez¹⁵, és amely kulcsfontosságú szerepet tölt majd be abban a kétszintes közösségi azonosságtudatnak a kialakításában, amelynek egyik központjaként Belgrád, a másikként pedig Újvidék szerepel. Az ötvenes évek közepének még erősen központosított Jugoszláviájában az oktatási, adminisztratív, politikai, ipari döntéshozók vezető rétege a fővárosban összpontosul. Az évtized végére azonban a vajdasági és egyáltalán a magyar hivatalnokok, értelmiségiek, művészek az Újvidéken megmutatkozó új lehetőségek színhelyei felé gravitálnak. Útjaik végcélja Újvidék, és ahogy Anderson is kitér erre, útközben találkoznak, ösvényeik többször is metsződnek, szerepet is cserélnek, de a végcél és a hierarchia csúcsán levő pozíció, illetve a szakmai életrajz végső térbeli horizontja változatlanul Újvidék marad. A város ekkor foglalja el központi helyét abban a térben, amellyel a nyelvterületen belül élő közösség azonosul, valamint ez fogja többek között, a hatvanas évektől, azt az aprólékos Újvidék-mitológiát is eredményezni, amely Végel László, Tolnai Ottó, Ladik Katalin vagy Domonkos István életművét jellemzi, és amelynek már ebben a korban megvannak az előőrsei. „Most itt lakunk a Turgenyev utcában – költő nevét viseli az utca, a házszám meg: 13. Magasabb száma már nem lehetne, mert ez a szélső ház a külváros felé, bár maga a tizenhármass még belteleknek számít. Szóval itt vagyunk éppen a határon, mindössze egy utca van közöttünk.”¹⁶

Természetesen a vidék helységeinek mikrotereit is hasonló szempontok alapján közvetítik az azokkal azonosulni tudó olvasóközönségnek. Az írók, költők sok esetben gyermekkoruk helyszíneit keresik fel, azokra emlékeznek és oda térnek vissza, amikor hétköznapijaiktól szabadulni akarnak. Fehér Ferenc így sokszor Nagyfény és Topolya határát idézi fel verseiben.

¹³ Ács Károly: Gólya = *Híd*, 1952. júl–aug. 416.

¹⁴ Gál László: Boldog időkben = *Magyar Szó*, 1956. máj. 6. 6.

¹⁵ Vö. Anderson 1991. 53.

¹⁶ Majtényi Mihály: A külváros partján = *Híd*, 1954. máj–jún. 269.

*„Köröttem munkál a mély idő,
nyugodt nagy szemét rámveti:
a Betyár-völgy alján hallgatom
csendben osztódó sejtjeit.”¹⁷*

Közép-Bácska szántóföldjeinek kisleptékű leírásával találkozunk Fehér Ferenc mellett Csépe Imre, Németh István és Borús Erzsébet verseiben, elbeszéléseiben is. Ahogy az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején Újvidékre költöző fiatalokat lenyűgözte a város – majd, ahogy ez a város sajátos kozmoszá vált a hatvanas és hetvenes évek alatt –, sokan ragaszkodtak a már többé-kevésbé kanonizált írók közül ahhoz a miliőhöz, amely szocializációjuk szempontjából elsődleges szerepet játszott. Az említett három szerző így nem szívesen lépett ki abból a lokális milióból, amelyet a Topolya, Kishegyes és Bajsa háromszöge biztosított számukra. „Lompos béres voltam én is, mint a többi társam, akikkel együtt koplaltuk át a napokat a határszéli Becker-tanyán, amely végével a szenttamási határnak farol, ott ahol egybeütközik három falu határvége.”¹⁸ Annak köszönhetően, hogy a három szerző szövegtereinek nagy része az említett három település vonzáskörében van, a szereplőket a lehető legaprólékosabban körülírt térben mozgatják. A szövegekben szinte megelevenednek előttünk a dűlőutak, utcasarkok, keresztutcák, kálváriák, kutak, tanyák, árokpartok.

*„Szép, csipkés Kálvária-sor
Ugye üzentél értem?
Mögötted jaj, a temetőbe járnak
s te fenséggel fekszel a hegyen
a múltó idő szelében.*

*Te kedves, öreg bölcsőm,
Ti csöpp, kis parasztházak!...
Ráborulnék a Topolyai útra,
De már hamva sincs
A cipője nyomának”¹⁹*

Az évtized során, ehhez hasonlóan, egyre-másra emelkednek ki a különféle helyszínek az addig ismeretlen, névtelen, kaotikus térből, és lesznek részei annak a közös tudásnak és közösségileg eloszló öntudatnak, amelynek elemeiből lassan felépül a geokulturális identitás legapróbb részleteiből álló szintje.

¹⁷ Fehér Ferenc: Szelíd leszámolás = *Híd*, 1957. máj. 298.

¹⁸ Csépe Imre: Könnyecsek a határdombon = *Híd*, 1954. ápr. 180.

¹⁹ Borús Erzsébet: Régi utcákon járok = *7Nap*, 1955. febr. 13. 8.

Belgrád, Zágráb, Újvidék, Szarajevó, de az olyan kisebb helységek helyszínei is, mint Topolya, Kishegyes vagy Zombor kidomborodnak és jelentéssel ruházkodnak fel az olvasó szemében. Saját térré, augéi antropológiai helyé lesznek azáltal, hogy szervesen, valós élmények alapján írnak róluk. A fővárosok tekintetében ez azért szembetűnő – a negyvenes évek második feléhez képest –, mert a pusztá megnevezés mellett ettől az évtizedtől már kinagyítva is jelen vannak a közösségi azonosulási hálóban. Herceg János, a már emlegetett mozdulatlanságából a Zombortól nem messze levő bezdáni Duna-part egyik csárdáját, illetve az azt körülvevő erdőt építi be így elbeszélésébe ahhoz, hogy a cselekmény és a szereplők is a lehető legkisebb és legtömörebben körülírt helyen mozoghassanak. „Fönn a sebesfoki csárdánál még mindig keményen verték a tamburások a dalt, mivelhogy reggel óta mulatott Bakai Józsi, a vízimolnár.”²⁰

KÜLFÖLDÖN, ODAÁT

*„Mint mikor én horgásztam odafönn, Magyarországon,
a Tiszában, s rátekertem fenékszínegem végét csuklómra
– kezdte háryánoskodását Vörös.”²¹*

A jugoszláv testvériség–egység diskurzusa az ötvenes évekre már szinte teljességében felszívódik a köztudatban, és már a politikai hétköznapiakban is egy működőképes képletnek bizonyul. Az országhatárokon belül elhelyezkedő etnikumok így az államépítő projekt távlatából és már részben egymás szemében is olyannyira kiegyenlítődtek, hogy a közösségi szubjektum minden további nélkül megindulhat egy etnikailag semleges kulcs alapján az inkluzív összjugoszláv geokulturális identitás szervezkedésének irányába. Ami pusztán politikai program volt a negyvenes évek végéig, és csak felsőbb utasításra lendült be, immár többé-kevésbé automatizálódott és – többek között a terek használatából, megnevezéséből is láthatóan – egy kortársakkal osztott, közös állameszme részeként működik. Az automatizmus ellustulásával majd fokozatosan egy kétszintes azonosulási háló is előtérbe kerül, de az ötvenes és hatvanas évekre ez még nem jellemző annyira, mint a hetvenes és nyolcvanas évekre. A jugoszláviai magyar közösségi identitás szempontjából emellett nem mellékes, hogy ebben az évtizedben zárul le a Kárpát-medencében élő egyéb magyar közösségektől való leválás folyamata is. Az ötvenes években már egyértelmű minőségi különbség van a saját, etnikai ismérvektől szinte teljességében függetlenített jugoszláv tér és az olyan más magyar közösségek által lakott, országhatárokkal elválasztott terek között, mint Románia vagy Magyarország.

²⁰ Herceg János: Forgács = *7Nap*, 1952. jún. 13. 8.

²¹ Szirmai Károly: A néma zuhatag = *Híd*, 1954. ápr. 185.

*„A szokásos arányú, Kogutowitz-féle
iskolai térképen egy-két parasztujnyi
távolság választja el a Tiszát
attól a helytől, hol világra jöttem,
mégis előbb magoltatták be velem tanárain
Széchenyi folyamszabályozási tervét,
semmint a Tiszát megmutatták volna;
előbb láttam a Dunát Esztergomnál és Budapestnél,
a Szávát Bródnál és Zemunnál,
a tengert Rijékánál és Dubrovniknál,
semmint ezt a sírvavigadó nóták
és revíziós tankönyvek
maszlagába csomagolt álom-Tiszát
levetkőztethette volna pillantásom
a megismerés meztelenségére.”²²*

Magyarországot, a régebbi korok térbeli imaginációjával egyetemben kizárólag egy múltbeli közösségi identitás részeként kezelik. Az ötvenes évekre még nem jellemző az a hatvanas évek második felétől érvényes képlet, amely a magyarországi utazásokkal honosodik meg, és amelynek értelmében, egy időben és térben párhuzamos magyar kollektív szubjektum is létezik – még akkor sem, ha az nem sokban különbözik az ugyanígy szomszédos csehszlovák, német vagy szovjet társadalmi konstrukciótól. Az ötvenes években, ahogy az a negyvenes évek második felében is jellemző volt, a jelen idejű jugoszláviai magyar közösségi identitással párhuzamosan egy múlt idejű magyar közösségi identitás létezik. A kettő között csak annyiban van átfedés, hogy az idősebb korosztály, amely erről ír és ezzel azonosul, aktív részese volt mindkét kornak. Az ifjabb korosztály, amely majd a hatvanas évektől leváltja a háborús és háború előtti évek generációit, Magyarországra egy békés szomszédos államként fog tekinteni – ellentétben az előzőekkel, akik rendre agresszorként, viszályok ki-robantójaként és problémaforrásként tüntették fel, Debreczeni József esetében, minden bizonnyal jogosan, aki egyik rövid színművét a következő instrukcióval kezdi. „Történik Horthyországban, a harmincas évek derekán, valamivel az első zsidótörvény és a második világháború kitörése előtt. – Késő, decemberi este. Felismerhető pesti utcarészlet. Középen gesztenyés kofa sátra. Hull a hó. Alkalmi párocska jön.”²³

²² Fehér Ferenc: Tiszaparti vallomások = *Híd*, 1957. szept. 695.

²³ Debreczeni József: Gesztenye = *7Nap*, 1952. okt. 5. 8.

Gál László ehhez hasonlóan, az életmű többi versére is jellemző módon ír Magyarországról. Az irodalomban közvetített kommunikációs emlékezet magyar közösségi identitásában Szeged, Budapest, Vác, Esztergom nemcsak megnevezett városként jelenik meg, hanem esetenként a közterekre, utcákra, rakpartokra is ráközelítenek. Időbelileg viszont vagy a Monarchia boldog békeidejébe vannak beágyazva – legtöbbször egy kizsákmányolt ipari munkás, zsellér vagy diák szemszögéből –, vagy, ahogy Gál Lászlónál is, a második világháború éveibe, katonaként. A két világháború közötti és az ötvenes évekbeli Magyarország, ebben a korban ilyen értelemben, jöllehet nem is létezik.

*„Zizegtek a lábunk alatt
gyilkos, véres üzenetek.
Álmaimban, néha-néha,
még Szegeden menetelek.*

[...]

*Álmaimban most is néha
ott, Szegeden menetelek.
S velem dobognak az utcán
kit szerettem, kik szerettek.*

[...]

*Be jó, hogy a szív megújul.
Be jó, hogy az ember feled.
Csak az álom... néha-néha
még Szegeden menetelek.”²⁴*

Ugyanebben a *Híd*-számban néhány oldallal lejjebb Laták István szintén ebbe a narratívába illeszti hőseit, és bár az évtized utolsó harmadában elmozdulás tapasztalható, valójában csak a hatvanas évek közepétől, az ismételt átutazások és felélénkülő kulturális kapcsolatok következtében változik meg az a kép, amelyet a negyvenes években alakítottak ki, és amelytől az ötvenes években sem lehet eltérni. Ez a tendencia egyrészt a geokulturális identitás öncenzúrájára is vall, másrészt pedig hűen tükrözi azt a mozdulatlanságot, amelynek izoláltságát csak a hatvanas évek külföld felé irányuló tekintete tesz valóban láthatóvá. Ebben az évtizedben viszont, Magyarországot (esetenként a benne levő Bácskával) mint cselekményi teret, csak egyféle módon lehet reprezentálni. „Nős ember, a felesége szerb, született Pávsics Miléva. Gyermekekük nincs. Még

²⁴ Gál László: Tíz éve már = *Híd*, 1954. okt–nov–dec. 451.

egy magyarországi tanítónő is a házban lakik, Bátki Olga. Kovácsné, a tanár felesége banktisztviselő volt, jelenleg állásnélküli, csak a férje keres, az is szerényen. Ugyanis – bár magyar ember – szerb felesége miatt nem a legnagyobb örömmel tűrik meg az iskolában. Földrajz-történelem-szakos Kovács, de a földrajz és a történelem nagyon kényes nemzeti tantárgy a magyar megszállás alatt Bácskában, s ezért Kovács szerb nyelvet tanít a gimnázium alsó osztályaiban. Ez a szerb nyelvtanítás csak arra szolgál, hogy a szerb iskolákban neveledett diákokat a »Magyar királyi« ideálok megértéséhez vigye közel.”²⁵

Trieszt esete az ötvenes évek közepére szintén nyugvópontra ér. Az USA és Nagy-Britannia támogatásával, 1954. október 5-én aláírt megállapodás értelmében maga a város olasz, míg annak környezete jugoszláv kézre került. Az ötvenes évek Triesztje ebben az évtizedben így már nem mutat olyan egyoldalú képet, mint azelőtt. Az egyezmény előtti években, ahogy a negyvenes években is, még javában íródnak olyan versek, amelyek a kellő oldalra kellene, hogy állítsák a lakosságot, illetve – paradox módon – az egyre inkább a nyugati világhoz közeledő és annak függőségében álló ország polgárait a nagytőke, nagyhatalmi érdekek és az imperializmus ellen hangolják. A negyvenes évekből örökölt konfliktusnak ehhez mért szókincse, műfaji kötöttsége (általában vers) és a szocialista realizmus által szabályozott zsánerképei vannak. Triesztet ekkor még az oda elsőként bevonuló jugoszláv hadierő partizánmitológiájának narratívájába kellett beágyazni. A közösségi szubjektum felé közvetített kép pedig így rendre az ott élő elnyomott délszlávokat, a kapitalizmus igájában szenvedő munkásokat és a szabadságról álmodozó proletárokat mutatja.

*„Árad mint világra béke-csatánk
s világra sem nézünk kegyelemmel,
ha bánt: kezünkben ébred a fegyver,
öl, véd s szabad marad Népünk, Hazánk!
Szabad marad hazánk népe!
Ezt üzenjük mi Triesztbe.”*²⁶

Hasonlóan harcos üzenetet küld Gál László is Trieszt kapcsán a kapitalista világnak ugyanabban az évben, amikor – egyéb nyugati juttatások mellett – Jugoszlávia államadosságának jó részét az Egyesült Amerikai Államok fedezi.²⁷ A térbeli imagináció minél teljesebb hatása érdekében a *Híd*-ban közölt vers után

²⁵ Laták István: Havas januári est = *Híd*, 1954. okt–nov–dec. 458.

²⁶ Urbán János: Üzenet Triesztbe = *7Nap*, 1953. okt. 11. 7.

²⁷ Vö. Tony Judt 2006. 205.

egy tiltakozás is megjelenik.²⁸ A Tiltakozásban a szerző „Jugoszlávia többi népével” egyetemben foglal állást „szocialista hazánk” ügyében.

*„Keserű énekünk benneteket vádol:
Ez a barátotok? Madarat – tolláról!
De ha százszor kérdik, százszor válaszoljuk:
a tiétek nem kell, miénket nem adjuk –
Triesztet nem adjuk!”²⁹*

Az ötvenes évek második felében, az erre irányuló szerkesztéspolitikai nyomás megszűntével, nem találkozunk ilyen, vagy ezekhez hasonló szövegekkel. A geopolitikai valóság megváltozásával a geokulturális igény is módosult, és így Trieszt egy rövid időre teljesen eltűnik a jugoszláviai magyar irodalomból. A város majd csak a hatvanas években kerül vissza újra az azonosulási háló egyik perifériális regiszterébe, de már úgy, mint az egyik első nyugati város a határ túloldalán, ahol a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek Triesztje már egy merőben más tér jelentéseivel ruházódik fel. Az *Új Symposion* első korosztályának a város már a fogyasztói társadalom, a nyugati tömegkultúra és a csempészárúk antropológiai terének szerepét tölti be az irodalomban és az életben egyaránt. Az évtized első felében viszont, a közösségi térbeli imaginációba beleerőszakolt Triesztről még csakis egy módon szabad megszólalni.

*„Itt porból támad a szürkület és koromból van az este
A házsor részegen bokáz, sziréna húzza
S a sarkon hirdetmény tudatja szárazon,
Hogy elsejettől drágább lett a lóhús.*

²⁸ „A Vajdasági Magyar Kultúrtaács 1953. október 19-én tartott plenáris ülésén legmélyebb felháborodással elítélte az egyoldalú angol–amerikai döntést a TSZT »A« övezetének Olaszország javára való jogtalan átengedése ügyében. Ebben Olaszország ellenünk irányuló agressziójának első lépését látjuk, amit csak megerősítenek az olasz képviselőházban azóta elhangzott nyilatkozatok és az olasz sajtó uszító cikkei. Jugoszlávia népei nem azért adták vérüket az elmúlt háborúban, a szövetségesek ügyéért is, hogy az idő kerekét vissza lehessen fordítani s hogy Olaszországot – Hitler és Mussolini fasiszta tömbjének háborús pillérét – most megjutalmazzzák, Jugoszlávia népeinek kárára Trieszttel, amelynek háterszága mindig délszláv föld volt s amely a történelemben – az első világháború utáni idők rövid, de erőszakos és véres szakaszát kivéve – mindig a közép és délkelet európai államok kikötője volt. A vajdasági magyarság, együttérezve hazánk többi népével – mélyseges sérelemnek, fájó igazságtalanságnak találja ezt a rólunk, nélkülünk való döntést és tiltakozásának a világ nyilvánossága előtt is hangot ad. Elválaszthatatlanok vagyunk ebben a kérdésben is Jugoszlávia többi népétől és készen állunk megvédésére mindent megtenni, ha kell életünket áldozni szocialista hazánk ügyéért.” (*Híd*, 1953. szept–okt. 558.)

²⁹ Gál László: Magánlevél a gazdag Amerikába = *Híd*, 1953. szept–okt. 557.

[...]

*A kismoziban leszállított helyárák;
Garry Cooper úr este megigézi a külvárost
A munkanélküli vörösre sírja tenyerét az elragadtatástól:
Győz az igazság pusztul a gaz sheriff.*"³⁰

A szintén a negyvenes évekből örökölt és ugyanolyan módon fokozatosan csökkenő, majd az évtized végére szinte teljesen eltűnő tér, a koncentrációs és fogolytáborok világa. A *Magyar Szó* például, 1953. március 22-én közli annak az Ismeretlennek a versét, aki azt a vajdasági politikai foglyok sátorlajújhelyi lázadása után írt, és bár maga a szöveg nem tartalmaz helységnevet, Sátorlajújhely is felkerült arra a térképre, amelyet a közösség felé közvetített a sajtó. A memoárirodalomhoz sorolható, többnyire prózai alkotások elsősorban Kvazimodo (Quasimodo) Braun István, Szimin (Simin) Bosán (Boschán) Magda és Debreczeni József nevéhez fűződnek. Kvazimodo Braun István szépirodalmi témáinak legjava ezen a tapasztalaton alapszik; ilyen művek például a *Gyilkosság Ajkán*³¹, a *Maréknyi por*³² vagy a *kaméleon*.³³ Ezek – bár egyetlen életművön belül túlsúlyban vannak, és nagy általánosságban csak néhányuknál fordulnak elő (azoknál, akik megírták a koncentrációs táborokat) – elsősorban annak a korosztályi emlékezetnek a példái, amely a hatvanas évekig uralta a közsférát, és annak szinte minden elemére rányomta a bélyegét. Azután viszont – bár tiszteletben tartották őket – ezek a terek már csak az oktatás és a különféle kulturális megnyilatkozások útján kerülhettek bele a fiatalok térbeli azonosulási hálójába. Ugyanakkor, pontosan ezáltal anakronisztikussá, idejétmúlttá váltak és a közösségi identitás szempontjából olyannyira nehezen eljáthatóvá, hogy a fiatalabb korosztályoknak a külföldi helyszínek ilyen jellegű címkézése már nem sokat jelentett. A hatvanas évek mozgásszabadsága, a jugoszláv állampolgárok külföldi tapasztalatai és a külföldiek megtapasztalása belföldön (pl. német turisták az Adrián) túlságosan nagy különbségként jelent meg ahhoz, hogy az második világháborús narratívákkal már megmagyarázható legyen. A KZ-ek világa az ötvenes években, bár időről időre felbukkan, inkább már egy előző, letűnőfélben levő korosztály azonosulási hálójához tartozik. A közösségi térbeli imagináció szempontjából, ennek ellenére fontos szerepet tölt be Bergen-Belsen, Buchenwald, Dachau vagy Bor, amelyek az élmények szín-

³⁰ Debreczeni József: Gyárnegyed Triesztben = *Magyar Szó*, 1953. dec. 6. 11.

³¹ Kvazimodo Braun István: *Gyilkosság Ajkán* = *7Nap*, 1952. aug. 10. 6.

³² Kvazimodo Braun István: *Maréknyi por* = *Híd*, 1952. nov. 640.

³³ Kvazimodo Braun István: *A kaméleon* = *7Nap*, 1961. ápr. 28.

tereiként nemcsak a generációs, hanem az oktatás- és kultúrpolitikai programok révén a kulturális emlékezetbe is beleivódtak. „Senki nem kérdezte, senki nem mondta, de nem is kellett: a bőri rézbányákból jönnek, hírük már jóval előbb itt járt, ez maradt meg a hatezerből Bórtól Mohácsig.”³⁴

A helyszínek milyensége, reprezentációs részletessége, a körülöttük elhelyezkedő terekbe való beágyazottságuk a negyvenes évekhez képest nem változott. Ezeknek a színtereknek pontos helyük van a közösségi emlékezetben, amelyben meghatározott módon pozicionálódnak, és az elbeszéléstechnikák is a negyvenes évekhez képest változatlanok maradnak. A közösségi azonosulási hálóban elhelyezett tájékoztató pontok áthagyományozását láthatjuk a korban. Az írók már nem kizárólag a kortársaknak és szemtanúknak írnak, hanem már azoknak is, akik a második világháború ezen mozzanatának nem voltak elszenvedői. A terekhez, a hozzájuk kapcsolódó eseményekhez így több esetben is magyarázatot, beékelést ismertetőt kell szúrni, és bár az ezekhez a helyszínekhez köthető események részei a közösségi identitásnak, az írók tudatában vannak annak, hogy a terekkel – illetve azok ideológiai és történeti töltetével – azonosuló olvasónak nem feltétlenül magától értetődő mindaz, ami néhány évvel azelőtt még megkérdőjelezhetetlen volt. Simin Boschán Magda a *Híd*-ben, 1957-ben közölt *Asszonyok útja* című részletéhez a szerkesztő a következő életrajzi adatot tartja szükségesnek: „Simin-Boschan Magda a második világháborúban internált vajdasági nők útjáról írott krónikájából vettük e részletet. A könyv »Vajdaság a harcokban« című sorozatban kerül kiadásra.”³⁵ Majd így folytatódik. „Az illúziók lassan szertefoszlottak. Nem remélhettük többé, hogy így békében eléldéghetünk tavaszig. Újévre Bergenben kaptunk először és utoljára három főttkrumplit, elég ízletes mártással leöntve. Már a következő napokon rohamosan romlott az élelmezés.”³⁶

Az ezekhez a terekhez tartozó rögzült látásmód azon tünete, hogy önmagát lehetetleníti el, és hogy bár része a geokulturális identitásnak, annak bizonyítása mégis anakronisztikusnak tűnik, illetve az, hogy új szövegeket ilyen tematikával, autentikus frissességgel egyre nehezebb írni, bizonyítja az is, hogy pl. Lőrinc Péter már 1951-ben régi verseket közöl. Jelzésértékű az is, hogy a versek elé és közé magyarázatot érez szükségesnek iktatni, és hogy a háború alatt írt verseknek, emblematisz módon *Beszélgetések egy árnyképpel*³⁷ címet adja. A zömében szerbiai, magyarországi és németországi táborok színterei tehát önmagukat számolják fel az évtized során. Miután beépültek az új haza létrejöttének

³⁴ Kvazimodo Braun István: Könnyelmű fráter = *Híd*, 1953. jún–júl. 414.

³⁵ Simin Boschán Magda: *Asszonyok útja* = *Híd*, 1957. szept. 730.

³⁶ Uo.

³⁷ Lőrinc Péter: *Beszélgetések egy árnyképpel* = *Híd*, 1951. jún–júl. 401.

egyik narratív szála, illetve a közösségi azonosulási háló egyik aspektusaként, valamint elfoglalván a neki kijelölt és általa kanonizált helyet ebben a mitológiai keretben, a táborok világa el is tűnik az irodalomból. Az irodalompolitika ilyen értelemben az ötvenes évek második felétől másfelé orientálódik, átadván helyét a mnemotechnikai folyamatok gyakorlati oldalát az állam oktatási és egyéb kulturális megbízottjainak. A hatvanas évektől másrészt már olyanok lépnek színre a közsférában és veszik fokozatosan át az előzőek helyét, akiknek elsődleges szocializációs élményük már nem a népfelszabadító háború harcaihoz és a koncentrációs vagy haláltáborok világához kötődik. Maga a váltás az ötvenes évek utolsó harmadában zajlik, és bár Debreczeni *Hideg krematórium* című regénye csak 1975-ben kapja meg a Híd Irodalmi Díjat, ez már inkább egy emlékeztető visszacsatolás, semmint a kortársak valósága. Előfordulnak, természetesen, később is ilyen tematikájú szövegek, viszont ritkaságszámba mennek. Kvazimodo Braun István például 1960-ban kiadott, vegyes tartalmú, krónikák műfajmeghatározás alatt futó kötetéből való a *Híd*-ban és *7Nap*-ban is közölt idézet. „1945 májusában, alig harminc-negyven nap leforgása alatt, másodszer voltam Eberauban. És ami a legérdekesebb, mikor április elején útnak indult az egész koncentrációs tábor, biztos voltam benne, hogy ide még visszajövök. Vissza kellett jönnöm Eberaubá, mert ez a falu adósunk volt egy titokkal. Mint utólag kitűnt: ötezren indultunk el, kilencvenen maradtunk életben és hatan tartottuk meg a fogadalmat: megoldani az eberauai titkot. Hogy hol van Eberau? Én sem az iskolában tanultam meg ezt a nevet. Eberau kis falu az osztrák–magyar határon Burgenland szélén. Akkora körülbelül, mint, mondjuk, Bácskában Csantavér. Körülbelül olyan is.”³⁸

A *Kilátó* és a *Symposion* melléklet megjelenése nem csupán egy korosztály felbukkanása a kulturális mezőben, hanem egy olyan új látásmódnak a kanonizáló elfogadása, amely már néhány éve elszórtan jelen volt a sajtóban és a vitasztalok körül egyaránt. Ez a korosztály már beleszületett abba a geokulturális identitásba, amelyet az előzőek kiépítendőnek éltek meg, és csak kronológiailag rendelték az előző, részben felszámolt térbeli imagináció és közösségi azonosulási hálók mellé. Az alapvető különbség a cenzúra előtti és utáni irodalom között, hogy míg a negyvenes és ötvenes évek jugoszláviai magyar irodalma a tegnapról szólt, a hatvanas évektől már szinte kizárólag egy olyan témavilággal találkozunk, amely a kiterjesztett és időtlen mával foglalkozik. Az azonosulásra váró helyszínek pedig ehhez igazodnak. A hatvanas évek térbeli imaginációja inkább a már létező, jelenkori geokulturális identitással és kevésbé egy azonosulási háló múltbéli tereinek átcímkezésével, törlésével és hangsúlyainak áthelyezésével foglalkozik. „Ezerkilencszáznegyvenháromban Rownóban kö-

³⁸ Kvazimodo Braun István: Tar gallyon négy kereszt = *7Nap*, 1960. okt. 30. 9.

szöntött rám, feketepontos munkaszolgálatosra a karácsony. Tisztán a véletlen szüleménye, hogy engem, fegyencet, megtűrték a garázsban negyvenöt zsidó munkaszolgálatos között, ahol mint mechanikus dolgoztam azokon a haldokló kocsikon, amelyek akkor már két éve csak nyugat felé vánszoroghattak, biztos tudatában a bukott háborúnak.”³⁹

ÖSSZEGZÉS

Az ötvenes évek geokulturális identitása elsősorban abban különbözik a negyvenes évek második felének és a hatvanas évek közösségi azonosulási hálójától, hogy részletesebb. Az utazás adta lehetőségek, a fokozódó gazdasági jólét, a katonaevek és a munka által lehetővé tett belföldi mobilitás egyik mellékterméke az, hogy az állampolgárok megismerték azt, amit az uralkodó elit saját térként azonosulásra kijelölt. A sokkal kisebb arányban jelen levő, és a szocialista realizmus esztétikai elveinek eleget tevő politikai költészet plakátszerű terei helyett valós tértapasztalatokkal van dolgunk. Az elszórtan és szinte sematikusan reprezentált városok, valamint a közhelyszerűen megjelenített hegyek, szigetek, folyók helyett részletes leírásokat találunk. Az írók, költők megjárják azokat a városokat, amelyekről azelőtt úgy írtak, hogy nagy valószínűséggel csak képről ismerhették azokat. Ráközelítenek az egyes terekre, utcákra, leírják az ottani embereket, a ruhájukat, étkeiket, szokásaikat. A hegyek és folyók képei nem a légüres, steril térből bukkannak elő, hanem szerves kötődések részeként jelennek meg, és a reprezentáció tartalmazza az odavezető utat, a környező településeket, tájat is. Ebben a korban sokkal több azonosulási csomópont jelenik meg, mint az előző időszakban, és szinte összefüggő imaginációként – egymástól függő viszonyok hálózataként – formálódik meg. Másodsorban már ebben a korban halványan felszínre kerül az a tendencia, amely a hatvanas és hetvenes években megkülönböztető jelleget ölt, és többek között előremutat azok felé az események felé, amelyek a térbeli azonosulást az etnikailag kódolt tájegységhez kötötték. Ilyen értelemben egy olyan kétszintű azonosulási hálóval van dolgunk, amelynek egyik síkja Jugoszlávia egészét, míg a másik az etnikum vagy a nyelv (adott esetben a magyar) életterének síkját fedte. Ennek tünetszerű jelenléte viszont csak a következő évtizedekre jellemző, kiteljesedése pedig a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulójára tehető. Harmadsorban ez azon évtized, amely során a közösségi azonosulási háló nyugvóponttra jutott. Az ötvenes évekre lezárultak a területigénylések, Sztálin halála után felfrissültek a Szovjetunióval ápolt kapcsolatok, kialakult a Kárpát-medence egyéb magyar közösségeivel ápolt viszony alapképlete, valamint Kelet és Nyugat között már a széle-

³⁹ Lukács Gyula: Karácsony Rownóban = *Híd*, 1953. feb. 104.

sebb néprétegek szemében is kontextualizálódott geopolitikailag az az ország, amelyet állampolgárokként belaktak. A közös jugoszláv geokulturális identitás kialakítása terén, ilyen értelemben az ötvenes években valósul meg az, amit a negyvenes években előirányoztak, és amit a közszférában addig legfeljebb csak szimulálni tudtak – területi, ideológiai, társadalmi szempontból egyaránt.

IRODALOM

- ANDERSON, Benedict 1991. *Imagined Communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London–New York
- ASSMANN, Jan 2004. *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest
- AUGÉ, Marc 2005. *Nemesta*. Beograd
- BACHELARD, Gaston 2011. *A tér poétikája*. Budapest
- ELIADE, Mircea 2009. *A szent és a profán: a vallási lényegről*. Budapest
- FOUCAULT, Michel: *Más terekről: Heterotópiák*. (A letöltés ideje: 2011. 2. 11.)
<http://exindex.hu/index.php?l=hu&page=3&id=253>
- GELLNER, Ernest 1983. *Nations and Nationalism*. Ithaca–New York
- GYÁNI Gábor 2010. A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás = *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 2010. 1–2. 239–257.
- JUDT, Tony 2006. *Die Geschichte Europas seit dem Zweitem Weltkrieg*. Bonn
- KAEUBLE, Hartmut 2007. *Sozialgeschichte Europas – 1945 bis zur Gegenwart*. Bonn
- KALAPIS Zoltán 1994. *A Magyar Szó fél évszázada*. Újvidék
- KALAPIS Zoltán 2007. *A Forum nyomda fél évszázada*. Újvidék
- LATIFIĆ, Ibrahim 1997. *Jugoslavija 1945–1990 (razvoj privrede i društvenih djelatnosti)*. Beograd
- LEFEBVRE, Henri 1991. *The Production of Space*. Oxford
- MAJOR Nándor 2011. *Kényszerhelyzetben árnyalatokért*. Újvidék
- MAJOR Nándor 2013. *Egy állameszme tündöklése és bukása*. Újvidék
- NÉMETH Ferenc: *Irodalom és irodalompolitika az Ifjúság című lapban (1945–1964)*, kézirat
- SMITH, Anthony D. 1991. *National Identity*. London
- TOMÁNY László 1986. A Szép Szó élő irodalmi szemle 1956–1958. Emlékezés és adatok = *Létünk* 6. 925–930.
- VAJDA Gábor 2006. *Remény a megfélemlítettségben 1. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1945–1972)*. Szabadka
- VÉKÁS János 2011. *Magyarok a Vajdaságban, 1944–1954*. Zenta
- VÉKÁS János 2012. *Magyarok a Vajdaságban, 1955–1959*. Zenta
- VÉKÁS János 2013. *Magyarok a Vajdaságban, 1960–1964*. Zenta

The Connection between Hungarian Literature in Vojvodina and Geocultural Identity in the 1950s (1951–1961)

At the conference, I intend to present a prospective chapter of my PhD paper. In this regard, the study brings partial results from a larger study covering the period from 1945 to 2010. At this point, I am looking into the topography

of collective subject of the 1950s based on the areas appearing in Yugoslavian Hungarian literature. I take insight into the question which are the areas which, in relation to the previous and the following periods, entered the identification web and which were excluded, how new ones got included instead of the old ones, how certain areas strengthened while others weakened. Through literature, we can follow the changes of collective identity, on one hand, while on the other we can witness how it reflected back onto it. Literature is a storeroom of the facts how the sea, rivers, towns, regions get embedded into a narrative, but at the same time we also observe what the narrative does not contain. The study targets the imagination of the collective identity of an area and its deconstruction into elements. The research is based on literary texts (drama, poetry, prose) published in the Yugoslav Hungarian printed media.

Keywords: Yugoslav Hungarian literature, geocultural identity, 1950s

Odnos između književnosti jugoslovenskih Mađara i geokulturalnog identiteta u pedesetim godinama (1951–1961)

U studiji prezentujem jedno poglavlje iz svoje doktorske disertacije u pripremi. Studija u tom smislu prikazuje delimične rezultate jednog obimnijeg istraživanja, koje se odnosi na period između 1945. i 2010. godine. Ovom prilikom ću da se bavim topografijom kolektivnog subjekta pedesetih godina, na osnovu prostora koji se pojavljuju u književnosti jugoslovenskih Mađara. Interesuje me koji su prostori u odnosu na prethodni i naredni period dospeli u identifikacionu mrežu, odnosno ispali iz nje, kako su novi prostori zauzimali mesto starih, na koji način se pojačavala upotreba nekih prostora, dok je u slučaju drugih slabila. Kroz književnost, s jedne strane možemo da pratimo promene kolektivnog identiteta, dok s druge možemo biti svedoci i delovanja povratne sprege, tj. uticaja kolektivnog identiteta na tokove književnosti. Književnost služi brojnim primerima za to kako se u određene narative ugrađuju more, reke, gradovi, regioni, ali se ujedno može videti i ono čega u narativu nema. Studija je usmerena na osmišljavanje sopstvenog prostora kolektivnog identiteta, kao i na rastavljanje tog prostora na elemente. Istraživanje se bazira na tekstovima sa literarnom težnjom (drama, lira, proza) koji su publikovani u štampi jugoslovenskih Mađara.

Ključne reči: književnost jugoslovenskih Mađara, geokulturalni identitet, pedesete godine

Törteli Telek Márta

Újvidéki Egyetem, Interdiszciplináris és Multikulturális Tanulmányi Központ,
Doktori Iskola
ttmarta@stcable.net

„ERŐS SZÁRNYAKAT SZERETNÉK ADNI NEKED...”

“I wish to give you strong wings...”

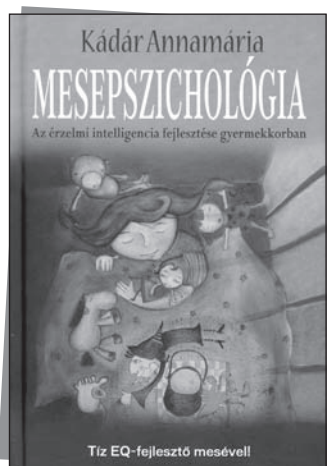
„Želela bih da ti podarim snažna krila...”

Kádár Annamária: *Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban*. Kulcslyuk Kiadó, Budapest, 2013

Kádár Annamária pszichológus, egyetemi adjunktus, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem marosvásárhelyi kirendeltségének vezetője, ahol az óvoda és elemi oktatás pedagógiája szakon oktat. Kötetében a mese varázslatos erejét csillantja meg előttünk. Einsteinnel együtt vallja, hogy míg a tudás véges, a képzelet felöleli a teljes világegyetemet. Ha el merjük képzelni azt, ahova el szeretnénk jutni, az fél siker, mert csupán az valósulhat meg kívül, amit belül már képesek vagyunk megteremteni.

Ha felnőttként is „mesevilág” vesz körül bennünket, és hiszünk a csodákban, sokkal inkább észrevehetjük a kínáló lehetőségeket, nem hátrálunk meg, és nem adjuk fel egykönnyen, szerendipikusan élünk. Ez az értékes dolgok megtalálásának képességét jelenti, azt, hogy olyan dolgokat fedezünk fel, amelyeket eredetileg nem is kerestünk. Eközben a hamuban sült pogácsát a mesék jelenthetik, amelyek végigkísérnek minket életutunkon.

A mese pszichológiája mellett az érzelmi intelligencia fejlődése és fejlesztése áll a szerző érdeklődésének középpontjában. Az idők során egyre élesebben körvonalazódott számára, hogy

az érzelmi biztonság megalapozása gyermekkorban történik. A mese az ősbizalom élményét erősíti meg, azt, hogy jó a világ, jó volt ide megszületni. Ezzel az alapvető érzéssel könnyebb elviselni a nehézségeket, kudarokat, és könnyebb derűsnek, vidámnak lenni. „A mese egy biztonságos értékrendszer kialakítását segíti elő: tiszteletre, szeretetre, kitartásra, önmagunk iránti hűségre nevel. A józan valóságérzék és a kreatív fantázia kombinációja olyan erőt ad, ami felnőttként segít álmaink megvalósításában, az akadályok leküzdésében, céljaink elérésében...”

Éppen ezért szülőként, pedagógusként gyermekeinknek meg kell adnunk a lehetőséget arra, hogy belső érzelmi biztonságuk kialakulhasson, amihez nekünk gyökereket és szárnyakat kell számukra biztosítanunk. „Hadd tapasztalhassák meg ők is, hogy – Weöres Sándorral szólva – alattuk a föld, a gyökereik, fölöttük az ég, a szárnyaik – a létra azonban bennük van. Járjuk végig ennek a létrának pár lépcsőfokát együtt!”

A szerző Claparède-hez hasonlóan azt vallja, hogy a gyermek nem kicsinyített, tökéletlen, félig kész felnőtt, hanem életkorának megfelelően egy teljes és egész lény, akinek világlátása, gondolkodása és ítéletalkotása sajátos, és nem mérhető felnőtt mércével. „Nem véletlenül nevezik ezt a korszakot »varázsos éveknek«. Az a naiv, gyermeki szemlélet, miszerint a világ varázslatok színtere, amelyet a gyermek szándékai és vágyai vezérelnek, nagyon hasonló a természeti népek mágikus gondolkodásához, amelyben a világ birtoklásának lehetősége rejlik.” A gyermeki gondolkodás is mágikus elemekre épül, ahol a különböző dolgok egymásra hatást gyakorolnak, a hiedelmeknek pedig ugyanaz a szerepük, mint a babonáknak: tudás nélkül is magyarázatot adnak.

Valójában a gyermek hálgyogkovács, aki úgy tájékozódik magabiztosan a világban, hogy nincs meg hozzá a „szükséges” tudása. Saját elméleteket gyárt, a hiányzó ismereteit pedig fantáziája segítségével pótolja. Nem kételkedik a saját tudásában, képességeiben, vakmerően „operál”. Ugyanakkor gondolkodása a látott dolgokhoz igazodik, még nincsenek stabil logikai támpontjai és biztos tapasztalatai, ezért az őt körülvevő világról szóló magyarázatai sajátosak. Következtetései hasonlóság alapján születnek.

A könyv írója élénk tárja az óvodás gyermek gondolatvilágának sajátos vonásait, jellegzetességeit. Felhívja a figyelmünket, hogy a gyermek gondolkodása intuitív, egocentrikus, szinkretikus és emberközpontú. Azt hiszi, hogy mindent, ami körülveszi, az emberek állítottak elő, és a természeti jelenségeket is az emberek irányítják. Megszemélyesíti a tárgyakat, jelenségeket, égitesteket, és életet, szándékot tulajdonít ezeknek, vagyis animisztikus gondolkodású. A látványvezéreltség, a fenomenizmus arra vonatkozik, hogy ő a valóság felszíni sajátosságait ragadja meg, a juxtapozíció pedig azt jelenti, hogy a gyermek számára a dolgok között nincs oksági, időbeli és logikai összefüggés, és a jelen-

ségeket csak az egymásmellettség alapján, nem pedig a logikai összefüggések szerint kapcsolja össze.

A gyermek magyarázatai szubjektívek, mivel a cél és az ok gyakran helyet cserélnek egymással – ezt nevezik finalizmusnak, célokságnak. Ugyanakkor a gyermeki realizmus sajátja, hogy a látott, álmodott és átélt képek egybefolynak, egybemosódnak. S mindeközben a felnőttet korlátlan hatalommal ruházza fel, meg van győződve annak mindenhatóságáról, omnipotenciájáról.

Kádár Annamária meglátása szerint ebben az életszakaszban a mesehallgatás és -olvasás az olvasóvá nevelésnek a kiváló eszköze, valamint az érzelmi intelligencia fejlesztésének lehetősége. Ezért ajánlja gyermekeinknek felolvasni a Büchler által meghatározott nagy mesekorszakok meséit. A minőségi idő eltöltését hangsúlyozza gyermekünkkel, melynek során a mesemondó szülő lelassítja, lecsendesíti a külső világot, és egy olyan teret alkot, amelyben a mesélő és a mesehallgató a közösen átélt élmény során eggyé válik. Eközben minden mesélés újraalkotás, a mese egy variációjának bemutatása, különösen, ha szabadon mesélünk.

A mesében a mesehős követhető példát mutat a gyermekünknek, mivel a reziliens viselkedést testesíti meg. Minden mese valamilyen konfliktusra épül. A mesehős kezdetben egy megoldhatatlannak tűnő problémával találja szemben magát, mégis elindul, hogy valahogy leküzdje az akadályokat. Ez valójában a sorsunk, helyzetünk vállalását jelképezi – azt, hogy elég bátrak vagyunk szembenézni a feladatainkkal, leküzdeni a sárkány képében megjelenő próbatételeket. „A mese [...] közvetett úton a főhőssel való azonosulás által nemcsak »elvarázsolja« a gyermeket, hanem útmutatást is ad a világban való eligazodáshoz, reziliens stratégiákat nyújt a nehézségek leküzdésére.”

A mesélés – mint a gyermekkel töltött minőségi idő egy formája, a belső képek kialakításának serkentője, a mesehősökkel való azonosulás és a mindent lehet vágyteljesítő dinamika alapján – az egyik legfontosabb védőfaktor a gyermek életében. „Ha gyermekünk a fantázia világába kirándul a mesék által, akkor ezeket a tanulságokat nem kognitív, hanem érzelmi formában hozza vissza a valóságba, ami a rugalmas alkalmazkodóképesség kialakulásának fontos feltétele.”

Miközben a könyv írója kiemeli az érzelmi intelligencia fejlesztésének szükségességét, jelentőségét gyermekkorban, az érzelmi fejlődés útját a pszichoszociális elmélet tükrében mutatja be. Ezen az úton a kötődés, az érzelmi melegség, a biztonságot adó kapcsolat szerepe hatalmas.

A pszichológus az érzelmi intelligencia fejlesztésére gyakorlatokat ajánl az óvodában (pl. dühpárna, puha fészek, érzelemóra stb.) és az iskolában (érzelem activity, haraglista, érzelemhangok és -képek, pozitív átkeretezés stb.), a családi kommunikáció során pedig fontos alapelveket és gyakorlati területeket sorol fel, amelyek szintén megszívlelendők. A biztonságos családi háttérrel, az egy-

másra figyelést, valamint kapcsolataink hitelességét elengedhetetlennek érzi. Hangsúlyozza, hogy érzelmi készségeket nem lehet kognitív módon fejleszteni, s mindeközben a verbális és nonverbális kommunikációnk legyen összhangban egymással.

A kötet érdekes szegmenseként gyermekmesékről és gyermekmeséket olvashatunk, mivel a szerző doktori disszertációjában az írásbeli készség alakulását, a fantázia és a realitás viszonyát kutatta a kisiskolások által írt mesékben. Az általa végzett kutatás egy országos szintű felmérésnek a része volt. A gyermekek által írt meséket a tartalomelemzés módszerével vizsgálta. A mesékben megjelenő témákat, szavakat, szimbólumokat vagy nagyobb egységeket osztályozta, előre meghatározott kategóriákba sorolta, majd ezeket az eredményeket mélyebb, rejtett összefüggések feltárása érdekében értelmezte, magyarázta. A meséket az alábbi kategóriák alapján kódolta: mesetípus, mesetéma és a főhős célja.

Az elemzett mesék 52%-a novellamese, 25%-a a tündér- és csodamese, 23%-a pedig az állatmesekategóriába tartozik. Megfigyeli az általuk írt mesékben a leggyakrabban kifejezett érzelmeket, valamint azt is, hogy a pozitív és negatív jellemek fokozatosan differenciálódnak. Ez a realitás térhódításából, valamint a gyermek életkori sajátosságaiból adódik, mivel szemlélete a fekete-fehér, jó-rossz típusoktól elindul a fejlődés útján, megjelennek az árnyalatok.

A mindennapi problémák tükröződése a gyermekek által írt mesékben jelzi, hogy a nagy mesekorszak végén járnak, a valóság egyre mélyebben tör be ebbe a csodálatos vágyvilágba. A kisiskolás a fikció korlátai közé világképét, lelkiállapotát, logikáját, véleményét, vágyait, kívánságait is becsempészi. A csodás keret megmarad, ám a fantáziaelemek mellett a realitás elemei is beszűrődnek, a téma gyakran a valóságban megtörtént eseményekből fakad. Míg kezdetben a gondolkodás és az érzés egysége a gyermekben egységet alkot, a felnőtté válás útján ezek fokozatosan különválnak.

Kádár Annamária kötete végén tíz EQ-fejlesztő mesét közöl, amelyekben Tündérbogyó segít a főhősnek, Lillának az érzéseit kifejezni, megérteni és elfogadni. Nem oktatja ki, nem mondja meg, mit kell tennie, csupán ott van Lillával örömeiben, bánatában, magányában, együtt érez vele, ha szomorú, és soha nem kéri tőle azt, hogy ne sírjon. Elismeri csalódottságát, megérti és visszatükrözi érzéseit, támogatja őt döntéseiben. És Tündérbogyó képes elengedni Lilla kezét, amikor a kislány már egyedül is megáll a lábán.

A szerző hisz a mese elsöprő erejében, csodálatos mivoltában. Vallja, hogy „[...] ha komolyan vesszük Ady Endre szavait »utolsó napig és hajszálig / gyermek-szemmel nézni a világot«, és megőrizzük lelkünk egy zugában az örök gyermeket, akkor az érzelmi intelligencia fejlesztése nemcsak egy meddő elmélet marad életünkben, hanem valós, mindennapi, gyakorlati feladatunkká válik”.

Rokvić Erzsébet

... Petőfi Sándor Általános Iskola, Újvidék
... erzsebet.rokvic@yahoo.com

TANÍTÁSTAKTIKA

*Teaching Tactics**Taktika podučavanja*

Hózsza Éva–Horváth Futó Hargita: *Tanítástaktika. Magyartanárok kézikönyve*. E-könyv/E-book. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2014

Kompetenciákról, kompetenciák fejlesztéséről hallunk-olvasunk manapság mindenhol. Az Oktatási, Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Minisztérium honlapján tájékozódhatunk arról, hogy a szerbiai iskolákban tizenegy kompetenciaterület fejlesztését látják elő. Közülük az egyik legfontosabb kompetenciaterület az anyanyelvi kompetencia. Az anyanyelvi és irodalmi nevelés egységet alkotva szolgálja az anyanyelvi kompetencia fejlesztését. Az anyanyelvi órákon a legfontosabb feladatunk a szövegértés és a szövegalkotás fejlesztése. Az irodalmi nevelés megérteni, beszélni, írni, gondolkodni tanít, ezzel valamennyi tantárgy tanulását segíti. Ugyanakkor a szókincs fejlesztése és a funkcionális nyelvtan biztos ismerete nélkül sem képzelhető el valamennyi kompetenciaterület fejlesztése.

A kompetencia alapú oktatás bevezetése új tanulási/tanítási módszerek bevezetését sürgeti. Hiszen a tanároknak sok mindenben megváltozott a szerepük ebben a folyamatban. Sokkal többet kell tudniuk egyrészt magáról a tanulóról, az érdeklődésfelkeltésről, másrészt a tananyag természetéről, a rendelkezésre álló taneszközök, különböző módszerek fejlesztő hatásáról. Nem elegendő csupán a szaktárgy ismerete, érteni kell az ismeretek rendszerének felépítéséhez és a képességek fejlesztéséhez is. Mindezt ismerve megállapíthatjuk, hogy a tanári kézikönyv a legjobb pillanatban jelent meg. Igaz, hogy kezdők óraterveit tartalmazza, de hasznos olvasmányként szolgálhat mindenkinek.

A módszeres egységek adatait tartalmazó fejlécből kiderül, hogy új szemléletmódról van szó. Szinte nincs olyan módszeres egység, melyben ne szerepelne az együttműködő tanulást serkentő pár- vagy csoportmunka. A tanulók ma már nem hajlandók passzív szemlélőkként végigülni a napot, hanem tevékenyen részt szeretnének venni az órákon. A fiatal kollégák bebizonyították, hogy nemcsak szövegértést ellenőrizhetünk ilyen munkaformával, hanem eredményesen lehet használni egy-egy szöveg stílusának az elemzésekor, a költői nyelv sajátosságainak megfigyelésekor, különböző műfajok formai sajátosságainak megismerésekor és az anyanyelvi ismeretek gyakorlásakor is. Sőt egész órák érdekes foglalkozásokra is találunk példát. A halmozott mondatrészek tanítása, valljuk be, nem a legizgalmasabb módszeres egységek közé tartozik, viszont forgószínpados csoportmunkával mindenkinek tetszeni fog. Jó ötlet a tanév eleji ismétlésnél a *Ki húz gyorsabban?* játék is. A házi olvasmányokat is elemezhetjük csoportmunkával, pl. a *Boldog családok*, *Érzelmek*, *Árverés*, *Időgép* (Rómeó és Júlia) vagy *Noé bárkája*, *Reklámot csinálni*, *Activity* (*A kis herceg*) című játékokkal. Jó ötleteket találhatunk a csoportalakításhoz is.

A motiváció is nagyon fontos. Ha nem sikerül az óra elején felkelteni a tanulók érdeklődését a tananyag iránt, egészen biztos, hogy hamarosan gond lesz a fegyelemmel. Az óravázlatok sokféle motivációs lehetőségeket kínálnak. A már hagyományos képi szemléltetés mellett szép példák akadnak zenehallgatásra, megzenésített versek lejátszására, videobejátszásra, különféle rövid szövegekkel (és azokról való beszélgetéssel) való indításra, különféle hangulatkeltő és nyelvi játékok, totószelvények, keresztretjvények, irodalmi térképek, asszociációs játékok stb. használatára. A témával kapcsolatos előzetes tudás előhívása és az arra való építkezés minden óra szerves részét kell hogy képezze, így az óravázlatokban is érdekes megoldásokat találhatunk (pl. Arany János *Családi kör* és Csáth Géza *Szombat este*). Ami a tanítási eszközöket illeti, valóban nagy a kínálat: babzsáktól a laptopig minden. Még nagyító és tükör is. És valahogy ide kívánczik a tantárgyközi korreláció széles skálájának dicsérete is: az irodalommal (és a nyelvtannal) kapcsolatba lehet hozni a különféle művészeti ágazatokon kívül a biológiát, a hittant, a sportot, a szociolingvisztikát, a gasztronómiát, az idegen nyelveket is.

A diákoknak fontos a mozgás, ezt a kezdő tanárok is jól tudják. Ezért sok helyen alkalmazzák is. Ahol csak lehet, játékos, mozgással összekapcsolt feladatokkal élénkítik az órákat, az epikus részleteket dramatizáltatják, élnek a drámapedagógia kínálta lehetőségekkel is. Az önálló véleménynyilvánítás gyakoroltatása is fontos, mint pl. a vita, az érvelés, a kritika, az önkritika, a művekkel kapcsolatos érzelmek, gondolatok megformálása, a személyes élmények elmeséltetése, a korosztályt érintő problémák megbeszélése stb.

A szövegalkotás terén a kreatív írásgyakorlatokat emelném ki. Az anyaggyűjtés különféle lehetőségei, valamint a szöveg összeállítását elősegítő jellemzőképek, gondolatterképek stb. alkalmazása megkönnyítheti a nem mindenki által kedvelt fogalmazásírást. További jó ötletek: szövegek átíratása valamilyen követelmény alapján, pl. nézőpontváltással, szabad fogalmazás egy-egy témával, képpel kapcsolatban, rövid reflexiók, esszék stb. És biztosan megörlődnek a tapasztalt tanárok is néhány friss, szokatlan címötletnek.

A tanulási képesség fejlesztése minden tanár feladata, így a magyartanáré is. Érdekel, milyen ötleteket fogok találni az óravázlatokban. Fontos a könyvtárral való ismerkedés. Egy kolléganő az óráját a könyvtárban valósította meg, tehát a tanítványok a helyszínen gyakorolhatták a katalógusok, a segédkönyvek, a szak- és ismeretterjesztő irodalom használatát. Természetesen megismerkedtek a könyv formai és tartalmi felépítésével is. Több óravázlatban olvashatunk arról is, milyen forrásokat használhatnak fel a diákok gyűjtőmunkájuk vagy kutatómunkájuk során. A tanítási órákon különféle tanulási technikákat sajátíthatnak el a diákok (főleg kooperatív technikákat), melyeket később önállóan is alkalmazni tudnak majd, illetve más tantárgyak tanulását is segíthetik.

Az értékelés, önértékelés és az önellenőrzés gyakorlása sem maradhat el. Leginkább az óra befejező részében kerül rá sor: pl. hibás szövegeket kijavítani, kérdésekre válaszolni, eldönteni, melyik az igaz és melyik a téves állítás, reflexiók egy-egy szövegre (tananyagra), segédkönyvek használata munka közben, mások fogalmazásának elemzése, szakirodalom használata gyakorlás, feladatmegoldás közben, a tanítási óra, a munka értékelése.

Jó ötletnek tartom, hogy a kiadvány szerkesztői szakköri foglalkozásokat, emelt szintű órákat is betervezték a kötetbe. Ezek a témák valahogy mindig ki maradnak a szakmai továbbképzésekből, sohasem marad idő velük foglalkozni. Igazán érdekes témákról készültek óravázlatok: a női szerepkör, a képregény mint irodalmi műfaj, a krimiirodalom, a populáris irodalom stb. Néhányat biztosan ki fogok próbálni. És rendkívül tanulságos a szakirodalom-jegyzék is. Hiszen mi, akik már jó néhány éve vagyunk a pályán, fiatal kollégáink óraterveiből tájékozódhatunk a legújabb kiadványokról is.

Összegzőként elmondhatjuk, hogy e rendhagyó gyűjtemény attól függetlenül, hogy kezdő tanárok munkáját tartalmazza, igen fontos kiadvány, mert valóban mindenkiben ott lappang a nyugtalanító hogyan csináljam? kérdés. A kezdőkben azért, mert még nincs tapasztalatuk, a „haladókban”, több éve (évtizede) a pályán lévőkben pedig azért, mert a világ gyorsan változik, alkalmazkodni kell az új körülményekhez, a „másmilyen” diákokhoz. Ezekből az óravázlatokból mindenki meríthet ötleteket, színesebbé, érdekesebbé teheti az óráit.

Külön köszönettel tartozunk a kiadvány szerkesztőinek, megálmodóinak, dr. Hózsza Éva és dr. Horváth Futó Hargita tanárnőknek, akik összegyűjtötték az

óraterveket, majd kiadót kerestek, és végül kiadásra el is készítették a kéziratot. A kiadvány előszavából kölcsönzött és némileg átalakított mondattal fejezném be írásom: Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a vajdasági magyartanárok munkáját és a tanárjelöltek sikeres iskolai belépőjét mennyire befolyásolta-befolyásolja e két tanárnő áldozatos munkája, szakmai elhivatottsága.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Dr. Bene Adrián egyetemi oktató, Pécsi Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs

Bosnyák Ernő (1878–1963)

Csorba Béla főlektor, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

Frei Antal (1896–1963)

Dr. Géczi János habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, Pannon Egyetem,
MFTK, Antropológia és Etika Tanszék, Veszprém

Gulyás József író, Szabadka

Dr. Györe Zoltán egyetemi rendkívüli tanár, Újvidéki Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Történelem Tanszék, Újvidék

Dr. Karikó Sándor habilitált főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem,
JGYPK, Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Tanszék, Szeged

Dr. Kiss Ernő nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidék

Dr. Németh Ferenc egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű
Tanítóképző Kar, Szabadka

Pechán József (1875–1922)

Roginer Oszkár doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi
Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs

Rokvić Erzsébet magyartanár, Petőfi Sándor Általános Iskola, Újvidék

Szilágyi Mária doktorandusz, Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudományok Kara,
Építészeti és Városrendezési Tanszék, Újvidék

Törteli Telek Márta magiszter, doktorjelölt, Újvidéki Egyetem,
Interdiszciplináris és Multikulturális Tanulmányi Központ, Újvidék

Tufegdzic, Anica tanársegéd, Újvidéki Egyetem, Műszaki Tudományok Kara,
Építészeti és Urbanisztikai Tanszék, Újvidék

Zádor István (1882–1963)

Zóka Péter levéltáros, doktorandusz, A Magyar Nemzeti
Levéltár Baranya Megyei Levéltára – Pécsi Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar, Filozófia Doktori Iskola, Pécs

RECENZENSEK

Dr. Barcsi Tamás (Pécsi Tudományegyetem,
Egészségtudományi Kar, Pécs)

Dr. Bertók Rózsa (Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Filozófia Tanszék, Pécs)

Dr. Cserjés Katalin (Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Modern Irodalom Tanszék, Szeged)

Hajdicsné dr. Varga Katalin (Nemzeti Közszerzői Egyetem, Hadtudományi
és Honvédtisztképző Kar, Összhaderőnemi Művelési Tanszék, Budapest)

Dr. Horváth H. Attila (Pannon Egyetem, MFTK,
Tanárképző Központ, Veszprém)

Dr. Karikó Sándor (Szegedi Tudományegyetem, JGYPK, Alkalmazott
Pedagógia és Pszichológia Tanszék, Szeged)

Dr. Ranko Končar (Nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidék)

Köves Margit mgr. (Delhi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szlavisztika-
Finnugrisztika Tanszék)

Dr. Mészáros Szécsényi Katalin (Újvidéki Egyetem,
Természettudományi–Matematikai Kar, Kémia Tanszék, Újvidék)

Dr. Mészáros Zoltán (Történelmi Levéltár, Szabadka)

Dr. Molnár Csilla (Nyugat-magyarországi Egyetem,
Benedek Elek Pedagógiai Kar, Sopron)

Dr. Németh Ferenc (Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű
Tanítóképző Kar, Szabadka)

Dr. Slavica Pavlović (Mostari Tudományegyetem,
Természettudományi–Matematikai és Neveléstudományi Kar, Mostar)

Dr. Toldi Éva (Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és
Irodalom Tanszék, Újvidék)

Dr. Tóth I. János (Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Filozófia Tanszék, Szeged)

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásait elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhoz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolók esetében a szövegegész tájékoztató a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv- és kiadványcímeket dőlt (italic)* betűvel emeljük ki. Semmilyen más kiemelés nem alkalmazunk. A szövegközi hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza). A szövegközi hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén:

(IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969*. NytudÉrt. 70. Budapest

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Molimo da se prilikom uređivanja teksta zanemare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovnim mestima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabela). Kod uređivanja tabela treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu *italicom*. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kézisztár) itd. U okviru literature dela treba da su poređana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

STYLE SHEET

Authors are requested to send their papers to *Létünk* in electronic form: they should be in doc. format addressed to the Editorial Office (letunk@forumlibers.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on a compact disk or in e-mail as an attached file. There should be a short summary of the contents in Hungarian and at least five keywords.

The studies submitted will be edited linguistically and proofread. Please indicate your name and address for further contact: address, e-mail address, telephone number, and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (pictures, illustrations, figures). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is required. Do avoid any unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting; instead, we suggest using indents and tables). Regarding tables, please notice the usual practice in the quarterly. Avoid inserting diagrams into the text; send them as attachments, marking the place of insertion.

The number of lines is 30 (at most) in a page, with 1.5 line spacing. There should be no extra spacing between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. Due to the inclusion of the academic title and the English title of the study, the main title cannot be longer than one line. Authors are also requested to avoid subtitles. Titles are printed in UPPER CASE. If so required, the text can be divided using the decimal system (with Arabic numerals 1.2., 1.1., 1.2. etc. inserted in front of the paragraph). Reviews and information published in the *Review* column do not have a summary or keywords. In case of a book review, the data on the book should be provided in the first paragraph. In reporting a conference, the text should give general information about the program. In the text, the *title of books and publications* should be printed in *italics*. The reference in the text is in brackets (the full description should be given at the end of the text in the Bibliography). The form of the reference is the following: in case of a whole book: (IMRE 1996); in case of a part of the book: (IMRE 1996: 33-40); in case of a book consisting of more than one volume: (GYÖRFFY 1.: 37-159); using several publications by a certain author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The Bibliography at the end of the study should only concern the literature referred to in the article, and should be in the following forms:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. Századi epikánkban*. Debrecen
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedi-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós–VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások II. Névtudományi konferencia*. Budapest, 1969. NytudÉrt. 70. Budapest

Common abbreviations of well-known publications can also be used: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. The items in the Bibliography should be listed in alphabetical order; in case of multiple works by the same author, the items should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes; footnotes can be used only in justified instances. The footnotes should not enclose the reference.

Editorial office

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

CLAUSEWITZ ÉS A HÁBORÚ FILOZÓFIÁJA

MILITARY EDUCATION: CONSTRUCTION OF SOCIAL
CONNECTION THROUGH THE EDUCATION OF HOME DEFENSE

VAJDASÁGI TELEPÜLÉSEK A TISZA MENTÉN

A NÉGY MANCS KAMPÁNYÁRÓL,XX AVAGY
AZ ÁLLATVÉDELEM TÉVÚTJAI

JOVÁNOVICS GYÖRGY PLASZTIKÁI:
AZ ÉPÍTÉSZET ÉS A SZOBRÁSZAT KÖZÖTT

BARCSI TAMÁS, UTASI CSILLA ÉS LOVRA ÉVA KÖNYVÉRŐL

RÉGIÓ ÉS KULTÚRA